

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Τά
Βαλκάνια
καί ἡ
Εὐρώπη

Μηνιαία Ἐπιθεώρηση • τεύχ. 118 • Μάρτιος 1992 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επίδεώρηση
Κέκροπος 2, 10558
τηλ. 3239645

	5	Τήν τελευταία στιγμή
Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου	6	Βρικόλακες
Παντελή Μπουκάλα	8	Γιατί σιωποῦν οἱ διανοούμενοι;
Γιώργου Καρρά	9	Στόν κυκεώνα τῆς πληροφόρησης
Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου	12	Τά Βαλκάνια καί ἡ νέα τάξη πραγμάτων: στόν εὐρωπαϊκό χῶρο ἢ στό περιθώριο
Ἄγγελου Ἐλεφάντη	22	Ὅλοι, ὅπως ὅλος ὁ κόσμος
Γιώργου Ριτζούλη	30	Πῶς ἦταν ἡ πραγματική Θεσσαλονίκη;
Ἄνδρέα Παναζόπουλου	32	Γαλλία: ἦταν κάποτε ἡ Ἀριστερά
Δημήτρη Κυρτάτα	34	Ἡ γέννηση τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας
Βάσως Κιζήλου	38	Δέν ὑπάρχει τόπος γιά τίς χωματερές
Δημήτρη Κωνσταντίου	43	Ἡ προστασία τῶν ἱστορικῶν πόλεων, ἡ ἐλληνική ἐμπειρία
Κώστα Σταμάτη	46	Δημοκρατικός σοσιαλισμός: συμβιβάζεται μέ περιορισμούς τῶν ἐλευθεριῶν;
Χρήστου Παπαγεωργίου	53	«Ὑπάρχει γιατί ἡ γυχή κρυώνει»
Γιώργου Κοροπούλη	56	Τό μενεξεδί ἀποτύπωμα
Βρασίδα Καραλή	60	Δικτατορία, πόλεμος καί πεζογραφία
	62	Ἐπιστολές
	65	Ἀπό τίς τελευταῖες ἐκδόσεις

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσιαμπούρα, Διονύσης Καγάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κινητή, Παῦλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταῦρος Λιθαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Ἀριστείδης Μπαλιῆς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Ἀντρέας Παναζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ἄγγελος Ἐλεφάντης. ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Θανάσης Γκόννης, Χαρ. Τρικούπη 18, τηλ. 3620383. ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Νίκας, Ἀγ. Σοφίας & Καλλιπόλεως 53-55, τηλ. 7653483. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΜΟΝΤΑΖ: Τάσος Εὔσταθίου. ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ: Γεωργία Μπαρούδου, Ἀλίκη Πελεκάνου. ΔΙΟΡΘΩΣΗ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Γιάννα Κατσιαμπούρα.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐτήσια (12 τεύχη) 5.000 δρχ., ἐξαμηνιαία (6 τεύχη) 2.500 δρχ., φοιτητική (12 τεύχη) 3.000 δρχ. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπης, ἐτήσια (12 τεύχη) 6.000 δρχ., Εὐρώπης ἐξαμηνιαία (6 τεύχη) 3.000 δρχ., ΗΠΑ, Καναδά, Αὐστραλίας (12 τεύχη) 7.000 δρχ.

Ἀπρίλιος 1992 • τεύχος 118 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 3

”Εστω τήν τελευταία στιγμή

Υπάρχει ελληνική εξωτερική πολιτική; Ή ανοιχτή ή λανθάνουσα αντίθεση πρωθυπουργού και υπουργού Έξωτερικών, ή μεταστροφή της Προεδρίας της Δημοκρατίας κι ενός τμήματος του Τύπου που προσανατολίζονται προς τήν αναγνώριση του κράτους τῶν Σκοπίων μέ τό συνθετικό «Μακεδονία», προς θέσεις δηλαδή ευρωπαϊκές, ἐνώ ἀπό τήν ἄλλη μεριά τόσο ἡ κοινή γνώμη ὅσο καί τό κύριο τῶν δυνάμεων ἀντιπολίτευσης καί κυβέρνησης θεωροῦν ἐθνική μειοδοσία τήν ὑποχώρηση ὡς προς τό ὄνομα τοῦ νέου κράτους, ὅλα αὐτά τά ἀντιφατικά φαινόμενα καί δρώμενα πού σχετίζονται μέ τήν ἐξωτερική πολιτική ἀποδεικνύουν ὅτι, τό λιγότερο, δέν ξέρουμε πού πᾶμε. Κι ἐνῶ ὅλοι, κυβέρνηση κι ἀντιπολίτευση, ὑπερδραματίζουν γιά τόν εὐρωπαϊκό προσανατολισμό τῆς χώρας, στήν πράξη ἔρχονται σέ πλήρη καί ἀνυπογίαστη ἀντίθεση προς τίς πραγματικότητες πού ὑπαγορεύουν τή στάση τῶν Εὐρωπαίων συνταίρων, καί ὡς ἐκ τούτου ἀφήνουν ἐλεύθερο τό ἔδαφος γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀμερικανοτουρκικῆς ἐπιρροῆς στή Βαλκάνια, πού στόχο ἔχει — καί σέ μεγάλο βαθμό τό ἔχει ἤδη πετύχει — τό ζέκομμα τῶν Βαλκανίων ἀπό τόν εὐρωπαϊκό χῶρο. Ἡ Ἑλλάδα περιθωριοποιεῖται καίτοι τυπικά μέλος τῆς ΕΟΚ.

Τό χειρότερο εἶναι ὅτι ὅταν ἡ Ἑλλάδα δά ὑποχρεωθεῖ νά ἀναγνωρίσει τίς νέες πραγματικότητες πού δά ἔχουν διαμορφωθεῖ, τότε ἡ σημερινή ἀνυποχώρητη στάση δά βιωθεῖ ὡς ἐθνική ταπείνωση καί ἐθνικός διχασμός.

Δέν φαίνεται πάντως ὅτι ὑπάρχουν οἱ ἰδεολογικές καί οἱ μυχολογικές προϋποθέσεις γιά μιᾶ γενναία στροφή. Ὁ ἐθνικισμός καί ὁ ἀναχρονιστικός μεγαλοϊδεατισμός ἔχουν ὑποσκάψει τό ἔδαφος καί ἔχουν ἐγκατασταθεῖ γιά τά καλά τόσο μέσα στό κράτος καί τήν πολιτική τάξη ὅσο καί στή κοινή γνώμη. Ἐκεῖ ὅμως βρίσκεται ὅλο τό πρόβλημα: ἔστω τήν τελευταία στιγμή νά ὑπάρξει στροφή κι αὐτή νά μή βιωθεῖ ὡς ἐθνική ταπείνωση. Γιατί δέν εἶναι. Δέν θεωροῦν ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐθνική μειοδοσία τήν ἀναγνώριση τοῦ κράτους τῆς *Σλαβικῆς Μακεδονίας*, δέν θεωροῦν ὅτι ἀπειλοῦνται ἀπό τούς «Σκοπιανούς», δέν δέχονται τούς μαζιμαλισμούς τοῦ κ. Σαμαρά. Καί εἶναι οἱ πολλοί, ἂν καί τή φωνή τους σκεπάζει ὁ ὀρυμαγδός τῆς ἐπίσημης νεοεθνικοφροσύνης.

Οσοι θεωροῦν αὐτή τήν πολιτική τοῦ ἐνδοβαλκάνιου ἀπομονωτισμοῦ καταστροφική, ἔχουν χρέος νά τό δείξουν. Ὅσο ἀκόμη εἶναι καιρός.

Φίλοι συνδρομητές,

Ἀνανεῶστε τίς συνδρομές σας. Ὅπως γράγαμε καί στό προηγούμενο τεῦχος πάνω ἀπό 300 συνδρομές δέν ἔχουν ἀνανεωθεῖ, ὑπάρχουν πολλές πού ἔχουν λήξει ἐδῶ καί μῆνες. Τουλάχιστον εἰδοποιεῖστε μας νά σταματήσουμε τήν ἀποστολή τοῦ περιοδικοῦ γιατί ἀκόμη καί τά γραμματόσημα κοστίζουν.

Μακάρι ὁ πρόσφατος πατριωτικός ἀντικαταναλωτισμός ἐναντίον τῶν ὀλλανδικῶν προϊόντων νά μπορούσε νά ὑπερβεῖ τόν

εὐκαιριακό καί πανηγυριώτικο χαρακτήρα του καί νά σάρωνε ὅλα τά

ἐξαρτημένα ἀντανακλαστικά πού μᾶς σπρώχνουν νά τρέχουμε λαχονιασμένοι πίσω ἀπό εἰκόνες προϊόντων καί εἰδῶλα ἀξιῶν, κυνηγώντας τά «ἀναγκαῖα» σκουπίδια πού κάνουν τή ζωή ἀπό «μέγα καλό καί πρῶτο» μιά θλιβερή χωματερή.

Δέν θά ἐμπλακῶ στή γνωστή σύγκρουση τῆς κυνικῆς ἀποφῆς (ἡ ὁποία λέει ὅτι τό «νόημα» τῆς ζωῆς, ἂν ὑπάρχει, εἶναι ἀκριβῶς αὐτή ἡ χωματερή) μέ τήν οὐτοπική (ἡ ὁποία λέει ὅτι τό «νόημα» τῆς ζωῆς εἶναι αὐτό πού ἐμεῖς τῆς δίνουμε), ἐπειγόμενος νά ὑπογραμμίσω κάποιους φόβους γιά τά χειρότερα πού ἀπειλοῦνται. Γιατί ἔχουμε δείγματα. Κάποια συμπτώματα τῆς βαλκανικῆς χολέρας περνοῦν ἤδη τά σύνορα μέ τή μορφή μιᾶς ὀψιμῆς ἐθνικοφροσύνης, ἡ ὁποία ἐρχεται νά καλύψει χρόνων καί χρόνων ἐθνική ἀφροντισιά μέ μεγαλειώδεις μπουρδολογίες τοῦ τύπου: «Νά μή μεταδίδονται πιά στήν Ἑλλάδα ἰταλικά τραγούδια καί ἰταλική μουσική». Μάλιστα. Τέτοιος αὐτοευνουχιστικός ζῆλος. Καί βεβαίως, σέ λίγο, ἐπειδή ἐνδεχομένως ἡ Γερμανία λ.χ. θά τηρήσει ἀνάλογη στάση, νά «τιμωρηθεῖ» καί αὐτή μέ τόν ἴδιο τρόπο. Νά ἀπαγορευτεῖ ἡ γερμανική μουσική καί —γιατί ὄχι;— νά ἐπεκταθεῖ ἡ ἀπαγόρευση στά βιβλία, στίς ιδέες, στά νοήματα. Νά ἀποβλακωθοῦμε πανεθνικῶς ἐκδικούμενοι τούς ἀλλόφυλους καί νά μείνουμε ἔτσι στήν ἀγνή καί λεβέντικη «ἐλληνικότητά» μας, τή θρεμμένη, ὡστόσο, μέ γαλατάκι Ὀλλανδίας καί Κόκα κόλα ἀμερικανική. Γιατί αὐτά δέν κόβονται καί τόσο πρόθυμα.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὅσα, γιά τήν ὥρα, ἤχουν ὡς ἀνατριχιαστικά ἀστεῖα ραδιοφωνατζήδων ἢ ὡς ὑστερικές κορόνες «πατριωτῶν» ἐξ ἐπαγγέλματος, ἐθνοραφιδῶν καί ἐθνοσαρλατάνων, ἐνδέχεται νά ἀποβοῦν αὔριο πραγματικός κίνδυνος. Γιατί μέσα στά δεινά τῶν πολέμων εἶναι καί ὅσα ἐπαπειλοῦνται ἀπό ἐκείνους ἀκριβῶς οἱ ὁποιοί ὀρίζουν καί διαχειρίζονται τίς καταστάσεις ἐκτάκτου ἀνάγκης. Τό νά σοῦ μοιράζον τó νερό καί τό ψωμί

Βρικόλακες

τοῦ Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου

μέ τό δελτίο δέν ἀπέχει καί πολύ ἀπό τό νά σοῦ ἐπιβάλλουν μιάν ἰδεολογία ἐκτάκτου ἀνάγκης. Πρίν περάσουν ἀπό πάνω σου τά στρατιωτικά ἄρματα, ἔχει περάσει ἡ στρατιωτική λογική. Γιατί, ἐπιπλέον, μέσα στά δεινά τοῦ πολέμου

εἶναι ὅτι ὁ ἐχθρός δέν ἀναζητεῖται πάντα ἐκτός συνόρων — καί ὁ ἐχθρός βέβαια θά βρεθεῖ ἐκεῖ ἀκριβῶς πού θά ἀναζητηθεῖ: μαῦρες μάγισσες καί κόκκινοι τράγοι. Ἡ παλιά πεθαμένη κοινότητα βρικόλακιάζει μέ τή μορφή μιᾶς ἐθνικῆς ὀχλοφροσύνης πού ἐξορμᾷ (ὅπως ἤδη γίνεταί στή Γιουγκοσλαβία καί τήν τέως Σοβιετική Ἑνωση) νά «λύσει» τά προβλήματα ἐκεῖνα τά ὁποῖα ἡ ὑπόλοιπη Εὐρώπη προσπαθεῖ νά ὑπερβεῖ, ἀφοῦ συνειδητοποίησε, ὅπως ἔλεγε προχτές κι ἕνας φίλος μου, ὅτι μερικά προβλήματα δέν λύνονται ἀλλά ἀπλῶς ξεπερνιοῦνται. Εἴμαστε ἤδη στό ἔτος 2000.

Τά σύνορα βέβαια δέν καταργοῦνται. Ἀλλά τά σύνορα ὀρίζουν μιάν ἐστία, ὄχι μιᾶ φυλακή ἢ ἕνα στρατόπεδο συγκεντρώσεως. Ὑπερασπίζεται κανεῖς τήν ἐστία του, ὄχι τή φυλακή του. Κι ἕνας τόπος γίνεται φυλακή, στρατόπεδο συγκεντρώσεως ὅταν ὡς μόνη ἐναλλακτική ἀπάντηση στόν λιπαρό καταναλωτισμό ἐπικρατοῦν οἱ πάσης φύσεως λιτοδίαιτοι χομεϊνισμοί.

Ἄν εἶναι νά ἐπιβιώσουμε, νά ἐπιβιώσουμε σάν ἄνθρωποι, ὄχι σάν τρωγλοδύτες. Πεθαίνει κανεῖς γιά κάτι γιά τό ὁποῖο ἀξίζει νά ζεῖ — αὐτή εἶναι ἡ ἀντίφαση πού μᾶς ὀρίζει κι αὐτή εἶναι καί ἡ μόνη «ἐθνική μας ταυτότητα». Ἡ ὁποία βέβαια δέν κινδυνεύει ἀπό τήν ἰταλική μουσική ἀλλά ἀπό τόν κυρίαρχο «ἤχο τῆς Ὀμόνοιας»: ἀπό τόν ἐλληνικό μηδενισμό πού ὑψώνει πολυκατοικίες, ἀπό τά δολοφονικά Σαββατοκύριακα τοῦ Τίποτα, ἀπό τό καλπάζον φέμα πού τό λέμε τώρα «παραμύθιασμα» συκοφαντώντας τά παραμύθια — ἡ «ἐθνική μας ταυτότητα» κινδυνεύει ἀπό τόν γιάπη, τόν μάγκα καί τόν χούλιγκαν πού ἀναδύονται στά σπλάχνα τῆς.

(Ξαναδιαβάζοντας τόν Λορέντζο Μαβίλη — τή ζωή καί τόν θάνατο τοῦ Λορέντζου Μαβίλη: Νά πεθάνεις γιά κάτι πού ν' ἀξίζει σημαίνει πρῶτα πρῶτα νά βρεῖς κάτι πού νά σέ κάνει νά ζήσεις. Μιά πατρίδα — ο *altra cosa*).

Κάθε πού ἡ ἐπικαιρότητα καταβροχθίζει τὰ πρόσφορα (σενάρια καί ἀνασχηματισμούς καί ἐξωθεν κινδύνους, βαρυγδούπως προαναγγελλόμενες συνεντεύξεις κομματικῶν ἀστέρων πού σιγα-

Γιατί σιωποῦν οἱ διανοούμενοι

τοῦ Παντελεῆ Μπουκάλα

νά διαφεύδονται τήν ἐπομένη, «νέα ξεκινήματα» ἢ νεότατα σκάνδαλα καί τά συναφή), καί κινδυνεύει νά μείνει νησιτική, νά λιμοκτονήσει, ἀνασύρει τίς ἐφεδρεῖες της, τά στερεότυπά της, αὐτά πού τῆς δίνουν μιὰ κάποια ἀνούσια στίλβη.

Καί ἰδοῦ οἱ ἔρευρες, τά ἐρωτηματολόγια, οἱ πόζες, οἱ ἀπαντήσεις οὐχί πέραν τῶν 165 λέξεων γιά νά χωρέσουν στό σαλόνι καί οἱ δέκα ἐκ τῶν ἐπωνύμων, ἰδοῦ τό πολλοστό στυψίμο ἑνός ἐσπεριδοειδοῦς τῆς δημοσιότητας πού πάει καιρός πού ἀπόμεινε δίχως ἴχνος ὕγρασίας.

«Γιατί σιωποῦν οἱ διανοούμενοι;». Ξανά τό ἐρώτημα, ἐκτοξευόμενο μέ στηλιτευτική ἀποφαντικότητα. Καί ξανά ὁ, προϋποτιθέμενος, χωρισμός τῆς κοινῶνίας σέ «πνευματικούς» καί «λοιπούς ἀνθρώπους», σέ πρωταγωνιστές τῆς μοίρας τους καί σέ ἀπλούς χειρῶνακτες-ἀχθοφόρους της· στούς δικαιούμενους τόν λόγο, ἔστω τόν πῖο ἀσημο καί ἄφωνο λόγο (ἀλλά τό «νόημα» δέν τό προσπορίζουν τά καθαυτό λεγόμενα· τό παρέχει τό «κύρος» τῆς θέσης, τοῦ ἀξιώματος) καί στούς ἀπό γεννησιμιοῦ τους ἀναυδοῦς.

Ἴσως σ' αὐτήν τήν ἐγκληση (καί ἐν ταυτῶ ἐκκληση) τῶν «διανοουμένων» νά στοιχειώνει ἐκεῖνη ἡ παλιά, πλατωνικῆς καταγωγῆς ἰδέα γιά τούς φιλόσοφους πού πρέπει νά γίνουν κυβερνήτες καί γιά τούς κυβερνήτες πού ὀφείλουν νά γίνουν σοφοί. Ἴσως πάλι, καί αὐτό εἶναι τό πῖο πιθανό καί τό ποθητό, τό πραγματικό νόημα αὐτοῦ τοῦ «δαμόκλειου» ἐρωτήματος νά εἶναι ἡ εὐθεία, ἡ ἀποσβολωτική ἀπάντηση πού δίνει ἐκεῖνος πού τό θέτει καί ὄχι ἐκεῖνος στόν ὁποῖο προσχηματικά τίθεται.

Τό «γιατί σιωποῦν οἱ διανοούμενοι;», στή γλώσσα τήν προφανή, τήν πραγματική, τήν ἀκόπως καταναλώσιμη, σημαίνει ὅτι αὐτοί οἱ λεγόμενοι διανοούμενοι, οἱ κουλτουριάρηδες τέλος πάντων, «λωφοῦν» (γιά νά ἀποφύγουμε τό πῖο βάνανσο ὑποτίθεται «λουφάρουν»), ἰδιωτεύουν καί ὀμφαλοσκοποῦν, περὶ ἄλλα τυρβάζουν καί ἀπαξιοῦν (ἄρα καί ἀπαξιώνονται), νυχτῶνονται μακράν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου καί τῶν ἀναγκῶν πού τόν ὀρίζουν. Ἐκπίπτουν, ἐν ὀλίγοις, ἀπό ἕνα ἀξίωμα πού, ὅμως, οὐδεὶς τούς τό παραχωρεῖ, οὐδεὶς τό ἀναγνωρίζει, καί οὐδεὶς τό χρειάζεται.

Τάχα οἱ διανοούμενοι, καί ἂν ἀριθμήσουμε σ' αὐτήν τήν ἐλαστικότητα μέχρι μή ὑποστάσεως συνομοταξία τούς ποιητές, τούς μαστόρους τῶν τεχνῶν ἐν γένει (καί ὅσο βρίσκονται ἐν ζωῇ, γιατί στά μνημόσυνά τους κρατημὸ δέν ἔχουν οἱ ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ὑμολογοῦντες), ἀποτελοῦν τῆ

«φωνή τοῦ τόπου τους» καί τῆ «συνείδησή του», ὅπως τό θέλει ἕνας γενναϊόδωρος μύθος πού ἀνασύρεται μονάχα ὅταν εἶναι νά καταδικαστοῦν καί νά λοιδωρηθοῦν οἱ, ἄς τούς ποῦμε ἔτσι, ἐργαζόμενοι μέ χαρτί καί καλαμάρι;

Μά ἂν εἶναι ὄντως ἡ «συνείδηση», τότε εἶναι, ἐκ προοιμίου καί ἐπί ποινη αὐτοκαταργήσεώς της, συνείδηση ἐτερόδοξη, ἐναντιοφρονούσα, αἰρετική ὡς πρὸς τόν δεσπόζοντα Λόγο τῆς πολιτείας ἀλλά καί τῆς κοινῶνίας. Ἄρα, εἶναι ἐπικινδύνως περιττή καί προορισμένη τοῦ ἀναθεματισμοῦ. Πῶς ἀναθεματίζονται ὅσοι ἀποτολμοῦν νά ὀνομάσουν τὰ στοιχειώδη δικαιώματα τῶν Ἀλβανῶν προσφύγων;

Ἡ ποιὸς δίνει σημασία, πολιτική σημασία, σ' ἐκεῖνους τούς μυστήριους πού ταπεινά ὑπαινίσσονται πῶς ἄλλο ἢ ἱστορία καί ἄλλο ἢ αἵματολογία καί οἱ ἐξετάσεις της, ἄλλο τό ἔθνος καί ἄλλο τό κράτος, ἄλλο ἢ πατριδα καί ἄλλο οἱ ἐπιβάτες της; Δέν ἀντιλέγω, τυπικά, εἶμαστε ἀνοιχτή κοινῶνία· πλαδαρά καί ἀπέραντα ἀνοιχτή· τόσο πού ὁ λόγος τῆς ἐτερότητας, ὅσο ἰσχυρός καί ἐμπερίστατος, νά μή γράφει κοινωνικά οὔτε ὅσο ἕνας μόνον τίτλος-βρυχηθμός κάποιου Νέου Βαρβαροφάγου πού μᾶς καλεῖ ἀπό τῆ βολή τῆς τηλεοπτικῆς του καθέδρας νά κινήσουμε κατὰ τῶν ἀπίστων.

«Οἱ διανοούμενοι σιωποῦν», ὅμως, σημαίνει καί ὅτι ἐμεῖς, οἱ ὀρίζοντες καί κατέχοντες, τούς θέλουμε νά γράφουν καί νά λένε καί νά ὑπάρχουν μέσα στά (καί ὑπὸ τὰ) «μεγάλα ΜΜΕ». Ὅταν μιλοῦν, μελετοῦν καί γράφουν στό δικό τους πόστο, τό μικρό καί παράταιρο, «σωπαίνου»· τόν λόγο τους τόν παίρνει τότε ὁ ἄνεμος καί τόν ξοδεύει, τόν ἀπορρίπτει, ἀτρύγητο καί ἄκαρπο, στά «ἀτρύγητα πελάγη» τῆς Μεγάλης Ἀποτελεσματικῆς Δημοσιότητας.

Ὅταν ὅμως συνωστίζονται σέ προθαλάμους, ὅταν συντάσσονται μέ τό «κοινό αἶσθημα» τό ἀπό ἄλλους ψυχρότατα καί ὑπολογιστικά διαμορφωμένο, ἀντί νά συντάσσουν τήν ἐτερότητά τους, ὅταν συμφωνοῦν μέχρις ἀφωνίας, ὅταν ἀναπαράγουν, ἐπικυρώνουν καί νομιμοποιοῦν τούς «μέσους ὄρους», τότε γίνονται ἀκουστοί. Καί τό ἀκουστός σημαίνει, ἀπλῶς, ὀνομαστός, διάσημος, γνωρίμος σέ ὅλους τούς καταναλωτές τηλειδώλων, καί ὄχι βέβαια ὅτι τὰ λόγια του (ὅποια καί

ἴσα) ἀποκτοῦν ὑποδοχεῖς, λειτουργοὺς καὶ ἀναπαρωγούς.

Καὶ σήμερα, ὀνομαστοί, δηλαδὴ ὑπαρκτοί καὶ ἐπιβάλλοντες, δηλαδὴ ὀργανικότατοι διανοούμενοι, εἶναι οἱ «Τρεῖς Χάριτες» καὶ οἱ «Ἀπαράδεκτοι», ὁ Μέρτζος καὶ ἡ Κανέλλη, ὁ Παναγιωτόπουλος καὶ ἡ Παναγιωταρέα, ὁ Ζουγανέλης, ὁ Κακαουνάκης καὶ ὁ Τράγκας, ὁ Χατζηφωτίου καὶ ὁ Ἀνδρέας Μικρούτσι-

κος. Αὐτοὶ δροῦν, αὐτοὶ ἐπιδροῦν, κανοναρχοῦν καὶ διαπλάθουν. Οἱ ἄλλοι, οἱ «διανοούμενοι», σπαταλιοῦνται σὲς πολυτέλειες τῆς διαφορᾶς ἢ γίνονται ἄφωνο ὑλικό ἀνακυκλούμενων «ἐρευνῶν». Πεισμόνως ἀνώριμοι καὶ παντελῶς ἀχρεῖαστοι. Πῶς τό 'λεγε, ἀποκηρύσσοντάς τους μετὰ βδελυγμίας, ἕνας τοῦ «σογιῦ» τους, ὁ Σεφέρης; «Οἱ διανοούμενοι πού σκαρφαλώνουν σὲ ἴδιο τους τό κεφάλι»...

κυκλοφορεῖ
σε ὅλα τα βιβλιοπωλεῖα
το βιβλίο
του ΜΑΡΙΑΝΟ ΝΤΕ ΣΙΜΟΝΕ

Country Music

Από την αγγλική παράδοση ως τη σημερινή country music, διαμέσου της μουσικῆς Hillbilly, του Western Swing, του Ἴχου Nashville, του Bluegrass, το βιβλίο εξετάζει την ιστορία αυτής της μουσικῆς σε συνδυασμό με την εξέλιξη της αμερικανικῆς κοινωνίας.

Εκδόσεις
STAXY

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΠΡΟΦΑΝΕΣ - ΜΕΣΟΛΟΠΤΕΙΟΥ 5, ΑΘΗΝΑ - ΤΗΛ. 3621001, FAX 3629207

Στόν κυκεώνα τῆς πληροφόρησης

τοῦ Γιώργου

Στὶς δύσκολες μέρες τοῦ 1989-1990 οἱ Νεοέλληνες δέν διακρινόμασταν, ὁμολογούμενως, γιὰ τὴ σφαιρικότητα καὶ ἀμεσότητα τῆς ἐνημέρωσής μας. Τόσα καὶ τόσα συνέβαιναν στόν κόσμο, γιὰ τὰ ὁποῖα ἐμεῖς εἶτε δέν παίρναμε καν μυρουδιά εἶτε τὰ πληροφορορῶμασταν ἐντύπως (δίχως δηλαδή ὀπτικοποιημένο, πού λένε, ὑλικό) μέ μισῆς ὁλόκληρης μέρας καθυστέρηση. Ἀλλά καὶ

ἀπό πλευρᾶς διασκέδασης καὶ παραμυθίας τῆς ψυχῆς νά τό πάρεις, φτωχή παρέμενε ἡ ἐλευθερία ἐπιλογῆς μας. Ξέραμε βέβαια γιὰ τὰ θάσανα τῶν μεγιστάνων τοῦ πετρελαίου στό Ντένβερ-Κολοράντο, εἶχαμε ὅμως μεσάνυχτα σχετικὰ μέ τὶς οικογενειακὲς περιπλοκὲς τῆς δυναστείας τοῦ χάλυθα στό Φήνιξ-Αριζόνα. Καὶ καλὰ τὸ 13ο Ἀστυνομικὸ Τμήμα τοῦ Μπρόνξ, γιὰ τὴν Ὀμάδα Ἡθῶν ὅμως τοῦ Σάν Φρανσίσκο τί ξέραμε; Μέ δύο τρεῖς δημοσιογράφους τί διαβάσαμε, μέ δύο τρία σήριαλ, μέ δύο τρεῖς μάλαιες τὸ δῆμινο. Ἀποτέλεσμα ἦταν νά παρακολουθοῦμε, ἀποκλεισμένοι ἀπὸ τὰ τοῦ ὑπόλοιπου κόσμου, κατὰ μέσο ὄρο μόνο 2,6 ὥρες τηλεόραση ἡμερησίως.

Σήμερα οἱ ἔρευνες μιλᾶνε πλέον γιὰ 3,5 ὥρες ἡμερησίως. Ἡ ἀγορά μας εἶχε δυνατότητες καὶ οἱ ἀνάγκες μᾶς ἀσφυκτιοῦσαν. Βέβαια οἱ ἀνάγκες αὐτές δέν προϋπήρχαν. Ἀπλῶς κατέρρεαν σιγά σιγά ἢ καὶ γοργὰ ἄλλες προηγούμενες ἀνάγκες καὶ στό κενό, σάν σέ σκυταλοδρομία, εἰσέβαλλαν οἱ νέες. Τὸ ποιὸς τίς φτιάχνει, τίς ὀρίζει καὶ τίς ὀργανώνει αὐτές τίς ἀνάγκες δέν εἶναι δεδομένο: ὁποῖος προλάθει. Ἐδῶ προλάδαν, ἐλλεῖπει ἀντιπάλου, οἱ «νέες ἰδέες».

Γιατί τὰ παλιὰ κατέρρεαν. Κατέρρεε π.χ. ἡ παλαιὰ Ἀριστερά, ἡ παλαιὰ σοσιαλδημοκρατία, οἱ παλιές ἰδέες, οἱ παλιές ἐπικοινωνίες, οἱ παλιές κοινότητες, τὰ παλιὰ ἐμπορεύματα, οἱ παλιές ἐπιστήμες, οἱ παλιές τεχνολογίες, οἱ παλιές γραφές, οἱ παλιές γλώσσες, οἱ πα-

λιές εἰκόνες. Ἡ διαδικασία εἶχε ἀπὸ χρόνια φυσικὰ ξεκινᾶσει σέ διαφορετικὰ ἐπίπεδα καὶ μέ διαφορετικούς ρυθμούς. Ἐδῶ σέ μᾶς ὅμως πύκνωσε ἀπότομα πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια. Τὸ νέο πού ἐπαιρνε τὴ θέση τῶν παλιῶν δέν μπορεῖ νά χωρέσει σέ μιά λέξη. Ἄν χώραγε ὅμως, θά λέγαμε ὅτι τὸ νέο λεγόταν «ἐνημέρωση» ἢ, πιὸ σωστά, «πληροφορία». Αὐτὴ ἡ «πληροφορία» κυριολεκτοῦσε: ἔφερε μαζί τῆς ὄντως μιά πληρότητα, καθὼς ἀποτελοῦσε μιά καλειδοσκοπικὴ ἀπάντηση σχεδὸν γιὰ ὅλα. Ἦταν καὶ τεχνικὴ καὶ ἰδεολογία καὶ ἐπιστήμη καὶ διαφήμιση καὶ πολιτικὴ καὶ γλώσσα καὶ εἰκόνα καὶ — κυρίως — ἐμπόρευμα. Εἶναι δηλαδή (καπιταλιστικὴ) βιομηχανία, μέ τὴν πληρέστερη δυνατὴ ἔννοια, μέ τὴν κοινωνικὴ ἔννοια.

Ἀλλά πρόκειται γιὰ μιά ἰδιότυπη βιομηχανία. Ὅλες οἱ βιομηχανίες καλύπτουν, σέ ἕναν βαθμό, ἀνάγκες αὐθύπαρκτες, ἀντικειμενικές. Γιὰ νά εἶναι ὅμως καθαυτό καπιταλιστικὲς βιομηχανίες, δηλαδή ὄχι «ἀπλές» παραγωγὲς ἀγαθῶν, χρειάζονταν καὶ ἕνα πλέγμα ἰδεολογικῶν σχέσεων πού νά δημιουργεῖ, νά ἐπεξεργάζεται καὶ νά ἐμπεδώνει ἕναν εἰδικὸ τύπο ἀναγκῶν προσανατολισμένων στό ἐμπόρευμα, ὁ ὁποῖος δηλαδή νά ἐξασφαλίζει τὴ βεβαιότητα — ὅσο αὐτὸ εἶναι δυνατόν — γιὰ τὴ συνεχῶς διευρυνόμενη ἀναπαραγωγή αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν. Ἡ αὐτοκινητοβιομηχανία, γιὰ παράδειγμα, δέν μποροῦσε νά σταθεῖ ἀπλῶς στὴν ἀντικειμενικὴ ἀνάγκη γιὰ μετακίνηση (ὑπάρχουν, διάβολε, πολλοὶ τρόποι νά μετακινεῖται κανεῖς) ἀλλὰ βλάστησε καὶ στὴν ἰδεολογία

του ιδιωτικού αυτοκινήτου, την ιδεολογία της ελεύθερης επιλογής και της ελευθερίας γενικώς ή πάλι την ιδεολογία της κοινωνικής ανόδου και εξομοίωσης ατόμων θέσει ανόμοιων στην κοινωνική κλίμακα. Και αυτά όλα ήταν άμεσα συνδεδεμένα με μία πρακτική άποψη για την πόλη και την οργάνωσή της, για τον ίδιο τον τρόπο που ζούμε.

Στην σημερινή περίπτωση τα πράγματα δεν είναι ακριβώς ίδια. Αν ένα υλικό αγαθό, το αυτοκίνητο του παραδείγματός μας, είχε τέτοιες ιδεολογικές και πολιτισμικές προϋποθέσεις και επιπτώσεις, το εμπόρευμα «πληροφορία», όπως σχηματικά τό είπαμε, έχει την επιπλέον ιδιότητα ότι δεν αποτελεί άμεσα υλικό προϊόν. Βέβαια μία ολόκληρη βιομηχανία που στηρίζεται σε αυτό παράγει υλικά, υλικότατα, προϊόντα. Άλλα τα προϊόντα αυτά δεν είναι τόσο τελικοί σκοποί, είναι κυρίως μέσα για μία τελική παραγωγή σημάτων.

Βέβαια τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά. Όπως παλιότερα υπήρχαν ή και εξακολουθούν να υπάρχουν οι μανιακοί του αυτοκινήτου, έτσι και τα τελευταία χρόνια πληθαίνουν π.χ. οι μανιακοί του υπολογιστή, οι μανιακοί του μέσου. Τους βρίσκεις σε κάθε επάγγελμα και ειδικότητα. Γιατί τό εν λόγω μέσον έχει τό προσόν να μην αποτελείται μόνο από μπουζί και σασμάν, αλλά συνδέεται άμεσα και με λειτουργίες «πνευματικές» ή και επιστημονικές, καθώς είναι ένα μέσον που εμφανίζεται και υπάρχει κυρίως με τή μορφή της διαδικασίας, δηλαδή κοινώς των προγραμμάτων, της ροής και της επικοινωνίας τους. Ή ένασχόληση μαζί του είναι έτσι —χάρη στη δυναμικότητά του, τις προοπτικές του, τις πνευματικές λειτουργίες που συνεπάγεται— υπόθεση «ύψηλή», κοινωνικά καταξιωμένη και περιωπής. Άλλα και για έναν άλλο λόγο. Αν ή κουβέντα π.χ. περί αυτοκινήτων ή ηλεκτρικών πλυντηρίων δεν μπορούσε ποτέ να κρύψει εντελώς τή ρηχότητά τους, ή συνεχής ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των πιά άπιθανων ανθρώπων —εμπόρων, γιατρών, δικηγόρων, φιλόλογων, μηχανικών, καταστηματαρχών, λογιστών, αρχαιολόγων— σχετικά με τό ποιά προγράμματα, μνήμες, δίσκους, ντράιβ, ίντερφείς κ.λπ. χρησιμοποιούν είναι ταυτόχρονα και ή άλληλεπιβεβαιώση για τή σοβαρότητα της δουλειάς τους: δεν πρόκειται για παιγνίδι, οι άνθρωποι έχουν δεδομένα και DATA, έχουν στόχους, θέλουν να είναι άποτελεσματικοί, σύγχρονοι, επιστημονικοί. Ή ένοποίησή τους πραγματοποιείται στό επίπεδο της «πληροφορίας».

Αλλά πληροφορίες υπάρχουν κάθε είδους και περιορισμένοι, πηγές και τρόποι παραγωγής τους άπειρες, όσες και οι ανθρώπινες πρακτικές, χρήσεις τους όσες και ιδεολογίες και ακόμα περισσότερες, όσες και έπιστήμες και ακόμα περισσότερες. Ή έννοια «πληροφορία» δεν μπορεί ούτε και θέλει να άσχοληθεί με αυτό. Ίσα ίσα, εάν θέλει να επικρατήσει ως άταξία, έπομένως και εμπόρευμα και ιδεολογία ταυτόχρονα, είναι ακριβώς υπόχρεωμένη να «άποχρωματίσει» εντελώς τήν πληροφορία, να άρνηθεί αυτή τήν ιστορία της πληροφορίας. Ή σημερινή έννοια της πληροφορίας αναφέρεται πάντοτε στό μετά, ένα μετά όμως επικεντρωμένο στην ίδια τήν πληροφορία. Άπογυμνωμένη έτσι ή πληροφορία από τό περιεχόμενο της μεταπίπτει στην κατηγορία του «σήματος», γιατί μόνο με αυτή τή μορφή μπορεί να ένοποιηθούν οι παντοειδείς πληροφορίες στην έννοια της «πληροφορίας», να προσφέρονται έπομένως ως αντικείμενο ένιαίας αντιμετώπισης. Και ή, μόνη δυνατή ένιαία, άδιαφοροποίητη αντιμετώπιση τέτοιων σημάτων είναι ή διαχείρισή τους. Τεχνικές δηλαδή εισαγωγής, καταγραφής, ταξινόμησης, τυποποίησης, αντιγρα-

φής, διαγραφής, συγχώνευσης, μεταφοράς, άφαιρέσης, άποθήκευσης, άρχειοθέτησης, παρουσίασης, κωδικοποίησης, όπτικοποίησης, ψηφιοποίησης, με δυό λόγια διαχείρισης. Ή πληροφορία είναι ίσως τό πρώτο εμπόρευμα που χρειάστηκε να συγκροτήσει μία δικιά του, συνώνυμη «έπιστήμη», τήν πληροφορική, ή όποια έπιτελεί πολλαπλό ρόλο: οργάνωνει τήν «πληροφορία» ως άταξία: ταυτόχρονα άυτονομεί τήν ίδια τή διαδικασία διαχείρισης, και έτσι και τόν ίδιο της τόν έαυτό, σε μία παράλληλη άταξία: έπομένως θεμελιώνει ταυτόχρονα τό εμπόριο της ίδιας της πληροφορίας και τό εμπόριο της διαχείρισής της. Και επειδή θέλει, άπαρατήτως, να συγκαλύψει τόν διαχειριστικό χαρακτήρα του όλου έγχειρήματος, εισάγει ύπουλα τίς άσφαείς κατηγορίες της «έπεξεργασίας», της «άξιολόγησης», άφήνοντας να ένοηθεί ότι πρόκειται για μία καθαυτό παραγωγική διαδικασία: με τίς τεχνικές της άλληλοσυσχέτισης, της επικάλυψης, της έπεξεργασίας, της σύνθεσης κ.λπ. των δεδομένων παράγονται φρέσκα δεδομένα, νέες πληροφορίες. Νέες συσχετίσεις και έπεξεργασίες θά δώσουν κι άλλες νέες πληροφορίες κι αυτές με τή σειρά τους επ' άπειρον. Τά σιτακία να 'ν' καλά.

Είναι και αυτά ένας ακόμα μάρτυρας για τήν σχεδόν πλήρη επικράτηση της μορφής επί του περιεχομένου, τόν έξοδελισμό του τελευταίου και τήν άναγωγή αυτής της μορφής σε περιεχόμενο, αυθύπαρκτο και άτάρασκο. Ή βιομηχανία της πληροφορίας και τά ιδεολογικά της συμπαρομαρτούντα έχουν έτσι τόν ρόλο να δημιουργούν συνεχώς νέες άνάγκες για πληροφορίες-σήματα σε όλους τους τομείς: να δημιουργούν συνεχώς νέες άνάγκες για νέες τεχνικές διαχείρισής τους, δηλαδή για τήν κατανάληψη αυτών των τεχνικών: καινά θέτουν συνεχώς στό

έπικεντρο τήν ἴδια τή διαδικασία «πληροφόρησης».

Πλευρές αὐτῆς τῆς γενικότερης ἐξέλιξης πού ξώπετσα περιγράψαμε φαίνονται καθαρά πλέον σέ ὄλες τίς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς. Ἐνα σωρό ἐπιστημονικοί κλάδοι, γιά παράδειγμα, τείνουν ὀλοένα καί περισσότερο νά μεταβάλλονται σέ παραρτήματα τῆς πληροφορικῆς, ἀγκομαχώντας νά τήν συναγωνιστοῦν στό δικό της γήπεδο. Ἀποδιώχνοντας δηλαδή στό περιθώριο τίς δικές τους ἐπιστημονικές προϋποθέσεις καί τά δικά τους ἐννοιολογικά συστήματα, ἐπιδίδονται σέ μιά ἀτελείωτη διαχείριση δεδομένων πού τροφοδοτεῖ τόν ἑαυτό της. Τά συστήματα πληροφοριῶν καί οἱ τράπεζες δεδομένων συνωστίζονται στό ἐννοιολογικό κενό. Ἀλλά στά χωράφια τῆς πολιτικῆς μέ τήν εὐρύτερη ἔννοια, στά τῆς καθημερινῆς ζωῆς δηλαδή, ἴσως ἐξειδικεύονται τά πράγματα καθαρότερα ἀπό ὅπουδήποτε ἄλλου. Γι' αὐτό ἀρχίσαμε αὐτό τό σημείωμα ἀπό τήν τηλεόραση.

Γιατί ἦταν σέ ἐκείνη τή συζήτηση (ἄς τήν ποῦμε ἔτσι, γιατί τέτοια συζήτηση οὐδέποτε ἔγινε) γιά τήν ἰδιωτική τηλεόραση πού ἀνοίχτηκαν γιά πρώτη φορά τόσο καθαρά τά χαρτιά. Ἡ κριτική ἀπέναντι στήν ἤδη κατεξουσιωμένη ἔννοια τοῦ δημόσιου, ἀλλά καί ἀπέναντι στά πολιτικά ἦθη, εἶχε ἐπικεντρωθεῖ στό αἶτημα γιά «ἐλεύθερη καί ἀδέσμευτη ἐνημέρωση». Ἐκεῖ χωλαίναμε, ἡ πληροφοροφία καί τό πρόβλημα ἦταν ὅτι δέν ξέραμε πιά τί νά τήν κάνουμε, ὅτι στεροῦμασαν ὀλοένα καί περισσότερο τά ἰδεολογικά, θεωρητικά, πολιτικά ἐργαλεῖα γιά νά τήν ἀξιοποιήσουμε, οἱ νεοφιλελεύθεροι, οἱ γενικῶς φιλελεύθεροι καί οἱ εὐρύτεροι ἀριστεροί ἀντάμα ἐπέδα-

λαν ἄνευ ἀντιπάλου τήν ἀποψη ὅτι μᾶς λείπει ἡ ἐναλλακτική ἐνημέρωση. Ὅτι εἶναι ἡ ἀποκατάσταση διαδικασιῶν πληροφόρησης πού θά μᾶς ἀνοίξει τά μάτια. Ὅστε νά συλλέξουμε ἐπιτέλους πληροφορίες-σήματα σέ καθαρή μορφή, ἔξω ἀπό ἰδεολογίες, ἀντικειμενικά, ἀχρωμάτιστα. Εἰδήσεις (πληροφορίες) καθαυτές. Θά θυμᾶστε: «ἐνεργός πολίτης εἶναι ὁ πληροφορημένος πολίτης». Πάντα στόν ἐνικό. Ποτέ οἱ πολίτες, ποτέ π.χ. ἐνεργή κοινωνία εἶναι ἡ πληροφορημένη κοινωνία. Γιατί οἱ πληθυντικοί καί τά σύνολα δέν συμβαδίζουν μέ μιά διαδικασία ἐξατομίκευσης τῆς πληροφορίας, αὐτοί ὡς σύνολα μποροῦν νά παράγουν «πληροφορίες» καί μέ ἄλλους τρόπους, δέν ἔχουν ἀνάγκη τά κανάλια. Πάντα ἡ ἀφαίρεση πολίτης. Σέ αὐτόν τόν μονήρη πολίτη, ἕνα μένει νά ἀσκεῖ: τό δικαίωμα τῆς ἐλεύθερης ἐπιλογῆς. Νά ἐπιλέγει δηλαδή (παθητικά οἱ ἐνεργητικοί, δέν ἔχει σημασία) ἀνάμεσα σέ τετελεσμένα, ἀνάμεσα σέ πανομοιότυπες, παράλληλες διαδικασίες πληροφόρησης. Νά «συμμετέχει», πού λέγανε. Νά συμμετέχει, ὡς ἐπιλογέας, στήν ἐνοποιημένη, βιομηχανοποιημένη ἐκστρατεία πληροφόρησής του. Πολυφωνική θεαίως, ἀλλιῶς τί ἐπιλογή νά κάνει; Τώρα λοιπόν ὁ στόχος ἐπιτεύχθηκε καί μπορεῖ νά ἐπιλέγει, θάσει τῶν ἀπαράγραπτων δικαιωμάτων τοῦ καταναλωτή, ἀνάμεσα στά διάφορα κωδικοποιημένα πληροφορικά «πακέτα» τῶν καναλιῶν. Στό κάτω κάτω, τό καθένα τους χρησιμοποιεῖ διαφορετικούς ἐνημερωτικούς ἀλγόριθμους, συναγωνιζόμενα ποῖο θά καταφέρει νά μετατρέψει τό ἴδιο τό πρόγραμμά του, καί εἰδικά τίς εἰδήσεις του, σέ τέλεια ζάπινγκ ὥστε νά μὴ χρειάζεται νά γυρνᾶμε σάν τήν ἄδικη κατάρα ἀπό κανάλι σέ κανάλι γιά νά καλύψουμε τίς ἀνάγκες μας σέ ἀποσπασματικότητα, σέ συλλογή σημάτων — σέ ἐνημέρωση τέλος πάντων. Μιά ἐνημέρωση μέ θραύσματα ἐναλλάξιμα εἰδήσεων. Ἐναλλάξιμα γιατί, ἔχοντας ἀδειάσει ἀπό περιεχόμενο, ἡ σημασία τους εἶναι ἀνάλογη τῆς (ἴσης) χρονικῆς τους διάρκειας, ἀνάλογη τοῦ ἰσοκατανεμημένου στόμφου τῆς ἐκπομπῆς τους.

Νά ἔταν μόνο ἡ ἀποχαύνωση καί ἡ ληλασία τοῦ ἐν διατεταγμένη (ἐλευθέρως ἐπιλεγείσα) ὑπηρεσία ἐλεύθερου χρόνου, καλά θά ἔταν. Εἶναι ὅμως καί αὐτή ἡ συνεχῆ ἀποδιάρθρωση τῆς «πληροφορίας» στά σήματα τά ἐξ ὧν συνετέθη, τά συνεχῆ πολιτικά γεγονότα-ἐξζάτς πού δημιουργοῦνται χάρι στήν ἴδια τή διαδικασία ἐνημέρωσης, τά γεγονότα πύ αἴρονται στό ὕψος τοῦ γεγονότος μόνο ἂν πρῶτα ἐνταχθοῦν στήν τυποποιημένη πληροφορικῆ διαδικασία ὑπό τή μορφή τῆς «εἰδήσεως» στά κλάσματα τοῦ δευτερολέπτου πού τοῦς ἀντιστοιχοῦν.

Ἀμήχανοι μπροστά στή χυδαιότητα τῆς ραδιοφωνικῆς χάβρας, τήν ἰδιωτική ἐξαπάτηση καί τήν ἰσορροπία τῶν καναλιῶν στή στάθμη μηδέν τῆς πολιτικῆς καί τοῦ πολιτισμοῦ, οἱ ἐξ Ἀριστερᾶς προερχόμενοι φανατικοί, τότε καί σήμερα, τῆς ἐνημέρωσης προβληματίζονται τώρα γιά μιά «ἠθική τῆς πληροφόρησης», γιά τήν «προστασία τοῦ πολίτη», γιά τήν «παρέμβαση τοῦ καταναλωτή». Ζητᾶνε δηλαδή νά βροῦμε τρόπους νά διαχειριζόμαστε, ὀρθολογικά, τή διαχείριση. Οὐδεῖς λόγος ἀνησυχίας. Ὅλες οἱ δυναμικές βιομηχανίες ἔχουν τρόπους νά ἐμπορευματοποιοῦν, τή μιά μετά τήν ἄλλη, τίς «κριτικές» πού τοῦς ἀσκούνται ἀπό τά μέσα. Ὅπως οἱ πρόσφατα κατασκευασμένες ὀθόνες τῶν 100 Ἴντσών ἐμπορευματοποιοῦν τήν κριτική ὅτι ἡ μικρὴ ὀθόνη χαλάει τή μεγάλη· ἡ ὅπως ἡ τηλεόραση τηλεφωνικῆς ἐπιλογῆς καί ἡ λεγόμενη διαδραστική τηλεόραση ἐπεκτείνουν τά περιθώρια ἐπιλογῆς, διερύνοντας τή δυνατότητα τοῦ δέκτη νά διαλέξει καί μέσα στό ἴδιο κανάλι, τί θά δεχθεῖ — ἔτσι κι ἐδῶ, κάτι θά βρεθεῖ. Στό κάτω κάτω καί ἡ διαχείριση τῆς διαχείρισης ἀπαιτεῖ, ὅπως πάντα, πληροφορημένους διαχειριστές.

ΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

στόν ευρωπαϊκό χώρο

ΠΡΑΓΜ

του Δαμιανού Παπαδημητρίου

Όταν οι στιγμές είναι ιστορικές, τότε και οι ευθύνες είναι ιστορικές. Η σημερινή πολιτική ηγεσία της Ελλάδας (δέν θά κάνουμε εδώ ακόμα διάκριση μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης ή μεταξύ των δύο απόψεων που αντιμάχονται μέσα στην κυβέρνηση, αφού στην πράξη έχει ασκηθεί μία πολιτική στην οποία μάλιστα συμφώνησαν, παρά τις διαφωνίες τους, όλοι), χωρίς στην καλύτερη περίπτωση να τό συναισθάνεται, συμβάλλει και αυτή στη διαμόρφωση σχέσεων αντιπαλότητας, αλληλοϊσχυροποίησης και αποσταθεροποίησης, σχέσεων όπισθοδρομικών στην περιοχή. Ξαναλέμε: "Όσα προβλήματα τίθενται σήμερα, όσα προβλήματα ανοίγουν αντί να κλείνουν, θά τά ύφιστάμεθα τά επόμενα πενήντα χρόνια. Θά σκιάζουν και θά εμποδίζουν την οικονομική και κάθε άλλης μορφής συνεργασία μεταξύ των βαλκανικών χωρών, την ανάπτυξη τους, θά έγκαλούν ξένους προστάτες και διαιτητές, ξένη έπιρροή δηλαδή, στην περιοχή. Τά Βαλκάνια θά μείνουν γιά άλλη μιά φορά στό περιθώριο της Ευρώπης — κι ας μή νομίζουμε ότι αυτό δέν άφορά την Ελλάδα επειδή τάχα είναι μέλος της ΕΟΚ.

Βέβαια ή έξαρση του έθνικισμού είναι γενικό φαινόμενο στην περιοχή και δέν χαρακτηρίζει μόνο την Ελλάδα. Θά υποθέταμε ίσως ότι είναι ό έθνικισμός των άλλων που έγκαλει τον δικό μας έθνικισμό — μόνο που δέν έγιναν ακριβώς έτσι τά πράγματα. Όμως στην Ελλάδα αντιστοιχεί μιά ιδιαίτερη ευθύνη, καθώς είναι ή μόνη σταθερή συνισταμένη στην περιοχή, ή μόνη στην οποία δέν σημειώνονται οι εκ βάθρων κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις, ή μόνη δηλαδή που μπορεί να σκεφθεί και να αποφασίσει ψύχραιμα και συντεταγμένα, έστω και μόνο γιά τό λόγο ότι είναι ή μόνη που δέν πεινάει. Η Ελλάδα έχει ήδη βαδίσει ένα δρόμο πάνω στον οποίο τώρα έπιθυμούν να βαδίσουν τά γειτονικά κράτη, όλα τά γειτονικά κράτη, τό δρόμο της πολιτικής δημοκρατίας, της οικονομίας της αγοράς και της σύνδεσης με την Ευρώπη. Αυτό τό τρίπτυχο, που χαρακτηρίζει(;) σήμερα όλα τά Βαλκάνια, θά μπορούσε να αποτελέσει τό σημείο επικοινωνίας και συνεργασίας των έπιμέρους χωρών. Και σ' αυτό τον τομέα ή Ελλάδα έχει μιά ιδιαίτερη θέση, εκείνη του κράτους-πλότου. Προς άποφυγή παρεξηγήσεων: Ό ρόλος αυτός δέν έχει σχέση με τον αντίστοιχο ρόλο που έπιθυμεί να παίξει ή Τουρκία στην Κεντρική Ασία, ή οποία επιδιώκει να καταστήσει τον έαυτό της πόλο γύρω από τον οποίο διατάσσονται οι άλλοι, κέντρο πολιτικής έπιρροής και προστασίας. Είναι ρόλος πολιτισμικός και έγκειται στην επικράτηση κανόνων και σχέσεων ισότιμων και έπιωφελών γιά όλους, σχέσεων δηλαδή που δέν προωθούν κάποια πολιτική διακρατική ιεραρχία, αλλά την οικονομική, μέ την ευρύτατη δυνατή έννοια του όρου, συμβίωση. Μή-

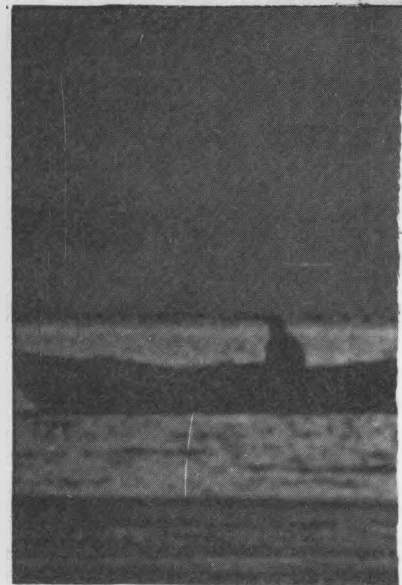
πως έτσι δέν ήταν πάντοτε στά Βαλκάνια; Πώς άλλιώς έφτασαν οι Αρβανίτες ως τά Μέγαρα και οι Έλληνες μέχρι τον Δούναδη;

Αλλά εδώ τό τρίπτυχο αυτό, τό «ευρωπαϊκό τρίπτυχο», άκούγεται ως αίτημα σε κάθε γωνιά της Βαλκανικής, έχουμε παράλληλα ένα άλλο αίτημα που παρεμβάλλεται, παίρνει έπείγουσα μορφή και μετατρέπεται σε δρώσα ιδεολογία: είναι τό αίτημα της έθνικης ολοκλήρωσης που άκούγεται παντού στη Σερβία, την Κροατία, την Αλβανία, τη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία και εν μέρει στη Βουλγαρία και την Ελλάδα.

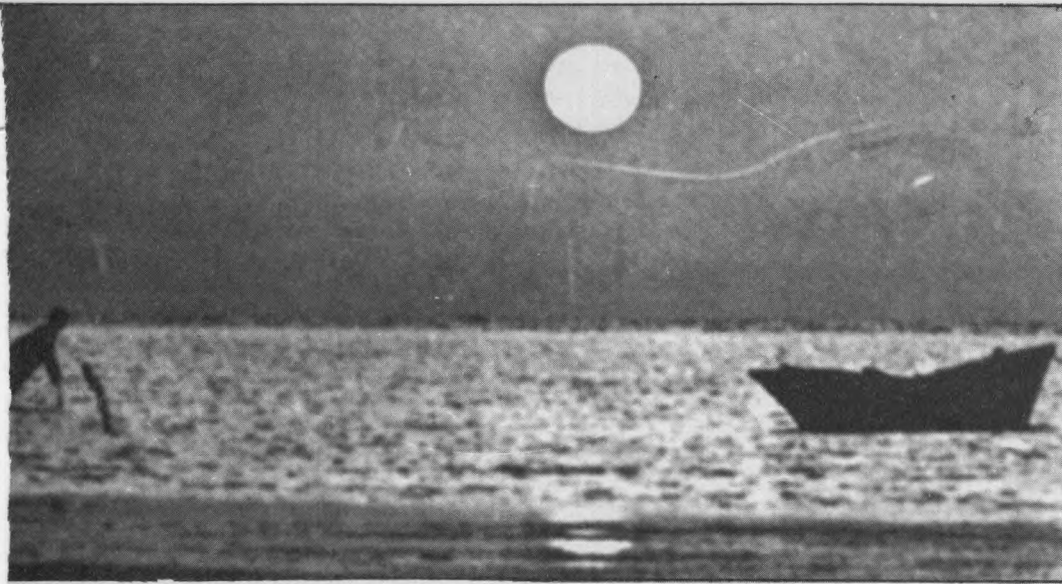
Τό αίτημα αυτό αντιστρατεύεται ευθέως την ευρωπαϊκή προοπτική, όσο κι αν οι διάκονοί του καμώνονται πως τάχα άποτελεί ενδιάμεσο στάδιο. Τό αίτημα της έθνικης ολοκλήρωσης στά Βαλκάνια επικρατεί σε μιά εποχή που τά ευρωπαϊκά κράτη κινούνται προς ακριβώς αντίθετες κατευθύνσεις: μέσα από τά έθνικά κράτη και διά των έθνικών κρατών στά τέλη του 20ού αιώνα γίνεται μιά προσπάθεια δημοκρατικής ανασύστασης και οικονομικής επανένωσης του ρωμαϊκού κόσμου, αυτού του υπερεθνικού κόσμου ό οποίος συνέχεται από κοινούς θεσμούς και κοινές οικονομικές σχέσεις, όχι όμως κι από μιά κοινή πολιτική άρχη.

Η παραπάνω γενικευμένη και χονδροειδής περιγραφή δέν αντιστοιχεί ακριβώς στα σημερινά ευρωπαϊκά πράγματα: περιγράφει όμως τή φορά των πραγμάτων σ' αυτό που ήταν ό δυτικός ρωμαϊκός κόσμος. Ό κόσμος αυτός ένοποιείται, έστω και μέσα από μύρια όσα εμπόδια και αντιφάσεις. Αντίθετα, ό ανατολικός ρωμαϊκός κόσμος χωρίζεται. Πιο σωστά, αναζητεί τον έσωτερικό διαχωρισμό του, χωρίς αυτή ή αναζήτηση να συνοδεύεται και από μιά παράλληλη αναζήτηση ένοποίησης σε ένα άνωτερο επίπεδο, όπως συμβαίνει στη Δύση. Τά Βαλκάνια αυτόπεριθωριοποιούνται, αυτοκτονούν.

Η θέση της Ελλάδας μέσα σ' αυτές τις εξελίξεις είναι, όπως πάντα, περίεργη και αντιφατική. Προχθές ή Ελλάδα ήταν στό κέντρο (ή κοντά στό κέντρο) του ανατολικού κόσμου. Χθές (μέχρι πριν λίγους μήνες δηλαδή) ή Ελλάδα «άνηκε» στην άκρότατη περιφέρεια της Δύσης. Σήμερα, που τά Βαλκάνια ξαναδιατυπώνουν τον

ΚΑΙ ΝΕΑ ΤΑΞΗ ΑΤΩΝ ἢ στό περιθώριο;

τόν εαυτό τους, ξαναχτίζουν τόν κόσμο τους — πού ήταν κάποτε, ὄχι πολύ παλιά, καί κόσμος μας — ἐμεῖς πού στεκόμαστε:

Νομίζω ὅτι σήμερα ἀκόμα καί οἱ πιά «προωθημένες» ἀναζητήσεις ἐξακολουθοῦν νά δραματίζονται τήν Ἑλλάδα ὡς ἕνα εἶδος Χόγκ-Κόγκ, ἕνα δυτικό ἀκρωτήριο στήν ἄξενη ἐνδοχώρα τῶν Βαλκανίων. Στό μυαλό μας τό «Σιδηροῦν παραπέτασμα» ἐξακολουθεῖ νά θέτει ἕνα ἀπόλυτο πολιτισμικό φράγμα — δέν ἔχουμε κατανοήσει ὅτι οὔτε σιδηροῦν οὔτε παραπέτασμα εἶναι πιά. Δέν ἔχουμε κατανοήσει ὅτι ἡ Ἑλλάδα μπορεῖ νά βρεῖ τή θέση της στόν κόσμο μόνο ἂν προηγουμένως βρεῖ τή θέση της στόν ἄμεσό της περίγυρο, στά Βαλκάνια δηλαδή — γιατί ἐδῶ εἶναι ἡ φυσική της θέση. Δέν ἔχουμε καταλάβει ὅτι τό αἶτημα πού θέτει ἡ ἐποχή — καί οἱ γείτονές μας, ἔστω καί χωρίς νά ἔχουν πλήρη συνείδηση αὐτοῦ — εἶναι πῶς ὅλοι μαζί θά μπορέσουμε νά συναποτελέσουμε ἕναν πόλο, μιά συνιστώσα τῶν σύγχρονων εὐρωπαϊκῶν ἐξελιξέων.

Θά φέρομε ἕνα παράδειγμα γιά νά γίνουν πιά κατανοητά τά παραπάνω: ἂν υποθέσουμε ὅτι ἔμπαινε σήμερα στους Ἕλληνες τό ἐρώτημα κατά πόσον ἐπιθυμοῦν — στό ἀπώτερο δέβαιο μέλλον, γιατί σήμερα κάτι τέτοιο εἶναι ἀδύνατον — νά γίνουν οἱ χώρες τῆς Βαλκανικῆς μέλη τῆς ΕΟΚ, ποιός ἀμφιβάλλει ὅτι ἡ ἀπάντησή θά ἦταν ἀρνητική; Ὅπως βέβαια ἀρνητική θά ἦταν ἡ ἐλληνική ἀπάντησή σέ κάθε διεύρυνση, οἰασδήποτε κατεύθυνσης, καθώς ἡ ἀμυντική-στατική ἰδέα πού ἔχουμε γιά τόν ἑαυτό μας καί τά πράγματα μας θέτει ὡς ἀποκλειστικούς καί περιούσιους νομείς τῶν χρημάτων καί τῆς εὐνοίας τῆς Δύσης.

Εἶναι προφανές ὅτι μέ αὐτά τά μυαλά ἡ ἐλληνική πολιτική, ἡ ἐλληνική παρουσία ἀκόμα, ἀφ' ἑνός θά καλλιεργεῖ τήν ἐχθρότητα στά Βαλκάνια, ἀφ' ἑτέρου θά παραμένει στό περιθώριο τῆς Δύσης. Κι ἐπειδή ἡ Ἑλλάδα δέν μπορεῖ νά σταματήσει τίς ἐξελιξεις, ἀπλούστατα θά μένει ἔξω ἀπό αὐτές, θά τίς εἰσπράττει μάλιστα ἀρνητικά, ἐχθρικά, θά αὐτοαπομονώνεται. Ἡ ΕΟΚ θά ἐπεκταθεῖ πρὸς τήν Κεντρική Εὐρώπη, τά Βαλ-

κάνια (ἂν συνεχίσουν νά βαδίζουν στό δρόμο πού βαδίζουν) θά μείνουν ἀπ' ἔξω καί ἡ χώρα μας θά ἀποτελεῖ, στήν καλύτερη περίπτωση, ἕνα γραφικό ἀπόμακρο νησάκι.

Προσπαθῶ τόσην ὥρα νά πῶ ὅτι τά Βαλκάνια εἶναι ἡ ζωή μας (νά μή χρησιμοποιήσω τόν ὄρο «ζωτικός χώρος» γιατί παρατέμπει ἄλλοῦ), τουλάχιστον στόν ἴδιο βαθμό πού καί ἡ Μεσόγειος εἶναι ἡ ζωή μας. Καί ἐπειδή τούτη τήν ἐποχή ἀνοίγει πάλι τό διβλίο τῶν Βαλκανίων, εἶναι ἀδιανόητο νά ἐμφανίζεται ἡ χώρα μας χωρίς βαλκανική πολιτική, χωρίς ἕναν ἐνοποιητικό βαλκανικό προσανατολισμό. Ξέρω βέβαια καλά ὅτι τά παραπάνω μοιάζουν μέ κούφια ὠραιολογήματα ὅταν συγκριθοῦν μέ τή θλιβερή βαλκανική πραγματικότητα τῆς ἡμέρας. Δέν παραγνωρίζω ἀκόμα τίς μύριες ὅσες πραγματικές δυσκολίες, ὅταν ἀπό τή μιά μεριά μιλοῦμε γιά ἐνοποιητικές διαδικασίες τοῦ βαλκανικοῦ χώρου καί ἀπό τήν ἄλλη ἡ Ἑλλάδα ἀναγκάζεται νά «συρματοπλέξει» ὅλο τό μήκος τῶν συνόρων της γιά νά ἀντιμετωπίσει τά κύματα τῶν προσφύγων. Ξέρω ὅμως ὅτι ἀκριβῶς ἐπειδή τό σήμερα τίς χωρίζει, οἱ βαλκανικές χώρες μποροῦν νά συναντηθοῦν μόνο στό αὐριο. Ἐκεῖ μποροῦν νά ὁμοιοήσουν κι ἂν ὕστερα, μέσα ἀπό τό πρίσμα τοῦ αὐριο, κοιτάξουν καί τό σήμερα, τότε μποροῦν νά βροῦν λύσεις ἐφικτές καί παραδεκτές.

Τό ἐσωτερικό ἀδιέξοδο

Ὅταν περπατᾶς ἀτενίζοντας τούς ἀνοιχτούς βαλκανικούς ὀρίζοντες, κινδυνεύεις νά σκοντάψεις στήν πρώτη

πέτρα. Καλό είναι νά κοιτάζουμε λοιπόν και τό έδαφος κάτω από τά πόδια μας.

Ή πρώτη πέτρα πού βρήκαμε μπροστά μας ήταν τό Μακεδονικό, και σ' αυτή σκοντάψαμε. Όχι γιατί άτενίζαμε ψηλά. Ίσα ίσα. Κοιτάζαμε από τόσο χαμηλά πού ή πέτρα μάς έκρουσε τή θέα· έγινε εμπόδιο άνυπέροχο. βράχος στόν όποιο εξώκειλε όλη ή έξωτερική πολιτική τής Έλλάδας. Και μάλιστα όχι μόνο ή έξωτερική πολιτική αλλά και ή έσωτερική πολιτική.

Οί γραμμές αυτές γράφονται μιά μέρα μετά τή γνωστή συνέντευξη του Άντώνη Σαμαρά στόν Άντίνα, κατά τήν όποία ό ύπουργός Έξωτερικών, για άλλη μιά φορά έκτιθέμενος δημόσια, αυτοδοσεμεύθηκε πάνω στήν «άσυμβίβαστη» πολιτική τήν όποία άκολουθεί. Κατήγγειλε μάλιστα και τόν πρωθυπουργό του ότι προωθεί συμβιβαστικές, νόθεσ λύσεις, τίς όποιες έτοιμάζεται νά παρουσιάσει ως θρίαμβο. Για νά λέμε τά πράγματα μέ τό όνομά τους, ό κ. Σαμαράς κατηγόρησε προληπτικά ως έθνοπροδότες όσους προωθούν ή προωθήσουν διαφορετική πολιτική από αυτή πού άκολουθεί ό ίδιος. Παράλληλα, έδειξε έτοιμος νά ύποστηρίξει ή νά ύποστει τήν άκρότατη συνέπεια τής λογικής τής δικής του πολιτικής, πού είναι νά χορέψει ή Έλλάδα τό χορό του Ζαλόγγου (ό χαρακτηρισμός, νομίζω, άνήκει στόν κ. Πάγκαλο). Ός διεξοδο από τά άδιέξοδα τής πολιτικής του ό κ. Σαμαράς έχει τήν έλπίδα ότι ή άπειλή του χορού του Ζαλόγγου θά άναγκάσει τούς ξένους νά κάνουν πίσω, έφ' όσον, βέβαια, πεισθούν ότι έννοούμε αυτά πού λέμε. Γι' αυτό και ό ίδιος έκτίθεται δημοσίως, αυτοδοσεμεύεται δηλαδή ώστε νά μήν μπορέι νά άποστει από τά λεγόμενά του.

Πρόκειται καθαρά για πολιτική πόκα, για κούκο μονό (άντε διπλό, άν δάλουμε και τόν Μιλόσεβιτς μέσα). Τά χαρτιά έχουν μοιραστεί και θρισκόμαστε στήν ώρα τής μπλόφας και τών ρελάνς. Κάποια στιγμή όμως, όσο πολλά κι άν ποντάρουμε, τά χαρτιά θά άνοιξουν.

Ή γραμμή του κ. Σαμαρά, ή γραμμή τής μή άναγνώρισης δέν έχει πιθανότητες έπιτυχίας όσον άφορά τούς άλλους. Δέν μπορεί δηλαδή νά έμποδίσει τούς άλλους νά άναγνωρίσουν τά Σκόπια ως Μακεδονία. Ή πολιτική αυτή ζητάει από τούς άλλους νά άναγνωρίσουν ένα κράτος ως κάποιο άλλο, νά του δώσουν δηλαδή ένα όνομα παρά τή θέλησή του, όπερ άτοπον, ή νά μήν τό άναγνωρίσουν καθόλου, νά παριστάνουν δηλαδή ότι δέν ύπάρχει (ή «τρύπα στόν χάρτη», πού είπε και ό Ντέ Μικέλις), παρ' όλο πού ύπάρχει. Πρόκειται για παραλογισμό, τόν όποιο κανείς δέν είναι διατεθειμένος νά κάνει προκειμένου νά ίκανοποιήσει τήν Έλλάδα.

Άκολουθώντας λοιπόν τήν πολιτική αυτή και μάλιστα στίς άκρότατες συνέπειές της, τά άποτελέσματα θά είναι δύο: πρώτον, όλοι οί άλλοι θά άναγνωρίσουν τή Γιουγκοσλαδική Μακεδονία και μάλιστα ως Μακεδονία, νένά σκέτα. Δεύτερον, έμεις δέν θά τήν άναγνωρίσουμε. Αυτό δέν σημαίνει άπλώς ότι δέν θά ύπάρχει διπλωματική εκπροσώπηση. Σημαίνει ότι δέν θά ύπάρχουν σύνορα, ότι για μάς τό κράτος αυτό όντως θά είναι μιά τρύπα στόν χάρτη. Κάτι τέτοιο συνεπάγεται άφ' ενός τεράστιες οικονομικές συνέπειες για τήν Έλλάδα, ή όποια δέν θά είναι πλέον προσεγγίσιμη από βορρά, άφ' έτέρου δέ ίσως ύπάρξουν και συνέπειες όσον άφορά τή θέση τής Έλλάδας στήν Κοινότητα, ιδίως μάλιστα άν ή άναγνώριση τής Δημοκρατίας τής Μακεδονίας δέν γίνεται μόνο από τήν κάθε χώρα-μέλος ξεχωριστά αλλά περάσει και μέσα από τήν ΕΟΚ. Σ' αυτή τήν περίπτωση θά βρεθούμε νά παραδιάζουμε στοιχειώδεις κανόνες τής ΕΟΚ, πράγμα τό όποιο δέν μπορεί νά διαρκέσει ούτε καν όσο διήρκεσε τό μπουϊκοτάζ τών όλλανδικών και Ιταλικών προϊόντων. Παραπέρα: άν θέλουμε νά είμαστε συ-

νεπείς σέ αυτή τή μή άναγνώριση, αυτό θά σημαίνει (αυτό) άποκλεισμό τής χώρας μας από κάθε είδους διεθνή συνάντηση, έμπορική, έπιστημονική, άθλητική κ.ο.κ. Ό μόνος τρόπος δηλαδή νά μήν τούς άναγνωρίσουμε είναι νά άπομονωθούμε όχι μόνο από αυτούς αλλά και από όλους όσοι τούς άναγνωρίζουν, άπ' όλο τόν κόσμο δηλαδή. Ή πολιτική αυτή καταλήγει λοιπόν στήν άυτομωρία, στήν άυτοκτονία, στό νά καταστήσει τήν Έλλάδα τρύπα στό χάρτη. Έξ ού και ό χορός του Ζαλόγγου. Και όπως είπαμε: ή άπειλή ότι έμεις θά φερθούμε παράλογα δέν πρόκειται νά άναγκάσει καμία τρίτη χώρα νά φερθεί ή ίδια παράλογα, νά κάνει πώς δέν άναγνωρίζει ένα κράτος ύπαρκτό. Μόνον ή Έλλάδα έχει αυτό τό προνόμιο. Έδώ άκούγεται (από πλευράς ΠΑΣΟΚ κυρίως, αλλά όχι μόνο) τό επιχείρημα ότι ή κυβερνητική πολιτική όδήγησε στο άδιέξοδο, επειδή, λέει, άφησε στίς 16 Δεκεμβρίου τήν ΕΟΚ νά προωθήσει τή διάλυση τής Γιουγκοσλαβίας, συνώνυμο του νά άναγνωρίσει τή διάλυση τής Γιουγκοσλαβίας. Μά τή Γιουγκοσλαβία τήν διέλυσαν οί ίδιοι οί Γιουγκοσλάβοι, όπως τή Σοβιετική Ένωση τή διέλυσαν οί ίδιοι οί λαοί της. Τί έπρεπε νά κάνουν οί Έυρωπαίοι, νά κάνουν ότι δέν τό κατάλαβαν, δέν τό άναγνώρισαν; Κι άν πρέπει νά συνομιλήσουν ή νά έμπορευθούν μέ κάποιον, νά άναζητήσουν τόν Τίτο ή τόν Μπρέζνιεφ από τόν τάφο τους, ή έστω τόν Γκορμπατσώφ στήν ιδιωτική του κατοικία; Στήν ούσία, ή άποψη αυτή του ΠΑΣΟΚ ζητάει από τά ευρωπαϊκά κράτη νά είχαν τηρήσει για όλη τή Γιουγκοσλαβία τή στάση πού δέν είναι διατεθειμένα νά τηρήσουν ούτε καν για τή Δημοκρατία τής Μακεδονίας. Είπαμε: Είμαστε ή μόνη χώρα πού έχουμε τό προνόμιο νά βλέπουμε και νά μήν άναγνωρίζουμε, εάν αυτό πού βλέπουμε δέν είναι στα μέτρα μας.

Αυτή είναι λοιπόν ή μία πολιτική δυνατότητα και ή λογική της συνέπεια: ό χορός του Ζαλόγγου. Και επειδή ύπάρχουν πιό ένδοξοι τρόποι από τήν άυτοκτονία για νά πεθάνει κανείς, εξακολουθώ νά θεωρώ ότι άπώτατη λογική συνέπεια τής άποψης αυτής δέν είναι βέβαια ή άυτοκτονία αλλά ό πόλεμος. Άλλά άς σταματήσουμε έδώ πρós τό παρόν.

Ή δευτέρα έκδοχή, του συμβιβασμού, δέν είναι βέβαια καθόλου άνθοςπαρτη. Και έχει δυσκολευθεί έξαιρετικά από τούς άυθαίρετους χειρισμούς πού έγιναν τούς τελευταίους μήνες και πού καθιστούν τόν συμβιβασμό συνώνυμο τής έθνικής ήττας. Τό φταίξιμο δέν είναι βέβαια του κ. Σαμαρά και τών όμοφρόνων του. Τό φταίξιμο άνήκει κυρίως στόν πρωθυπουργό κ. Μητσοτάκη, ό όποιος, άν και πρωθυπουργός, άνέχθηκε νά επιβληθεί άλλη πολιτική από εκείνη πού ό ίδιος θεωρούσε σωστή. Ήταν δηλαδή και τυπικά ύπεύθυνος ό πρωθυπουργός αλλά και ούσιαστικά ύπεύθυνος άφου — ύποθέτουμε — έβλεπε ή έστω μυριζόταν τό πολιτικό άδιέξοδο στο όποιο όδηγηθήκαμε. Άν ή μάχη πού πρόκειται νά δοθεί σήμερα στο έσωτερικό τής χώρας είχε δοθεί προληπτικά σέ πιό άνύποπτο χρόνο, όλα θά ήταν πιό εύκολα. Άς είναι.

Τούτη τήν ώρα πάντως, όποιος αναλάβει τήν ευθύνη του συμβιβασμού κινδυνεύει μέ πολιτικό καταποντισμό. Ήδη ό κ. Σαμαράς, μέ τή συνέντευξή του, ούσιαστικά άπέπλησε μέ πόλεμο τόν κ. Μητσοτάκη, ενώ τό ίδιο έχουν κάνει δώδεκα τουλάχιστον βουλευτές του κόμματός του. Κι αυτό σημαίνει ότι σέ κυβερνητικό επίπεδο συμβιβασμός πολύ δύσκολα θά ύπάρξει, καθώς ή κυβέρνηση πού θά τόν επιχειρήσει κινδυνεύει νά πέσει πριν τόν ολοκληρώσει.

Ή λύση άναζητείται βέβαια σέ διάσκεψη τών άρχηγών όλων τών κομμάτων υπό τόν Πρόεδρο τής Δημοκρατίας, στήν όποία ό καθένας θά πρέπει νά «αναλάβει τήν ευθύνη πού του άναλογεί» (Καραμανλής). Πρόκειται για

λύση κορυφής ακριβώς επειδή προϋποθέτει χειραγώγηση πνευμάτων, τά όποια όσο προχωράει κανείς προς τή δάση, τόσο πιά ξαναμμένα είναι. Μόνο μιά τέτοια διάσωση έχει τή δυνατότητα νά τιθασσεύσει τά πνεύματα, νά παγώσει τίς αντιδράσεις, νά κάνει στέρεο τό έδαφος σέ εκείνη τήν κυβέρνηση κι εκείνους τούς ανθρώπους πού θά επιχειρήσουν τόν «συμβιβασμό».

Αλλά υπάρχει κι εδώ ένα αδύνατο σημείο, ένα κρίσιμο έρωτηματικό: ό Άνδρέας Παπανδρέου. Είναι προφανές ότι ή διάσωση εξαρτάται από αυτόν. Ούτως ή άλλως, στό κόμμα τής κας Δαμανάκη ή άποψη τής συμβιβαστικής λύσης έχει άρκετούς οπαδούς, πού είναι ταυτόχρονα και αντίθετοι μέ τό έθνικιστικό κλίμα τών ημερών, άσχετα αν ή ίδια ή κα Δαμανάκη, όπως και τό επίσημο κόμμα, προτιμάει νά εκφράζεται μέ κοινότοπα μισόλογα και άοριστολογίες, διεκδικώντας τήν επίζηλη θέση τού τελευταίου κομπάρσου. Άλλά και ή κα Παπαρήγα δέν θά δυσκολευθεί νά δεχθεί έναν συμβιβασμό: στά χείλη τόν είχε, άσχετα αν κατάπτε τή γλώσσα της μετά τό γνωστό περιστατικό. (Δέν θέλω νά ειρωνευτώ κανέναν. Μόνο πού ειδικά τά κόμματα τής Άριστερας θά μπορούσαν νά είναι πολύ γόνιμα στό συγκεκριμένο ζήτημα, αν μικροκομματικοί και ταυτόχρονα κακοί ύπολογοισμοί δέν τά οδηγούσαν στην έπιλογή νά είναι ανώδυνα).

Δέν είναι όμως διόλου ανώδυνα τά πράγματα για τόν κ. Παπανδρέου και τό ΠΑΣΟΚ. Δέν είναι μόνο ότι στις 5 Άπριλίου τό ΠΑΣΟΚ κατεβαίνει σέ εκλογές μέ βασικό σύνθημα ότι ή Ελλάδα είναι άδιαπραγμάτευτη, ανυποχώρητη και πάει λέγοντας. Άκόμα και μετά τις 5 Άπριλίου είναι από δύσκολο έως αδύνατο για τό ΠΑΣΟΚ νά αναλάβει τό μερτικό τής ευθύνης ενός συμβιβασμού, κι αυτό τόσο για λόγους στρατηγικής όσο και για λόγους φυσιογνωμίας αυτού τού κόμματος. Δέν πρέπει νά ξεχνάμε ότι ή στρατηγική τού ΠΑΣΟΚ είναι μιά: πώς θά πέσει ή Νέα Δημοκρατία για νά επανέλθει αυτό στην έξουσία. Έχουμε λοιπόν τό συγκεκριμένο ζήτημα, τό Μακεδονικό, πάνω στό όποιο ή κυβέρνηση κινδυνεύει νά σπάσει τά μούτρα της και νά πέσει. Και ζητείται από τόν κ. Παπανδρέου νά εγκαταλείψει τίς φιλοδοξίες του και νά σώσει τήν κυβέρνηση, νά τήν διατηρήσει στην έξουσία παρέχοντάς της κάλυψη.

Αλλά δέν ζητείται μόνον αυτό από τόν κ. Παπανδρέου. Τού ζητείται ταυτόχρονα μιά χειρουργική επέμβαση στά έσωτερικά, στό χαρακτήρα, τόν λαϊκιστικό χαρακτήρα, τού ΠΑΣΟΚ. Είναι προφανές ότι αν ό κ. Παπανδρέου συγκατανεύσει στόν συμβιβασμό, θά έχει τίς ίδιες αν όχι περισσότερες δυσκολίες νά τόν επιβάλει στό κόμμα του και τούς οπαδούς του. Μιά κάλυψη τού επιχειρούμενου συμβιβασμού από τόν Α. Παπανδρέου δέν θά μείνει χωρίς συνέπειες στην έσωτερική διαμάχη μεταξύ έκσυγχρονιστών και λαϊκιστών στό ΠΑΣΟΚ (ύπέρ των έκσυγχρονιστών δέβαια), όπως άλλωστε τό ίδιο θά συμβεί και στην ελληνική κοινωνία γενικότερα: ή «χειρουργική επέμβαση» δέν άφορά μόνο τό ΠΑΣΟΚ, άφορά όλη τήν ελληνική κοινωνία, στό βαθμό πού ή οποιαδήποτε συνδιαλλαγή μέ τά Σκόπια δέν παραμείνει στό επίπεδο κάποιου τυπικού συμβιβασμού κορυφής, αλλά επιχειρηθεί (και είναι αναπόφευκτο κάτι τέτοιο, ιδιαίτερα αν δέν θέλουμε νά βιώσουμε τόν συμβιβασμό ως έθνική ήττα, ως τέλος και όχι ως ξεκίνημα) νά αιτιολογηθεί στό λαό. Η αιτιολόγησή του, αν θέλει νά είναι πλήρης και βαθιά, δέν μπορεί παρά νά πάρει τό χαρακτήρα μιάς μεταμόρφωσης διαφωτισμού και αυτογνωσίας. Μέ αυτή τήν έννοια δέν ξέρω αν τό ΠΑΣΟΚ, μέ πεδίο όρισμού του τόν λαϊκισμό, θά θελήσει νά πάει κόντρα στόν έαυτό του, νά καταστρέψει τή σχέση του μέ τήν ελληνική κοινωνία.

Τέλος, κανείς δέν μπορεί νά ξέρει ποιά είναι ή βαθύτερη προσωπική άποψη τού κ. Παπανδρέου, ή επί τής ούσιας άποψη από τήν όποια ξεκινούν και πάνω στην όποια χτίζονται όλοι οι περαιτέρω συλλογισμοί και οι άποφάσεις. Πολύ λίγα πράγματα λοιπόν μπορούμε νά προφητεύσουμε όσον άφορά τήν έκβαση, τήν «επιτυχία» μιάς τέτοιας διάσωσης τών πολιτικών άρχηγών. Άπό τή μιά μεριά τής ζυγαριάς όλα όσα περιγράφουμε πιά πάνω από τήν άλλη, τό πελώριο άδιέξοδο τό όποιο, όσο προχωρούν οι μέρες, γίνεται όρατό σέ όλους.

Ένα, ωστόσο, είναι κατά τή γνώμη μου προφανές, έφ' όσον τουλάχιστον αντικείμενο τής διάσωσης είναι νά αναλάβουν όλοι τίς ευθύνες τους: ότι τό ζητούμενο τής διάσωσης αυτής δέν είναι ένας μέσος όρος πού θά προκύψει ύστερα από κάποια μυστική ανταλλαγή άποψων, ένας μέσος όρος πίσω από τόν όποιο θά καλυφθούν και οι τέσσερις. Ένα τέτοιο κοινούλωμα δέν πρόκειται νά μās απομακρύνει ούτε ένα βήμα από τό άδιέξοδο, από τό πρόβλημα.

Είναι, αντίθετα, ανάγκη νά τοποθετηθούν και οι τέσσερις σαφώς επί τού προβλήματος, νά σχηματισθούν δύο άπόψεις (γιατί ή θά υπάρξει όμοφωνία ή θά υπάρξουν δύο άπόψεις: ούτε τρεις, ούτε τέσσερις — ή τρίτη και ή τέταρτη θά είναι άπλως υπεκφυγές), εκ τών όποιων κάποια θά είναι πλειοψηφική (έντός τών τεσσάρων) και κάποια μειοψηφική. Αν έτσι γίνουν τά πράγματα και αν δέν βρεθεί λύση σέ επίπεδο πολιτικών άρχηγών, τό ζήτημα θά έρθει αναπόφευκτα νά βρει τή λύση του στό Κοινοβούλιο. Και βέβαια, επειδή τό θέμα είναι μείζον και όδυνηρό, δέν μπορεί νά είναι ανώδυνο ούτε ως προς αυτή τήν κομματική πειθαρχία, τή συνοχή τών κομμάτων δηλαδή. Κι αυτό σημαίνει ότι τελικά, άργά ή γρήγορα, τή λύση θά κληθεί νά τήν δώσει ό λαός. Είναι γι' αυτόν τό λόγο (άλλά όχι μόνον) έπιτακτική ή ανάγκη νά υπάρξει, στό επίπεδο τού λαού, έξίσου μέ τήν «έθνικιστική» άποψη, πού μονοπωλεί τά πνεύματα και τείνει νά καταστεί ρεύμα και μάλιστα διακομματικό, νά υπάρξει λοιπόν κατά τόν ίδιο τρόπο και ή αντίπαλη άποψη. Αν είναι ώρα νά «αναλάβουμε όλοι τίς ευθύνες μας», αυτό δέν ισχύει μόνο για τούς τέσσερις πολιτικούς άρχηγούς. Ισχύει για όλη τή χώρα και άφορά τόν κάθε πολίτη. Έμεις, ό λαός, είμαστε τό πρόβλημα και ήμεις θά τό λύσουμε. Έτσι ή άλλιώς.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στό επίπεδο τής πολιτικής ηγεσίας (και δέν αναφέρομαι εδώ μόνον στους πολιτικούς άρχηγούς) ή διαλλακτική ως προς τό Μακεδονικό άποψη δέν εμφανίζεται, δέν τολμάει νά εμφανιστεί, τόν έαυτό της ως αυτό πού είναι, δέν τολμάει νά αναφερθεί στό διά ταύτα ως προς τό θέμα αυτό. Έπικρατεί, αντίθετα, μιά συνθηματική γλώσσα μεταξύ τών έπαγγελματιών τής πολιτικής, τής όποιας ή λέξη-κλειδί είναι ή απομόνωση, πιά σωστά ό κίνδυνος τής απομόνωσης, τής έσωστρέφειας. Όποιος αναφέρεται σ' αυτό τόν κίνδυνο κλείνει συνθηματικά τό μάτι στόν διπλανό του, ψάχνοντας νά βρει αν είναι κι αυτός από τούς διαλλακτικούς ή τούς έθνικά αδιάλλακτους. Άλλά επί τής ίδιας τής έπίμαχης συνδιαλλαγής δέν γίνεται κανένας λόγος, αυτή ύπόκειται άκόμα σέ έθνική λογοκρισία. Υποθέτω ότι οι χρησιμοποιούντες τή συνθηματική λέξη «απομόνωση» ακολουθούν μιά τακτική: νά φοβίσουν πρώτα τόν κόσμο μέ τόν κίνδυνο τής απομόνωσης και όλες τίς δυνατές συνέπειες και, ύστερα, όταν ό φόβος τρομάξει τά πνεύματα, νά σερβιριστεί στό ώριμο πιά κοινό τό έναλλακτικό διά ταύτα. Δέν αλλάζει όμως τίποτα έτσι: ό κόσμος θά βιώσει τή συνδιαλλαγή όχι ως ξεκίνημα αλλά ως ήττα.

Μπροστά σέ όλες αυτές τίς επώδυνες καταστάσεις και άποφάσεις, ή κυβέρνηση αναζητεί σανίδα σωτηρίας στην δημιουργία τής «μικρής Γιουγκοσλαβίας». Αν τό μόρ-

φωμα αυτό σχηματίζεται γρήγορα και τα Σκόπια χωθούν κι αυτά μέσα, ή αναγνώριση του όλου θα συνεπάγεται και έμμεση αναγνώριση του μέρους (της Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας), χωρίς να υποχρεωθούμε στην ταπείνωση της άμεσης αναγνώρισης. Τό πολύ πολύ και έφ' όσον ή αναγνώριση των επιμέρους δημοκρατιών είναι προϋπόθεση για τον σχηματισμό της «μικρής Γιουγκοσλαβίας», ή Ελλάδα για ένα χρονικό διάστημα κάποιων μηνών θα μπορούσε να κρατήσει όρθια τή σημαία της μη αναγνώρισης και να άντέξει τήν απομόνωση, για να τακτοποιηθούν άμέσως μετά τά πράγματα μέ τή δημιουργία της «μικρής Γιουγκοσλαβίας».

Η διερεύνηση αυτού του ένδεχομένου ήταν και τό αντικείμενο της συνάντησης Μητσοτάκη-Μιλόσεβιτς κατά τήν έδώ επίσκεψη του Σέρβου Προέδρου. Όμως, άνεξάρτητα από τό πόσο πιθανό είναι αυτό τό ένδεχόμενο, άνεξάρτητα ακόμα από τή συγκεκριμένη ύπόσταση πού θά έχει ή «μικρή Γιουγκοσλαβία» και ή όποια είναι πολύ πιθανό να μήν επιτρέπει στην Ελλάδα να ακολουθήσει τήν όδό της ύπεκφυγής, γεγονός είναι ότι ή «άνωδυνα» αυτή λύση είναι ταυτόχρονα και έμβλασματική. Τό μάλωμα αυτό δέν μπορεί να άντέξει για πολύ: ή Ελλάδα πρέπει να μάθει να ζει μέ τρύς γειτόνους της κι αυτό πρέπει να γίνει από τώρα. Η άναβολή, οι ύπεκφυγές και οι «τεχνικές» λύσεις άπλως διαιωνίζουν τό πρόβλημα και τό μπλοκάρουν: μπλοκάρουν μέν τό άδιέξοδο, μπλοκάρουν όμως και τή διέξοδο.

Ποιό είναι τό πρόβλημα

Ακούγονται και γράφονται πολλά και ένδιαφέροντα σέ σχέση μέ τή Γιουγκοσλαβική Μακεδονία: διάφορες αναλύσεις στρατηγικού χαρακτήρα, πού άλλες θέλουν τό κράτος αυτό να παραμένει άνεξάρτητο, άλλες τό θέλουν να πηγαίνει στή «μικρή Γιουγκοσλαβία», άλλες να τίθεται υπό τήν έπιρροή ή και να ένώνεται μέ τή Βουλγαρία κ.ο.κ. Αντίστοιχος είναι και ό καθγός κατά πόσον τήν Ελλάδα τή συμφέρει ή ένταξη του νέου κράτους στή «μικρή Γιουγκοσλαβία», ή ή πλήρης άνεξαρτητοποίησή του και ή αύξηση της ελληνικής έπιρροής σ' αυτό ή, τέλος, ή ένταξη του στή βουλγαρική έπιρροή (αυτό τό τελευταίο δέν τό υποστηρίζει κανείς).

Κι από κει και πέρα αρχίζουν τά σενάρια, ΠΑΣΟΚικής τά περισσότερα προέλευσης: μιá άνεξάρτητη Μακεδονία άργά ή γρήγορα θά πάει μέ τή Βουλγαρία, όποτε ό μακεδονικός άλυτρωτισμός θά άποκτήσει βουλγαρικές πλάτες, οι Βούλγαροι θά θέσουν θέμα Θεσσαλονίκης, τά ελληνικά σύνορα κινδυνεύουν να φθάσουν στά Τέμπη. Μά είναι σοβαρά πράγματα αυτά για να λέγονται δημόσια; Η Μακεδονία, ή ελληνική Μακεδονία, κατοικείται σήμερα κατά 99% από Έλληνες και δέν έχει καμιά σημασία τί γινόταν στίς αρχές του αιώνα. Είναι δυνατόν να μιλάμε σήμερα για έκβουλγαρισμό της Μακεδονίας ή για ξένη κατοχή (οι ίδιοι πού τά λένε θά πρέπει να εξηγήσουν τί έννοούν); Κι ακόμα, για να μήν προσβάλλουμε τούς Βούλγαρους (γιατί είναι προσβλητικά για τούς άνθρώπους όλα όσα λέγονται έδώ), τούς θεωρούμε τόσο άφρονες ώστε να θέλουν να αυτοκτονήσουν; Μόνο έμεις οι Έλληνες έχουμε αυτό τό προνόμιο και βέβαια δλέπουμε και τούς άλλους μέ τό ίδιο μάτι. Φτάσαμε στό σημείο κάθε τρεις μήνες οι Άμερικανοί να έγγυώνται τά σύνορά μας από τούς νέους έχθρους, πού στό μεταξύ μās προκύπτουν, και να μήν έχουμε καν συνείδηση ότι έχουμε καταντήσει ζητιάνοι των συνόρων μας.

Γιά να μήν μακρυγορούμε, όλοι οι παραπάνω στρατηγικού χαρακτήρα προβληματισμοί είτε είναι έντελώς άνυπόστατοι, είτε έχουν δευτερεύουσα ή έστω ύστερη

σημασία. Όχι ότι δέν ένδιαφέρει τήν Ελλάδα ή μελλοντική συμπεριφορά της Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας. Τήν ένδιαφέρει, αλλά: πρώτον δέν της πέφτει λόγος, δεύτερον δέν είναι αυτό τό πρόβλημα, τό άμεσο πρόβλημα.

Τό πραγματικό πρόβλημα τό κατέδειξε, άθελά του, ό Χ. Ντ. Γκένσερ, όταν στή σύνοδο της ΔΑΣΕ είπε ότι έλπίζει οι Έλληνες να τά βρουν μέ τούς Μακεδόνες. Οι Έλληνες λοιπόν θά πρέπει να τά βρουν μέ τούς Μακεδόνες: κάτι δέν ήχει σωστά έδώ, τουλάχιστον για τά ελληνικά αυτά. Η φράση αυτή σημαίνει ότι οι Μακεδόνες δέν είναι Έλληνες, ότι συνεπώς οι Έλληνες Μακεδόνες ή δέν είναι Έλληνες, ή δέν υπάρχουν. Πρόκειται για δύο εκατομμύρια ψυχές πού μέ αυτή τή φράση έξοντώθηκαν. Έξισου όπως ό δικός μας Α. Σαμαράς έξοντώνει δύο εκατομμύρια ψυχές της άλλης πλευράς (ή έστω ένα εκατομμύριο διακόσιες χιλιάδες). Μέ μία διαφορά: ό Χ. Ντ. Γκένσερ δέν ξέρει, δέν είναι υποχρεωμένος να ξέρει τό πρόβλημα. Ό Α. Σαμαράς τό ξέρει, έστω κι άν τό έμαθε από τήν Πηνελόπη Δέλτα.

Και επειδή τό ξέρει, όπως τό ξέρει, γι' αυτό και τό περιέγραψε σωστά: είπε ότι «γελοιοποιείται τό ελληνικό έθνος». Πρόκειται λοιπόν για πρόβλημα εθνικής ταυτότητας και αυτογνωσίας, πού μάλιστα πηγαίνει πιο πέρα από τό πώς θά όνομαστει τό νέο κράτος. Τό ζήτημα είναι πώς θά όνομαστούν οι άνθρωποι, ώστε να ξεχωρίζουν μιá και ζουν ξεχωριστά και να μήν έχουν τριδές μεταξύ τους.

Αλλά τό πρόβλημα αυτό δέν είναι άνάγκη να τό λύσουμε σήμερα. Τό έχουν λύσει οι ίδιοι οι άνθρωποι, και των δύο πλευρών, έδώ και πολλές δεκαετίες, τότε πού άποκαλούσαν έαυτούς και άλλήλους αντίστοιχα Σλαβομακεδόνες. Η λέξη δέν ήταν δά και άπαγορευμένη από ελληνικής πλευράς — κι άς περιέχει τό συνθετικό — Μακεδόνες, πού τώρα δέν μās πάει. Βέβαια τότε ή λέξη περιέγραφε τούς Σλαβομακεδόνες πού κατοικούσαν στήν ελληνική Μακεδονία (ίσως γι' αυτό τό δικαιούντο;), οι άλλοι διεκδικούνταν από άλλα έθνη, Βούλγαρους, Σέρβους. Ωστόσο αυτή ή διεκδίκηση δέν ολοκληρώθηκε, οι Σλαβομακεδόνες στήν πλειοψηφία τους δημιούργησαν τή δική τους εθνική συνείδηση και τώρα θέλουν να φτιάξουν τό δικό τους κράτος στήν πρώην Γιουγκοσλαβική Μακεδονία. Μπορεί να έχει κανείς αντίρηση ότι οι κάτοικοι αυτού τούς κράτους είναι Σλαβομακεδόνες και για τούς έαυτούς τους και για τούς άλλους;

Η από ελληνικής πλευράς άρνηση της όποιας «μακεδονικότητας» στους άνθρώπους αυτούς πηγαίνει χέρι χέρι μέ τόν μακεδονικό άλυτρωτισμό πού έμπορευθήκε από τή νεοσύστατη Δημοκρατία της Μακεδονίας του Τίτο. Έμεις είμαστε οι Μακεδόνες και ή Μακεδονία είναι δική μας, έλεγον αυτοί, δέν είστε Μακεδόνες και ή μόνη Μακεδονία είναι ή δική μας Μακεδονία, άπαντούσαμε έμεις. Γι' αυτόν τό λόγο, τά τελευταία, ιδίως χρόνια, στήν Ελλάδα άποφεύγαμε να χρησιμοποιήσουμε ακόμα και ως συνθετικό τό Μακεδονία όταν άναφερόμασταν σέ εκείνη τή Μακεδονία. Δέν ήταν όμως πάντα έτσι. Και κυρίως δέν υπάρχει λόγος, ή όφείλουμε έστω να διερευνήσουμε άν υπάρχει λόγος, να είναι τώρα έτσι.

Από τούς «διαλλαπτικούς», άς τούς ονομάσουμε έτσι, της ελληνικής πλευράς έχουν προταθει κατά καιρούς διάφορες όνομασίες πού περιέχουν τή λέξη Μακεδονία μέ κάποιον επιθετικό προσδιορισμό, όπως Μακεδονία του Βαρδάρη ή Βόρεια Μακεδονία, προκειμένου να γίνει ό διαχωρισμός από τήν ελληνική Μακεδονία. Τό επιχείρημα έναντίον του όρου Σλαβική Μακεδονία, τό όποιο γράφτηκε ότι συμεριζονται και οι Άμερικανοί, είναι ότι τό κράτος αυτό περιλαμβάνει και άλλες εθνότητες, και κυρίως τούς Άλβανούς, οι όποιες πρέπει να άναγνωρίζονται και αυτές στήν όνομασία του

νέου κράτους. Συνεπώς, η όνομασία θά πρέπει νά είναι έθνολογικά πιό ουδέτερη.

Νομίζω ότι η όνομασία δέν πρέπει νά είναι έθνολογικά ουδέτερη, γιατί η ουδετερότητα δέν ξεκαθαρίζει τά πράγματα και δέν αντιστοιχεί στό αίτημα τών ανθρώπων νά ξεκαθαρίσουν τό γένος τους, τήν ταυτότητά τους. Είπαμε ότι τό πρόβλημα δέν είναι τόσο, η δέν είναι μόνο, πώς θά όνομασθεί τό κράτος, αλλά και πώς θά όνομάζονται οί άνθρωποι. Αν ό έπιθετικός προσδιορισμός είναι ουδέτερος, τό πρόβλημα τής όνομασίας τών ανθρώπων θά διαιωνισθεί — και μαζί θά διαιωνισθεί και η έχθρα, η αντίζηλία, η υποκλοπή τής ταυτότητας τού ενός από τόν άλλο. Τό όνομα τού κράτους πρέπει νά αντανακλά, νά αντιστοιχεί στην έθνική συνείδηση τού πληθυσμού του. Όπως και νά όνομασθεί τό νέο κράτος, οί Άλβανοί κάτοικοί του δέν θά αναγνωρισθούν σ' αυτή τήν όνομασία. Αυτοί έχουν γένος, είναι Άλβανοί. Ούτε Βορειομακεδόνες ούτε Βαρδαρινοί θά αισθανθούν. Αντίθετα, η σλαβομακεδονική πλειοψηφία τού πληθυσμού δικαιούται νά προσδιορίσει έθνικά τό νέο κράτος. Η θέση και τά δικαιώματα τών μειονοτήτων μέσα σ' αυτό είναι άλλο πρόβλημα, θεσμικό και όχι όνομασίας. Δέν μπορούν όμως οί μειονότητες, τίς όποιες ιδιοτελώς επικαλούμαστε, νά στερηθούν (για άλλη μιά φορά) στην πλειονότητα τό δικαίωμα ενός κράτους αντίστοιχου μέ τήν έθνική τής συνείδηση. Μέ άλλα λόγια, η έθνολογική διαμάχη πού υπάρχει σχετικά μέ τό Μακεδονικό πρέπει νά λυθεί τώρα και διά μέσου τής όνομασίας τού νέου κράτους. Αν δέν λυθεί, η διαμάχη και οί παρεξηγήσεις θά διαιωνισθούν, όχι μόνο μέ τήν Ελλάδα αλλά και μέ τή Βουλγαρία. Όπως λένε, οί καλοί λογαριασμοί κάνουν τούς καλούς φίλους. Σήμερα είναι η στιγμή πού οί άνθρωποι λογαριάζουν πώς θά χωρισθούν, ώστε νά μπορέσουν νά ξαναβρεθούν, νά συνυπάρξουν φιλικά άργότερα.

Ο «συμβιβασμός» αυτός περί τήν όνομασία είναι και δικαίος και έφικτός. Αντιστοιχεί στην συνείδηση και τήν αναζήτηση τών ίδιων τών Σλαβομακεδόνων, στην ανάγκη νά γνωρίσουν μέσα από αυτό τό κρίσμα τούς προγόνους τους. Αντιστοιχεί δηλαδή στην σημερινή πραγματικότητα και στον μύθο τής φυλής πού αυτή παράγει (γιατί αν αρχίσουμε νά ψάχνουμε τήν πραγματική γενεαλογία τού καθενός, γρήγορα θά εγκαταλείψουμε τήν προσπάθεια). Αντιστοιχεί, τέλος, στους περιφημους τρεις όρους τής ΕΟΚ και ειδικότερα στον τρόπο πού ό τρίτος όρος (τής όνομασίας) συνδέεται μέ τούς δύο προηγούμενους (τήν εγκατάλειψη τών διεκδικήσεων).

Υπάρχουν άραγε πολλοί Έλληνες πού θά αισθαν-

θούν πληγωμένοι, ήττημένοι από έναν τέτοιο «συμβιβασμό»; Αν ρωτούσαμε πριν από ένα δυό χρόνια, δέν νομίζω ότι θά βρίσκαμε και τούς πολλούς. Σήμερα, βέβαια, μέ όλα όσα μεσολάδησαν στό μεταξύ, θά βρεθούν άρχετοί (όχι όμως και τόσο πολλοί όσο νομίζουμε) πού θά αισθανθούν πληγωμένοι, άδικημένοι. Είναι οί έθνικόφρονες τού πολύφωτου και τής μεταξωτής κορδέλας, πού τούς πρέπει νά πληγωθούν. Η ιδεολογία τους δέν είναι δημιουργική, είναι άδιέξοδη.

Τά Βαλκάνια στην νέα τάξη πραγμάτων

Είδαμε ότι τό βασικό ζήτημα έξωτερικής πολιτικής, τό «έθνικό θέμα» πού άπασχολεί τούτη τή στιγμή τήν Ελλάδα, δέν είναι ζήτημα έξωτερικής αλλά έσωτερικής πολιτικής. Και σέ αυτό τό επίπεδο, στό έσωτερικό (και τό διμερές) επίπεδο, πρέπει νά λυθεί, αντί νά αναγορευτεί σέ ζήτημα έξωτερικής πολιτικής, μέ αποτέλεσμα η πολιτική αυτή νά σπάει τά μούτρα τής.

Ας υποθέσουμε λοιπόν ότι η χώρα θά βρει τόν τρόπο νά ξεπεράσει, νά λύσει, τό έσωτερικό και έν συνεχεία τό έξωτερικό αυτό πρόβλημα. Τό Μακεδονικό δηλαδή, η, όπως γράφαμε στην αρχή, τήν πέτρα πάνω στην όποια σκοντάφτουν όλα τά βαλκανικά όράματα και η όποια βαλκανική πολιτική. Θά σήμαινε αυτό άραγε ότι από κει και πέρα ό δρόμος είναι ανθόσπαρτος, ότι τά βαλκάνια έτοιμάζονται νά βαδίσουν τόν ευρωπαϊκό δρόμο;

Δέν θέλω νά αναφερθώ εδώ στους κάθε λογής Βαλκανικούς έθνικισμούς πού δηλητηριάζουν μιά τέτοια προοπτική. Έχω τήν έντύπωση ότι, μέ έξαιρεση τήν Άλβανία, στην Ελλάδα, τή Βουλγαρία, τή Σερβία, τή Γιουγκοσλαβική Μακεδονία (άλλά και άλλες δημοκρατίες τής πρώην Γιουγκοσλαβίας) αυτή η κατάσταση έθνικής διέγερσης θά είναι (πιό σωστά μπορεί νά είναι) παροδική. Άλλα είναι τά πραγματικά δεδομένα αυτή τή στιγμή πού τείνουν νά έμποδίσουν τήν προσέγγιση, τή σύνδεση τών Βαλκανίων μέ τήν Ευρώπη. Από τά δεδομένα αυτά θά άσχοληθούμε μόνο μέ εκείνα πού έχουν σχέση μέ τό πεδίο τής έξωτερικής πολιτικής.

Αν σέ όλο τόν βαλκανικό χώρο η «ευρωπαϊκή ιδεολογία» είναι άρκετά διαδεδομένη, ως κοινό ιδανικό (και αυτό δέν πρέπει νά τό υποτιμούμε), στην πράξη τά Βαλκάνια στρέφονται προς άλλη κατεύθυνση. Αντί τής δημιουργίας ένιαίου οικονομικού χώρου μέ τήν Ευρώπη, τά Βαλκάνια τείνουν νά καταστούν σύνορο μεταξύ τής Ευρώπης και τού υπό άμερικανική έπιρροή κόσμου, σύνορο Ευρώπης και Μέσης Ανατολής. Μόνο η Σλοβε-

νία και η Κροατία φαίνεται να την γλιτώνουν, να εντάσσονται δηλαδή στην ευρωπαϊκή ζώνη, ενώ σ' αυτό τον καταμερισμό ή θέση της Ελλάδας είναι αμφίσημη, παιζόμενη. Και τό κακό είναι ότι μās παίζουν οι άλλοι, χωρίς εμείς οι ίδιοι να παίζουμε τον εαυτό μας.

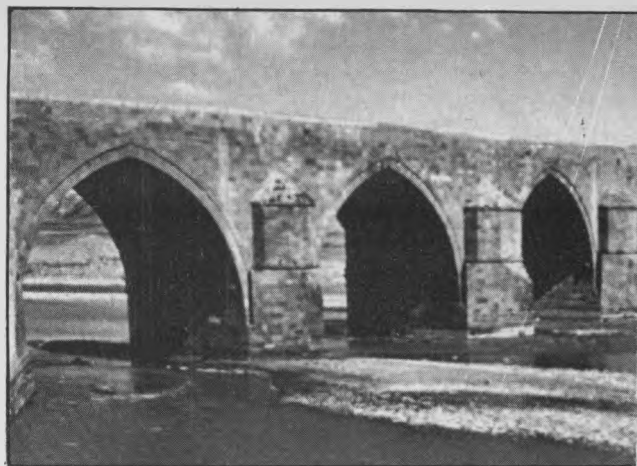
Μετά από παλινωδίες και άναζητήσεις άρκετων μηνών, η ελληνική πολιτική κατέληξε (ευτυχώς) στο συμπέρασμα ότι ο κύριος κίνδυνος για την Ελλάδα άξακολουθεί να προέρχεται από την Ανατολή, από την Τουρκία. Όμως η Τουρκία του σήμερα και κυρίως του αύριο δέν είναι η Τουρκία του χθές. Μέ τή νέα τάξη πραγμάτων η Τουρκία καθίσταται, μέ όλη τή σημασία τής λέξης, ύποσταθμός των Ηνωμένων Πολιτειών και άναλαμβάνει έναν ρόλο αντίστοιχο αλλά και πολύ εύρύτερο (μιά και δέν περιορίζεται στον στρατιωτικό ή τον στρατηγικό αλλά επεκτείνεται και στον οικονομικό τομέα) μέ εκείνον του Ισραήλ κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες (τό όποιο Ισραήλ βλέπουμε να έγκαταλείπεται σαν καμένο χαρτί από τις Ηνωμένες Πολιτείες).

Σ' αυτό τό πλαίσιο η Τουρκία έξοπλίζεται σαν άστακός από τους Άμερικανούς. Οι παραγγελίες ή οι συμφωνίες για συμπαραγωγή στρατιωτικού ύλικου διαδέχονται ή μία τήν άλλη — και είμαστε ακόμα στην άρχή. Ταυτόχρονα, οι ΗΠΑ ενδιαφέρονται ζωηρά για τή σταθεροποίηση του τουρκικού κράτους — ή πρόσφατη άμερικανική ύποστήριξη στους διωγμούς των Κούρδων είναι ένδεικτική — γιατί μόνον ένα στέρεο και μεγάλο (θά προσθέταμε και πολυπληθές) κράτος μπορεί να παίξει τό ρόλο για τον όποιο προορίζουν οι ΗΠΑ τήν Τουρκία. Τήν ίδια στιγμή βλέπουμε τή Γερμανία να άντιδρά και να κόβει τή στρατιωτική βοήθεια προς τήν Τουρκία, εκ πρώτης όψεως για άνθρωπιστικούς λόγους, κατά βάθος όμως επειδή δέν νοείται η Γερμανία να ένισχύει μιά διαμορφούμενη άνταγωνιστική προς τήν Εύρώπη (και ειδικότερα τή Γερμανία) δύναμη. Και άκούμε δηλώσεις Γερμανών πολιτικών που κλείνουν τήν πόρτα τής ΕΟΚ στην Τουρκία.

Τήν κλείνουν άφου προηγουμένως η Τουρκία έχει φροντίσει να τήν κλείσει μόνη της. Ήδη έδώ κι έναν μήνα, στη σύνοδο του ΝΑΤΟ, η Τουρκία είχε άφήσει να έννοηθεί ότι δέν τήν ενδιαφέρει πλέον ή είσοδος στην ΕΟΚ, καθώς έχει δρει άλλον προορισμό.

Μία παρένθεση έδώ: για να άνακόψουν αυτή τήν έξέλιξη, για να διατηρήσουν ένα βαθμό έπιρροής που θά δυσκολέψει ή και θά έμποδίσει τήν πορεία άποξένωσης τής Τουρκίας από τήν Εύρώπη, οι Εύρωπαίοι (οί «εύρωπαϊστές» Εύρωπαίοι) διάζονταν να έπανενεργοποιήσουν τό 4ο Χρηματοδοτικό Πρωτόκολλο. Δέν νομίζω ότι θά κατάφεραν πολλά πράγματα, παρά τό γεγονός ότι μέχρι πριν ένα χρόνο οι πολιτικές δυνάμεις τής Τουρκίας ήταν διασπασμένες ως προς τό ζήτημα αυτό τής ευρωπαϊκής ή «άμερικανοτουρκικής» πολιτικής (αυτό ήταν και τό βαθύτερο περιεχόμενο τής διαμάχης που ξεσπασε επί Όζάλ στην Τουρκία, τον καιρό του Πολέμου του Περσικού). Δέν θά κατάφεραν τίποτα, γιατί οι Εύρωπαίοι δέν είχαν πολλά να δώσουν στην Τουρκία, ενώ οι Άμερικανοί ύποσχέθηκαν τον κόσμο όλο. Κι έτσι βλέπουμε σήμερα ότι εκτός από τον Όζάλ και ο Ντεμιρέλ προσχωρεί στην προοπτική τής άμερικανοτουρκικής συνεργασίας, του «ύποσταθμού». Ουσιαστικά η έσωτερική διαμάχη έχει κριθεί υπέρ των ΗΠΑ, μέ τον ίδιο τρόπο που σήμερα στην Ελλάδα τό σύνολο του πολιτικού κόσμου έχει προσχωρήσει και συμερίζεται τήν ευρωπαϊκή προοπτική.

Και μιά παρένθεση στην παρένθεση: είναι άξιοσημείωτος ο τρόπος που όλος αυτός ο άνταγωνισμός περι τήν Τουρκία ντύθηκε και πλασαρίστηκε στο κοινό μέ τό ένδυμα τής βοήθειας ή τής άνταμοιβής για τή στάση της

στον Πόλεμο του Περσικού. Κι αυτό έγινε τόσο από ευρωπαϊκής όσο και από άμερικανικής πλευράς. Και θά ήταν ένδιαφέρον να δει κανείς κάτω από αυτό άκριβώς τό πρίσμα τον Πόλεμο του Κόλπου, δηλαδή ουσιαστικά ως τήν πρώτη ευρωαμερικανική άναμέτρηση (άσχετα άν ο αντίπαλος ήταν τρίτος), που έληξε μέ συντριπτική νίκη των Ηνωμένων Πολιτειών. Κρίνοντας έστω και εκ του άποτελέσματος, ο πόλεμος στον Κόλπο ήταν κυρίως μιά προσπάθεια έπιβεβαίωσης του ποιος έχει τά πρωτεία, τον πρώτο λόγο, στον μεταδιπλοτικό κόσμο. Για να τό πούμε πιο προκλητικά: Άσχετα άν ήταν σύμμαχοι, άν πολέμησαν στο ίδιο στρατόπεδο, ο πόλεμος στον Κόλπο ήταν πόλεμος Εύρώπης-Άμερικής. Αυτό τον πόλεμο οι Άμερικανοί τον είχαν κερδισμένο πριν καν τον άρχίσουν — γι' αυτό άλλωστε και τον άρχισαν. Στους Εύρωπαίους δέν έμεινε παρά να άκολουθήσουν ως κομπάρσοι, άρκούμενοι στα ψυχία τής λείας, στην τήρηση των προσχημάτων που διασώζει τό γόητρό τους.

Άλλά άς ξαναγυρίσουμε στο ρόλο τής Τουρκίας. Έχουν γραφεί πολλά — και σήμερα πιά έπιβεβαιώνονται πανηγυρικά — για τό ρόλο τής Τουρκίας ως προτύπου γύρω από τό όποιο θά πρέπει να διαταχθούν οι μουσουλμανικές δημοκρατίες τής πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Όστόσο, ο ρόλος τής Τουρκίας δέν περιορίζεται εκεί, στα βορειοανατολικά της για να μιλήσουμε γεωγραφικά. Ο ρόλος της είναι σφαιρικός (κεντρικός), μέ δελνηκές και προς τά νοτιοανατολικά, προς τον άραβικό κόσμο (όπου όμως εκεί συναντά μεγάλες άντιστάσεις ήδη από τήν έποχή του πολέμου στον Κόλπο), και προς τά δυτικά, δηλαδή προς τά Βαλκάνια. Και όταν λέμε Βαλκάνια έννοούμε, τώρα πιά, από τή Σερβία και κάτω.

Δέν άναφερόμαστε έδώ στο περίφημο μουσουλμανικό τόξο. Τό μουσουλμανικό τόξο είναι ή «άλά τούρκα» μετάφραση των άμερικανικών έπιδιώξεων και ή μετάφραση αυτή δέν είναι άκριβής. Άλλωστε και οι πιο φωτισμένοι και διορατικοί Τούρκοι θά τήν άπέριπταν. Άλλά άς παραθέσουμε τά πραγματικά περιστατικά του τελευταίου χρόνου: βλέπουμε στη Βουλγαρία να γίνονται οι έκλογές υπό τήν καθοδήγηση του Άμερικανού πρέσβη. Οι Άμερικανοί δίνουν κυβερνητικές λύσεις τήν ίδια ώρα που ύπογράφεται σύμφωνο στρατιωτικής συνεργασίας Βουλγαρίας-Τουρκίας. Τά ίδια άκριβώς έπαναλαμβάνονται στην Άλβανία. Ο Σαλί Μπερίσα πανηγυρίζει μαζί μέ τον Άμερικανό πρέσβη, ο κόσμος κρατάει άμερικανικές σημαίες, οι Άμερικανοί ύπόσχονται οικονομική βοήθεια. Η Άλβανία έχει ήδη ύπογράψει τό «πατροπαράδοτο» σύμφωνο στρατιωτικής συνεργασίας μέ τήν Τουρκία, ενώ συνάδοντος και του Άμερικανού πρέσβη ή Άλβανία θέτει θέμα Τσάμηδων (δέν έχει σημασία άν είναι θέμα Τσάμηδων ή κάτι άλλο, σημασία έχει ότι θέτει μιά ύποθήκη έντασης και προστριβής).

Τά ίδια περίπου θά συμβοῦν καί μέ τή Γιουγκοσλαβική Μακεδονία, ἡ ὁποία ἤδη ἔχει ἀποκτήσει στενές σχέσεις μέ τήν Τουρκία (μὴν ξεχνᾶμε καί τήν ἀναγνωριστή της ἀπὸ Βουλγαρία-Τουρκία, ἀπὸ κράτη πού βρίσκονται δηλαδή ὑπὸ ἀμερικανική διάταξη). Ἄν ἡ ἴδια ἡ Ἀμερικὴ ἀργήσει νά μπῆ ἐπισήμως στό μακεδονικό παιγνίδι, αὐτό ἔγινε γιὰ νά μὴ δυσμερῆσει τή Σερβία, μία ἀκόμη δυνάμει σύμμαχο τῶν Ἀμερικανῶν, ἰδιαίτερα τώρα πού βρίσκεται σέ διάσταση μέ τήν Εὐρώπη λόγω Σλοβενίας καί (κυρίως) Κροατίας. Ἡ Ἀμερικὴ μπαίνει λοιπὸν προσεκτικὰ στό παιγνίδι τῆς Γιουγκοσλαβίας, ἐπιδιώκοντας νά κερδίσει τοὺς 2 + 2 (Σερβία, Μαυροβούνι, Βοσνία καί Μακεδονία) ἐνῶ ταυτόχρονα βάζει καί τοὺς ὑπόλοιπους + 2 (Σλοβενία, Κροατία) στό ὅλο σχέδιο ἐπίλυσης, ρίχνοντας ἀδεία γιὰ νά πιάσει γεμάτα. Τὸ σίγουρο πάντως εἶναι ὅτι ἡ «μικρὴ Γιουγκοσλαβία», εἴτε ὡς ἐνότητα εἴτε ὡς ἄθροισμα ἀνεξάρτητων κρατῶν, θά εἶναι ἐνταγμένη στήν ἀμερικανική σφαίρα ἐπιρροῆς. Τά σύνορα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιρροῆς, ὁ εὐρωπαϊκὸς «χώρος», θά τεθοῦν στήν καλύτερη περίπτωση ἐκεῖ πού ἀναπτύσσονται σήμερα οἱ δυνάμεις τοῦ ΟΗΕ, μεταξύ Σερβίας καί Κροατίας.

Παράλληλα μέ τίς στρατηγικοπολιτικὲς αὐτὲς κινήσεις, ὑπάρχουν καί ἀντίστοιχες οικονομικὲς διεργασίες, πού ὀδεοῦν στήν ἴδια κατεύθυνση. Ὅλοι διαβάζουμε γιὰ τὴν ἐπιχειρηματικὴ διεισδυση τῆς Τουρκίας στὶς ἰσλαμικὲς δημοκρατίες ἀλλὰ καί στὰ Βαλκάνια, ἰδίως στή Βουλγαρία (θὰ ἀκολουθήσουν ὁμως καί ἡ Ἀλβανία, πού μόλις προχθές, μέ τὴ νίκη τοῦ Δημοκρατικοῦ Κόμματος, ἀποκομμουνιστικοποιήθηκε, καί μελλοντικά ὅ,τι προκύψει ἀπὸ τὴ Γιουγκοσλαβία). Βούλγαροι, οἱ ὁποῖοι συνεργάζονται μέ κάποιες ἑλληνικὲς ἐπιχειρήσεις, μαρτυροῦν ὅτι στήν πατρίδα τους ὑφίστανται ἀφόρητη ἀμερικανική πίεση νά συνεργασθοῦν μέ τουρκικὲς ἐπιχειρήσεις. Ἀναρωτήθηκε κανεὶς ἄραγε πού βρέθηκαν τόσα χρήματα στήν Τουρκία, ὥστε νά διεισδύσουν σήμερα οἱ τουρκικὲς ἐπιχειρήσεις σέ κάθε κατεύθυνση (τὴν ὥρα πού ἡ Γερμανία δυσκολεῖται νά κάνει τὸ ἴδιο στήν Κεντρικὴ Εὐρώπη); Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι μέ τὴν κατάρρευση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης ἀπελευθερώθηκαν στὶς ΗΠΑ κεφάλαια πού παλιότερα πῆγαιναν γιὰ ἐξοπλισμούς, ἂν ἐπίσης συνυπολογίσουμε καί τὰ ἰδιωτικά κεφάλαια τοῦ στρατιωτικοβιομηχανικοῦ μπλόκ πού ψάχνουν γιὰ νέα πεδία δράσης καί ἐφαρμογῶν περισσότερο ἢ λιγότερο συναφῶν πρὸς τὸ ἀντικείμενό τους, μποροῦμε νά πούμε ὅτι δέν εἶναι ἀβάσιμη ἡ ὑπόθεση ὅτι πίσω ἀπὸ τὴν Τουρκία βρίσκονται (καί) ἀμερικανικά κεφάλαια.

Νομίζω ὅτι δέν θά εἶμαστε μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ καί ὅτι δέν βρισκόμαστε χρονικὰ μακριὰ ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὁ βαλκανικὸς χώρος καί ὁ ὀρθόδοξος κόσμος θά ἔχουν διαταχθεῖ περὶ τὴν τουρκική (καί ἀπὸ πίσω βέ-

βαια τὴν ἀμερικανική) ἐπιρροή. Βρίσκεται λοιπὸν σέ ἐξέλιξη μιὰ προσπάθεια ἐνοποίησης τοῦ βαλκανικοῦ χώρου μέ κέντρο τὴν Τουρκία καί μέ οικονομικὲς σχέσεις καί διασυνδέσεις πού δέν ἀναφέρονται στήν Εὐρώπη, ἀλλὰ στό ἐσωτερικὸ αὐτοῦ τοῦ χώρου, στὴ Μέση Ἄνατολή καί, βέβαια, στὶς Ἠνωμένες Πολιτείες. Τὸ σχῆμα φέρνει ἀμέσως στό νοῦ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, τὸν κόσμο τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ὀρθόδοξο καί μουσουλμανικό, ἄσχετα ἂν τὰ γεωγραφικὰ ὄρια δέν συμπίπτουν ἀπολύτως καί, πάνω ἀπ' ὅλα, οἱ κοινωνικοοικονομικὲς δομὲς εἶναι ἄλλες. Αὐτὸ ὁμως πού εἶναι κοινὸ καί στὶς δύο περιπτώσεις εἶναι ἡ ἐνταξη τῆς Βαλκανικῆς σέ ἓναν ἄλλο κόσμο, πού δέν ἐπιγνωθεῖ μέ καί δέν ἀναφέρεται στήν Εὐρώπη ἀλλὰ στήν Ἄνατολή, μέ ἐπίκεντρο καί πάλι τὸν γεωγραφικὸν ἄντρο τῆς Τουρκίας. Ἡ Τουρκία βέβαια ἔχει δοθεῖ ὀλόψυχα σ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ, ἡ ὁποία ὁμως ἀντιστρατεύεται καί τὴν πολιτισμικὴ πραγματικότητά καί τὰ πολιτισμικά ἰδανικά τῶν ὀρθόδοξων βαλκανικῶν κρατῶν.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὴν ὥρα πού ἐπιχειρεῖται ἡ (ἐπαν)ἐνταξη τῆς ὅλης βαλκανικῆς περιοχῆς στὸν νέο ἀνατολικὸν κόσμο, τὴν ὥρα πού ὁ ὀρθόδοξος κόσμος βρίσκεται γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ μπροστὰ στό ἱστορικὸν δίλημμα τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Δύσης, ἡ ὀρθόδοξη Ἐκκλησία (ἀλλὰ ὄχι μόνο αὐτή) ξεκινᾷ καινούργια διαμάχη μέ τὸ Βατικανόν, διαμάχη ὄχι ἀδικαιολόγητη ἀλλὰ ἱστορικά ἄστοχη. Ἄν θέλουμε νά τὰ δάλουμε μέ τὴν Ἰταλία —καί πρέπει νά τὰ δάλουμε μέ τὴν Ἰταλία, καθὼς ἡ χώρα αὐτὴ μετέχει στήν ὅλη «νατοϊκή» ἀναδιάταξη τοῦ βαλκανικοῦ χώρου— νά τὸ κάνομε σ' αὐτό τὸ ἐπίπεδο, ὅπου ἄλλωστε θά βροῦμε καί πολλοὺς Εὐρωπαίους συμμάχους νά μᾶς ὑποστηρίξουν. Ἡ Ἰταλία, χώρα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος, ἐρωτοτροπεῖ μέ τὸν ὑπὸ διαμόρφωση ἀνατολικὸν κόσμο, καθὼς ὁσμίζεται νέες ἀγορές, φιλοδοξεῖ νά καλύψει τὰ ὄρια καί τίς ἀνεπάρκειες τῆς Τουρκίας καί προετοιμάζει τὴ δημιουργία τῆς βαλκανικῆς ὁδοῦ, τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ, στό τόξο πού σχηματίζουν τὰ πρὸς βορρᾶν γειτονικά κράτη τῆς Ἑλλάδας, ὥστε νά συνδεθεῖ μέ τὴ Μικρὰ Ἀσία καί τὴν Ἀνατολή. Ἡ πολιτικὴ τῆς Ἰταλίας πατάει τοῦτη τὴν ὥρα σέ δύο βάρκες, ἀπ' ἑνὸς τὴν εὐρωπαϊκὴν, ἀπ' ἑτέρου τὴ νατοϊκὴν-ἀμερικανοτουρκικὴν, ἡ Ἰταλία θέλει νά παίξει, νά συμμετέχει καί στὰ δύο ἐπίπεδα. Νομίζω ὅτι αὐτὸ δέν θά μπορεῖ νά κρατήσῃ γιὰ πολὺ καιρὸ καί ὅτι μόλις σφίξουν λίγο τὰ πράγματα ἡ Ἰταλία θά ὑποχρεωθεῖ νά κάνει τὴν ἐπιλογὴν της. Εἶναι δέ τόσο μεγάλα τὰ συμφέροντα πού τὴν δένουν μέ τὴν Εὐρώπη, ὥστε νά μὴν ὑπάρχει ἀμφιβολία γιὰ τὸ ποιά θά εἶναι ἡ ἐπιλογὴ. Δουλειὰ τῆς Ἑλλάδας, ἀντὶ νά χάνει τὴν ὥρα της καταγγέλλοντας τὴ Δανία, θά ἦταν νά ἀναγκάσει τὴν Ἰταλία νά κάνει μιὰ ὥρα γρηγορότερα τὴν ἐπιλογὴν, νά καταδείξει δηλαδή τίς εὐρωπαϊκὲς ἀντιφάσεις τῆς ἰταλικῆς μεσανατολικῆς πολιτικῆς.

Ποιά εἶναι ἡ θέση τῆς Ἑλλάδας μέσα σέ ὅλες αὐτὲς τίς ἐξελίξεις; Ποιά εἶναι ἡ θέση στήν ὁποία μᾶς τοποθετοῦν οἱ ἄλλοι καί ποιά ἡ θέση στήν ὁποία ἐπιδιώκουμε ἑμεῖς οἱ ἴδιοι ὡς χώρα νά τοποθετηθοῦμε; Ἄς μιλήσουμε κατ' ἀρχὴν γιὰ τοὺς ἄλλους: εἶναι φανερό ὅτι οἱ Ἀμερικανοὶ δέν μᾶς «παίζουν» καί πολὺ στήν νέα τάξη πραγμάτων τῆς Βαλκανικῆς καί τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἑλλάδα συμμετέχει στήν ΕΟΚ, σέ συνδυασμὸ μέ τὴν διαρκὴ ἀντιπαλότητα Ἑλλάδας-Τουρκίας, τοὺς κάνει νά μυρίζονται ὅτι ἡ Ἑλλάδα ὄχι μόνο δέν θά συμμετέχει ἀλλὰ θά πολεμήσῃ τὴ νέα περὶ τὴν Τουρκία διάταξη. Βέβαια, ταυτόχρονα κάνομε ὅ,τι μποροῦν μήπως καί ἐπιλυθοῦν οἱ ἑλληνοτουρκικὲς διαφορές, μήπως καί ἡ ἑλληνικὴ «ἐνσταση» μπορέσει νά μετατραπῆ σέ συναίνεση. Γνωρίζουν ὡστόσο ὅτι κάτι τε-

τοιο είναι δύσκολο, γι' αυτό και κάνουν τούς υπολογισμούς τους χωρίς την Ελλάδα, για να μην πούμε, καμιά φορά, και έναντιον της Ελλάδας.

Γιά τούς ίδιους ακριβώς λόγους οι «ευρωπαϊστικές» δυνάμεις της ΕΟΚ, ή Γερμανία, ή Γαλλία αλλά και ή Ισπανία παίζουν την Ελλάδα, ποντάρουν στην ελληνική ένσταση και παρουσία, ώστε τα Βαλκάνια να ενταχθούν στον ευρωπαϊκό ζωτικό χώρο. Βέβαια ή σημερινή ελληνική πολιτική, πού δημιουργεί όλο και νέους αντιπάλους στά Βαλκάνια, κάθε άλλο παρά καθιστά τή χώρα μας κατάλληλη να παίξει έναν τέτοιο ρόλο, είτε τόν ευρωπαϊκό είτε τόν αμερικανικό. Γι' αυτόν τόν λόγο οι «συμβουλές» πού μās δίνουν τόσο οι Ευρωπαίοι όσο και οι Αμερικανοί είναι παρεμφερείς, παρ' όλο πού ξεκινούν από διαφορετικές άφετηρίες.

Όσον άφορā τó πού, σέ ποιόν κόσμο θά θέλαμε να τοποθετήσουμε οι ίδιοι τόν έαυτό μας, νομίζω ότι και οι μέν και οι δέ μās υπολογίζουν σωστά. Θά άρκούσε να πούμε ότι τó θέμα τού ευρωπαϊκού προσανατολισμού τής χώρας έχει από τή δεκαετία τού '80 λυθεί και όχι μόνο σέ πολιτικό επίπεδο. Μπορούμε πιά να πούμε ότι για τήν Ελλάδα ή Εύρώπη είναι πολιτισμική αξίωση, άσχετα βέβαια αν ό καθένας μας έχει μίαν άλλη Εύρώπη στό μυαλό του. Αλλά είναι ακριβώς ή ίδια ή δομή τής Εύρώπης, ή κατά βάση δημοκρατική, πού παρέχει αυτή τή δυνατότητα, πού επιτρέπει δηλαδή στόν καθένα να αναγνωρίζεται σέ μίαν άλλη Εύρώπη. Όσες αντίρρήσεις κι αν έχει κανείς για τó θεσμικό και τó πολιτικό οικόδομημα τής Εύρώπης τών 12, δέν μπορεί να παραγνωρίσει ότι τó διεθνικό οικόδομημα τών 12 είναι στοιχειωδώς δημοκρατικό-συμμετοχικό. Σ' αυτό έγκειται ή δύναμη αλλά και ταυτόχρονα ή αδυναμία τής Εύρώπης. Η Κοινότητα βρίσκειται σήμερα μπροστά σέ ένα δίλημμα, κατά πόσον δηλαδή θά διευρυνθεί μέ όλες αυτές τές χώρες πού ζητούν τήν ένταξή τους. Αν διευρυνθεί δίνοντας τή δυνατότητα πολιτικής συμμετοχής σέ όλες αυτές τές χώρες, τότε ή ΕΟΚ θά «πληθωριστεί», θά διαλυθεί. Αν δέν δεχθεί νέες συμμετοχές, τότε αυτόματα θά χάσει τήν έλκτική τής δύναμη, καθώς αυτή βασίζεται στό ιδανικό τής συμμετοχής. Για τήν ώρα ή ΕΟΚ προσπαθεί να λύσει τó πρόβλημα μέ συμφωνίες σύνδεσης πού παραπέμπουν τήν πλήρη ένταξη στό μέλλον.

Αντίθετα, ή ένταξη τής χώρας στόν βαλκανικό-άσιατικό κόσμο και μάλιστα σέ έναν κόσμο στοιχιζόμενο μέ τήν Τουρκία δέν μπορεί να συγκινεί ιδιαίτερα. Τό ζήτημα αυτό λύθηκε τό 1821, αλλά αν πρέπει να τó έπανεξετάσουμε σήμερα δέν θά είχαμε πολύ διαφορετικά πράγματα να πούμε: ή διεθνική διάρθρωση τού υπό διαμόρφωση ανατολικού κόσμου δέν είναι συμμετοχική, αντίθετα υπάρχει σαφής διακρατική ιεραρχία και σχέσεις έξάρτησης. Η ίδια ή Τουρκία δέν έμπνέει καμιά έμπιστοσύνη ότι θά κάνει λελογισμένη χρήση τού ρόλου για τόν όποιο τήν προορίζουν και τής δύναμης πού τής παρέχουν. Τό τουρκικό κράτος είναι άκόμα ένα κράτος πού δέν λογοδοτεί στην κοινωνία, αντίθετα είναι ή κοινωνία πού λογοδοτεί στό κράτος. Ένα τέτοιο κράτος «για τόν έαυτό του», συνοδευόμενο και από τήν αντίστοιχη ιδεολογία τής κρατικής αυταξίας, δέν μπορεί παρά να επιδιώξει τήν αύξηση τής δύναμης, τής επιρροής, τής εξουσίας του. Γι' αυτόν άλλωστε τόν λόγο τó αμερικανικό σχέδιο δέν προχωράει στόν άραβικό κόσμο, γι' αυτό και άργά ή γρήγορα θά αποκρουσθεί και από τόν βαλκανικό κόσμο.

Δέν είναι λοιπόν οικονομικοί οι λόγοι για τούς όποιους μιά χώρα σαν τήν Ελλάδα θά απέκρουε τήν ένταξή της σ' αυτό τόν κόσμο. Είναι κυρίως λόγοι πολιτισμικοί, λόγοι πού δέν ισχύουν μόνο για τήν Ελλάδα αλλά και για τά άλλα βαλκανικά κράτη. Γι' αυτό και, όπως γράφουμε στην άρχή, στά βαλκανικά κράτη κυριαρχεί ή ευρω-

παϊκή ιδεολογία, τήν ίδια ώρα όμως πού στην πράξη, στό στρατηγικό, τó πολιτικό και τó οικονομικό επίπεδο, έντάσσονται στην αμερικανικοτουρκική ζώνη. Αυτή ή ένταξη, αν ολοκληρωθεί, θά άποξενώσει και πάλι τήν ευρωπαϊκή (αν υποθέσουμε ότι θά έξακολουθήσει να παραμένει ευρωπαϊκή) Ελλάδα από τόν ζωτικό της χώρο, από τα Βαλκάνια, αλλά και από τήν επικοινωνία της μέ τήν Εύρώπη.

Βέβαια δέν πρέπει ούτε για μιά στιγμή να φανταστούμε ότι τείνει να έπανοικοδομηθεί (στά Βαλκάνια, μιά και γι' αυτά μιλάμε) ή διαίρεση τού κόσμου σέ δύο μπλόκ, σέ δύο ξένους μεταξύ τους κόσμους, ή διαίρεση πού θά άφηνε και πάλι τήν Ελλάδα στό ρόλο τού Χόγκ Κόγκ τών Βαλκανίων. Τόσο τά κράτη τής αμερικανικής όσο και τά κράτη τής ευρωπαϊκής ζώνης θά είναι κράτη τού ίδιου πύο κοινωνικού καθεστώτος, μέ άνοιχτές οικονομίες και συνεπώς μέ άνοιχτή επικοινωνία (μέ τήν παλιά γεωγραφική-μηχανική έννοια τού όρου). Αν όμως τόν όρο επικοινωνία τόν δούμε μέσα από τó πρίσμα τού μέλλοντος, μέ όρους πολιτικού και οικονομικού προσανατολισμού, μέ όρους όχι τόσο οδικής όσο ήλεκτρονικής υποδομής, κοντολογίς μέ όρους συμβατότητας σέ όλα τά επίπεδα, θά συμπεράνουμε ότι ό τρόπος επικοινωνίας θά είναι ανταγωνιστικός και δέν έννοούμε μόνο στό οικονομικό επίπεδο. Στο βαθμό πού ό ανταγωνισμός τής υπό διαμόρφωση ευρωπαϊκής ζώνης μέ τήν αμερικανική θά όξύνεται, στόν ίδιο βαθμό θά βαθαίνει και ό ανταγωνισμός στά Βαλκάνια. Για τούτα επικοινωνία μπορούμε να μιλάμε αν π.χ. ή Ελλάδα ως ευρωπαϊκή χώρα χρησιμοποιεί άλλη τηλεπικοινωνιακή τεχνολογία από εκείνη τών γειτονικών της χωρών;

Για να μή μακρογορούμε: αν ή Ελλάδα θέλει να παραμείνει ευρωπαϊκή, αν θέλει να επικοινωνεί μέ τόν σύγχρονο βαλκανικό της περίγυρο, τού όποιου ή ανάπτυξη είναι συνυφασμένη μέ τή δική της ανάπτυξη, αν θέλει να βρεί τή θέση της στόν σύγχρονο κόσμο, πράγμα πού προϋποθέτει να βρεί τή θέση της στόν άμεσο, γειτονικό της κόσμο, αν τέλος θέλει να άποκρούσει τόν κίνδυνο πού έμπορεύεται από τήν Τουρκία (και πού στό μέλλον, αν ή ίδια ή Τουρκία δέν φερθεί άτσαλα, θά πάρει άλλη μορφή από αυτό πού θεωρούμε σήμερα ως κίνδυνο, τή διεκδίκηση εδαφών δηλαδή), είναι καταδικασμένη να παίξει τó ευρωπαϊκό παιχνίδι στά Βαλκάνια, κατά τόν ίδιο τρόπο και μέ τά ίδια μέσα πού ή Τουρκία παίζει σήμερα τó αμερικανικό. Σέ μιά τέτοια βαλκανική προσπάθεια ή Ελλάδα θά μπορούσε να βρεί συμμάχους και οικονομικά μέσα, αν ή ίδια ήταν διατεθειμένη να διαθέσει τήν ανθρώπινη προσπάθεια. Αλλά βέβαια, για να ξαναγυρίσουμε στα σημερινά, τά άμεσα προβλήματα, ή ευρωπαϊκή προοπτική τών Βαλκανίων σκοντάφτει σήμερα σέ δύο συνοριακές γραμμές: στά σύνορα Κροατίας-Σερβίας (γερμανική δλακεία) και στά σύνορα τής Σλαβικής Μακεδονίας μέ τήν Ελλάδα (ελληνική δλακεία). Η Γερμανία θά πρέπει να κατανοήσει (και μάλλον τó έχει κατανοήσει, μόνο πού δέν τó άκολουθεί πάντοτε μέ τήν ίδια συνέπεια) ότι ή δύναμη της υπάρχει μόνο μέσω τής Εύρώπης και όχι αυτόνομα. Ότι άποτελεί πιθανότατα τόν καλύτερο παίκτη, τόν μπαλαντέρ, μιάς ομάδας, ό όποιος, αν άυτονομηθεί από τήν ομάδα, δέν θά έχει σέ ποιόν να δώσει τή μακρινή πάσα. Η δέ Ελλάδα βρίσκειται μπροστά στην επώδυνη ανακάλυψη ότι τó ποδόσφαιρο παίζεται μέ έντεκα (έστω δώδεκα) παίκτες κι όχι μόνο μέ τερματοφύλακες τών συνόρων της, τής «ιερής έστίας». Σ' αυτό τόν ρόλο, όσο ταλέντο και καλή άπόδοση κι αν έχουμε, οι άλλοι θά σουτάρουν κι έμεις θά μαζεύουμε μπάλες.

ΣΤΥΜΙΑΪΑ

Τά έν Δήμω έν δήμω

Εΐθισται τά προβλήματα τής Τοπικής Αυτοδιοίκησης νά τά παίρνουν όλοι σήμερα πολύ, μά πολύ στά σοβαρά. Καί άν κάποτε ή έννοια «Δήμαρχος», καί μάλιστα τών Αθηναίων, είχε κάποια άξία ως θέση καί λειτουργήμα καθαυτό, τά τελευταία χρόνια άκόμα καί ή θέση του Δημάρχου είναι τόσο σοβαρή ώστε νά άποτελεί άπλως τό πρώτο σκαλοπάτι για μία μεταπήδηση στην κοινοβουλευτική καριέρα ή για μία επανένταξη σέ αυτή. Μπέης, Κατριδάνος, Τζανετάκης, Θεοδωράκης, Έβερετ, Τρίτσης, Μερκούρη καί πολλοί άλλοι — όλοι τους Δήμαρχοι ή ύποψήφιοι για τή θέση (για νά μείνουμε στον Δήμο Αθηναίων) καί όλοι τους δουλεντές ή καί ύπουργοι πριν ή μετά. Η Δημαρχία ως προϋπόθεση, συμπλήρωση ή προέκταση πολιτικής καριέρας επί τή βάση του νέφους, του κυκλοφοριακού καί τών σκουπιδιών.

Άλλά στό κάτω κάτω ή θέση του Δημάρχου είναι άπολύτως δημόσια, άπαιτεί έπομένως ένα μίνιμουμ άξιοπρέπειας καί άυτοσυγκράτησης. Οί άνθρωποι είναι ήδη γνωστοί — γι' αυτό άλλωστε τούς έβγαλαν. Τά σκούρα άρχίζουν κυρίως άπό κει καί πίσω, στους λιγότερο γνωστούς, εκείνους πού παλεύουν για μία θέση στον ήλιο τής δημοσιότητας. Αντιδήμαρχοι, μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου κ.λπ. Ηθοποιοί καί γιατροί καί δικηγόροι καί πολιτικοί μηχανικοί, όλοι εκείνοι πού μάς φλομώνουν μέ τά διαφημιστικά φυλλάδιά τους, ό ένας πού θά φυτέψει βασιλικούς στά μπαλκόνια κι ό άλλος πού έχει πατέρα ήρωα του Αλβανικού, μισογνωστοί μισοάγνωστοι μέ φιλοδοξίες, χρησιμοποιούν οί περισσότεροι τόν Δήμο μόνο καί μόνο για νά έξασφαλίσουν τά έφάρδια πού θά τούς όδηγήσουν αύριο στίς μεγάλες λίστες. Η ζωή σου ό θάνατός μου, λοιπόν, καθότι πεπερασμένες οί λίστες.

Ένώ χαροπάλευε λοιπόν ό άτυχος Τρίτσης, γύρω γύρω άπό τό κρεβάτι ξεδιπλώθηκε εκείνο πού, χωρίς καμιά άμφιβολία, έκτυλίσσεται καθημερινά στά κρυφά, μακριά άπό τή δημοσιότητα, άνάμεσα σέ δελφίνους, ύποδελφίνους καί δελφινάρια. Σκοτωμός για μία θέση στον ήλιο, για διαδοχή καί πλασάρισμα, ύποθήκη για ένα καλύτερο αύριο. Καί αυτά

τά ίδια πρόσωπα αύριο, μικροί ή μεγάλοι δραματιστές, θά μάς πασάρουν Αθηνες πρωτεύουσες του κόσμου καί Μετρό καί φινικουλέρ καί άερογέφυρες καί μονοδρομήσεις καί πεζοδρομήσεις. Περιμένοντας τίσ έπόμενες δουλευτικές έκλογές, οί περισσότεροι, ενώ οί άπό πίσω θά άκονίζουν τά μαχαίρια προετοιμαζόμενοι για τή δική τους προσφορά στους Αθηναίους. Η πόλη άλλωστε είναι χαμένη για χαμένη, άς σώσει τουλάχιστον κανείς τόν έαυτό του...

Νόμοι και νομή

Οί έκλογές τής Β' Αθηνών ήταν μία σκέτη παρωδία. Τα αποτελέσματα δεν τα ξερούμε ακόμα, αρκεί όμως ή γενική άδιαφορία μέσα στην όποία πέρασε αυτή ή ύποτιθέμενη προεκλογική περίοδος. Τεχνικές έκλογές, πού γίνονται μόνο καί μόνο γιατί τό ΠΑΣΟΚ θεώρησε ότι τάχα σύμπαξ ό κόσμος θά τρέξει στίς κάλπες να διαμαρτυρηθεί για τόν Τσοβόλα. Στην πραγματικότητα μάλλον ούτε καν αυτό δεν πίστεψε. Άπλως προχώρησε στίς έκλογές γιατί μόνο αυτό μπορεί νά κάνει για νά ζησει, μόνο προεκλογικά μπορεί νά λειτουργήσει «πολιτικά, μόνο έρωτήματα του τύπου «ναί ή όχι» του τύπου μπορεί νά θέτει — άσε δέ άπό άπαντήσεις του τύπου «ή Δευτέρα θά είναι άλλη μέρα». Κάνει έτσι μία προεκλογική καμπάνια ξερόντας ότι ή κυβέρνηση θά συνεχίσει νά ύπάρχει, ούδεις φόβος ως προς αυτό, καί διεκδικώντας νά έμφανιστεί, αυτό τό πάλαι ποτέ κόμμα έξουσίας, ως κόμμα διαμαρτυρίας ζητώντας νά τό ψηφίσουν όσοι «άγανακτούν» καί «διαμαρτύρονται». Τόσα μπορεί τόσα κάνει, ό καθεΐς καί ή κακομοιρία του καί ή άνυπαρξία του. Καί ή δική μας ταλαιπωρία.

Άλλά όσο άνούσια καί γελοία καί παντελώς τζούφια είναι ή πολιτική (ας τήν πούμε έτσι) του ΠΑΣΟΚ, άλλο τόσο πρέπει νά όμολογηθεί ότι τυπικά τό κόμμα αυτό είναι έν προκειμένω άπολύτως έντάξει, κανέναν νόμο δεν παρέδω, δικαίωμά τους ήταν νά παραιτηθούν, έπομένως ή κριτική (ή το φτύσιμο) προς τό ΠΑΣΟΚ δεν μπορεί παρά νά είναι πολιτικό. Η Ν.Δ. όμως καί ή κυβέρνηση άντέδρασαν όχι σωστά ή λάθος, άντέδρασαν έντελώς άθέμιτα. Καί δεν είναι άθέμιτο νά ώθεϊς τόν κόσμο στην άποχή. Η άποχή είναι καί αυτή μία πολιτική στάση θεμιτή (σωστή ή λάθος άλλωστε ύπό συνθήκες). Άλλά ή άποχή ήταν πάντα ένάντια σέ εκείνο πού όλοι καταλαβαίναμε ως τυπική συνταγματική μας ύποχρέωση, καί όποιος άπειχε — άπό βαρεμάρα, κώλυμα ή άποψη — ήξερε ότι θεωρητικά ή στάση του έπέσυρε, βάσει του

Συντάγματος, ποινικές κυρώσεις. Άσχέτως άν δεν ύπήρχε νόμος πού νά όρίζει τά τής ποινής, άσχετως άν κανείς δεν είχε τιμωρηθεί για τήν άποχή του. Καί ήταν όλοι έν γνώσει, ότι δηλαδή δεν θά τιμωρηθούν, τελικά, πράγμα πού προφανώς διευκόλυνε καί τήν προπαγάνδα τής άποχής. Καί πάλι δεν είναι άθέμιτο νά καλείς σέ άποχή, ύπονοώντας σιωπηρά ότι — όπως πάντα — δεν άναμένεται νά τιμωρηθεί κανείς.

Έκείνο πού είναι έξοργιστικό είναι μία κυβέρνηση, εκμεταλλευόμενη τήν έξουσία πού έχει, νά ώθει τόν κόσμο σέ άποχή άναγνωρίζοντας ότι όντως ύπάρχει νομικό πρόβλημα μέ τό ύποχρεωτικό τής ψήφου αλλά δηλώνοντας παράλληλα στά ίσα ότι: «μή σέ νοιάζει, τώρα μπορεί νά μήν φέρεσαι κατά τά στό Σύνταγμα προβλεπόμενα, αλλά αύριο μέ νόμο έγώ θά σέ κατοχυρώσω, άναδρομικά». Αυτό είναι καί άθέμιτο καί χυδαίο. Είναι άπροκάλυπτη κατάχρηση έξουσίας. Όπως είναι δάναυση προσβολή κάθε έννοιας δημοκρατίας νά άποφαίνεται ό κάθε τυχόν ύπουργός ότι οί έκλογές είναι «ήσσονος σημασίας» γιατί «τό 60% του λαού δεν συμμετέχει σέ αυτές δια τών κομμάτων τους», καί άρα κάνουμε ό,τι θέλουμε.

Λές καί αυτό τό 60% είναι χρωμένο στά κόμματα αυτά, όπως είναι καί τό άλλο 40%, καί τά κόμματα είναι άποκλειστικά έξουσιοδοτημένοι εκπρόσωποι μας για νά άποφασίζουν έν άν θά ψηφίσουμε μέ τό άν θά κατέδουν ή όχι. Λές καί τή σημασία στίς έκλογές τήν προσδίδει ή δική τους συμμετοχή, όχι ή δική μας ψήφος.

Άνέκαθεν τό ύποχρεωτικό τής ψήφου ύπήρξε τό βαρύ πυροβολικό συντηρητικών πολιτικών δυνάμεων τής έξουσίας πού άνάγκασε τή «σιωπηλή πλειοψηφία» νά όδευε. στίς κάλπες. Τώρα πού, αντίθετα, τό φερε ή τύχη νά θέλουν τή «σιωπηλή πλειοψηφία» νά άπέχει — ούδέν πρόβλημα, θά τό λύσουμε πρωτοπορικά δια νόμου. Καί βέβαια δια νέου νόμου, άργότερα, θά σάς ξαναματρώσουμε — έμείς ή οί άλλοι, όποιοι τέλος πάντων κυβερνούν — στίς κάλπες άμα μάς προκύψει άνάγκη. Οί νόμοι είναι για νά τούς νέμονται οί έκλεγμένοι νομείς τους.

“Όλοι, όπως όλος ό κόσμος

Γιά τήν «ιδεολογία τῆς γνώμης»

τοῦ Ἀγγελου Ἐλεφάντη

«**Δ**έν διαβάζουν τά σημερινά παιδιά», ἀκοῦς νά λένε συχνά, «όλο τηλεόραση βλέπουν». Καί ἡ γνώμη αὐτή γιά τούς σημερινούς νέους προβάλλεται μέ τή βαρύτητα πού ἔχει κάθε «γενική ἀλήθεια». Ἀνεξάρτητα ἀπό τόν ὀλοφάνερο ἐμπειρισμό της, μιά καί ἡ γνώμη αὐτή περί τῶν ἀναγνωστικῶν συμπεριφορῶν τῶν νέων δέν εἶναι παρὰ μιά ἐντύπωση γιά κάποια συγκεκριμένα παιδιά πού γνωρίζουν οἱ γνωμοδοτοῦντες ὄχι ὅμως γιά τά παιδιά ἐν γένει, ὡστόσο σέ δεύτερο πλάνο ἐκδηλη εἶναι μιά ἀξιολογική κρίση πού ἐμπεριέχει: Ὑπαινίσσεται ὅτι σέ μίαν ἄλλη ἐποχή, ἐκείνη πού ὁ ἀποφαινόμενος ἦταν παιδί τρεῖς ἢ τέσσερις δεκαετίες νωρίτερα, οἱ τοτινοί νέοι διάβαζαν. Ἐχομε ἐπομένως μίαν ὀπισθοδρόμηση.

Ἄν ὑποβάλει κανεῖς σέ ἓνα στοιχειώδη ἔλεγχο ἀληθείας τίς σκέψεις πού ἐμπεριέχονται σ' αὐτή τήν ἀπλή πρόταση-διαπίστωση, σ' αὐτή τήν ἀπλή κουδεντούλα τῆς καθημερινῆς συναναστροφῆς, ἡ ἀληθοφάνεια μέ τήν ὁποία προβάλλονται — μιά ἀληθοφάνεια πού συχνά συγκαλύπτουμε μέ συγκατάβαση, συμμεριζόμενοι ἔτσι τήν ἀναλήθεια πού ὑποκρύπτει — ὄχι μόνο ἐξαφανίζεται ἀλλά καί ἐξαφανιζόμενη ἀποκαλύπτει ὅτι τό αὐτονόητο αὐτῆς τῆς ρῆσης δέν εἶναι ἀθῶο. Φράση στρογγυλή, λεία, χωρίς καμιά ρωγμή μέσα ἀπ' τήν ὁποία θά περνοῦσε ἡ ἀναρώτηση γιά τίς πραγματικές ἀναγνωστικές συνήθειες τῶν σημερινῶν νέων, ἐγκαθιδρύει μιά διαφορά: κατατάσσει τούς παλαιούς νέους ἀπ' τήν καλή μεριά, τούς σημερινούς ἀπ' τήν κακή.

Ἀπό κεῖ καί πέρα μέ τόν ἐνλόγω συνομιλητή θ' ἀλλάξουμε κουδέντα ἂν καί τό θέμα μᾶς ἐνδιαφέρει, πιθανόν καί γιά λόγους πολύ προσωπικούς. Ἄν συνεχίσουμε εἴτε θά ὑπερθεματίσουμε λειδορώντας γιά τό κατάντημα τῆς νέας γενεᾶς προσθέτοντας ἀνάλογες γενικολογίες, εἴτε θά ἀντιτάξουμε κάποια ἀντίρρηση, ὁπότε εἶναι δέβαιο ὅτι μόνο οἱ καλοί τρόποι ἢ ἡ ἀδιαφορία

θά ἀπέτρεπαν τήν ἔνταση. Κι αὐτό γιατί ἡ κρίση ὅτι τά «σημερινά παιδιά δέν διαβάζουν» ἀπορρέει ἀπό μιά γενικότερη πεποίθηση πού βρισκεται στήν ἄκρη τῆς γραφίδας πολλῶν, στά στόματα περισσοτέρων καί ἐξεικονίζει τά γενικά χαρακτηριστικά τῆς ἐποχῆς μας καί τῆς κοινωνίας μας. Ὅτι δηλαδή, σήμερα ὑπάρχει ἐκπτώση τῶν ἀξιών πού χαρακτήριζαν τούς ἀνθρώπους παλαιότερων ἐποχῶν, ὅτι βρισκόμαστε σέ κατάσταση κρίσης, «ἀπό-ἠθικοποίησης», μαρασμοῦ, σήψης. Ἐπειδή τό πρῖν καί τό τότε, δικαίως ἢ ἀδίκως, ζωγραφίζεται μέ κολακευτικά χρώματα, γι' αὐτό τό τώρα καί τό σήμερα βγαίνει μουντό, γκριζο, «ἀπο-ἠθικοποιημένο». Ἔτσι, γιά παράδειγμα, λέγεται καί πιστεύεται ὅτι οἱ ἄνθρωποι παλιότερα ἐκτιμοῦσαν τή μόρφωση, τά γράμματα, τό διάβασμα καί, παρὰ τίς δυσκολίες, κοπιᾶσαν γι' αὐτήν, ἄρα οἱ παλαιότεροι αὐτοεντάσσονται σέ μιά κατηγορία εὐγενέστερη καί πιό καλλιεργημένη ἐνῶ, παράλληλα καί μέ τήν ἴδια ταξινόμηση, οἱ νεότεροι κατατάσσονται στό «πνεῦμα τῆς ἐποχῆς», ἓνα πνεῦμα ἐκπτώσης ἀξιών, εὐκολίας, ραχατιοῦ, εὐτέλειας. Εἶναι ὀλοφάνερο τό παιχνίδι τῶν συγκρίσεων καί τά ἀποτελέσματα στά

όποια οδηγεί: από τη μιά μεριά εξωραϊσμός από την άλλη καταστροφολογία, από την μιά αυτοδικαίωση από την άλλη ένοχοποίηση. Η πρόχειρη ιστορία που γράφεται με τέτοιου είδους πεποιθήσεις, έρμηνη των πραγματικών περιστατικών, και τό είδος της αυτογνωσίας στό όποιο οδηγεί είναι ένα άδιαφανές πέπλο που σκεπάζει καλά τίς πραγματικότητες με τά αυτονόητα μιás «τυφλής διαφάνειας».

Αν συνεχίσουμε λίγο με τό παράδειγμά μας μπορούμε νά φαντασθούμε έναν αντίλογο που θά βασιζόταν σέ συλλογισμούς και στοιχεία άλλου τύπου, και που θά αποδείκνυαν ότι παλιότερα οί νέοι επίσης δέν διάβαζαν, ίσως μάλιστα διάβαζαν λιγότερο, κι έπομένως, αυτή ή διαφορετική περιγραφή θά οδηγούσε σέ διαφορετικές άξιολογικές κρίσεις και για την παλιότερη εποχή και τίς σημερινή. Τό ψάξιμο θά έθετε ένα συναφές ερώτημα: μά, οί σημερινοί μεγάλοι, αυτοί που ύποτίθεται ότι μεγάλωσαν λατρεύοντας τούς θεούς της μόρφωσης και της άνάγνωσης, διαβάζουν σήμερα; Είναι όλοφάνερο ότι αν θέσουμε αυτό τό ερώτημα — και πολύ περισσότερο αν τό στηρίξουμε με τά στοιχεία που δείχνουν ότι οί Έλληνες, μεταξύ των Ευρωπαίων, έχουν τίς χαμηλότερες επιδόσεις στόν τομέα αυτόν, πολύ χαμηλότερες και από τούς Πορτογάλους — πάραυτα οί τίτλοι ενγένειας και καλλιέργειας που άποκτήθηκαν λόγω ήλικιακής παλαιότητας θά κινδύνευαν σοβαρά. Μαζί τους θά κινδύνευε ό ναρκισσισμός και ή αυτάρκεια του πιθανού μας συνομιλητή, εκείνη ή έπαρση της αυτοεκτίμησης θά άπειλούνταν κι αυτή σοβαρά. Γι' αυτό και γρήγορα αλλάζει τό θέμα. Η, άλλα λόγια ν' αγαπιόμαστε. Αν όμως θέλουμε ν' αγαπιόμαστε ξέροντας γιατί ό ένας αγαπά τό άλλο, ή σύγκρουση παραμονεύει, ό ένας θά γίνει ό μυστήριος του άλλου, με άγνωστη, άρα έπισφαλή, τί διάγνωση του μυστηρίου. Η άθώα άρχική άπόφανση ότι «τά παιδιά σήμερα δέν διαβάζουν», αν την έπερωτήσουμε κριτικά, από άνώδυνη και μελαγχολική περιγραφή ενός φαινομένου, γίνεται πεδίο αντιπαράθεσης. Βέβαια οί κουβέντες της καθημερινότητας που ανταλλάσσονται στίς διαπροσωπικές σχέσεις δέν έχουν την αυστηρότητα των λογικών κατασκευών και των επιστημονικών έπεξεργασιών, ούτε παίρνουμε πάντα τά λόγια μας τοίς μετρητοίς. Ευτυχώς άλλωστε. Αυτό όμως δέν σημαίνει ότι οί γνώμες και οί κρίσεις που ανταλλάσσονται άπαλλάσσονται από την ύποχρέωση της αλήθειας και της όρθοφροσύνης, ούτε — κι αυτό είναι τό σημαντικότερο — ότι αυτές οί γενικόλογες κρίσεις με τίς όποιες διερχόμαστε τά θέματα είναι λόγια του άέρα. Στήν πραγματικότητα άποδίδουν την πραγματική «φιλοσοφία» του κόσμου, πολύ περισσότερο άπ' όσο αν τά ίδια άτομα ήταν ύποχρεωμένα νά άπαντήσουν υπεύθυνα, δημόσια και έμπειριστατωμένα.

Ο Γκράμισι για τίς κοινές παραδοχές

Μιά μικρή παρένθεση. Ο Γκράμισι, στά *Τετράδια της Φυλακής*, ύποστήριξε την πρωτοφανή άποψη ότι «όλοι οί άνθρωποι είναι φιλόσοφοι», ότι όλοι οί άνθρωποι διακατέχονται από μιάν «αυθόρμητη φιλοσοφία», ότι ή φιλοσοφία δέν είναι ίδιον των μεγάλων πνευμάτων, των διανοουμένων και των επαγγελματιών φιλοσόφων. Διέγνωσε ότι ή γλώσσα της καθημερινότητας, ή γλώσσα του κόσμου δέν είναι μόνο ένα ξερό μέσο επικοινωνίας, ένας κώδικας όπως τά σήματα της τροχαίας, αλλά «ένα σύνολο όρων και έννοιών κι όχι ένα άθρημα γραμματικών λέξεων, κενών περιεχομένου», κάτι δηλαδή που μόλις τότε είχαν άρχισει νά τό θεωρητικοποιούν οί μεγάλοι γλωσσολόγοι που άνοιξαν καινούριους όρίζοντες στην έπιστήμη της γλωσσολογίας. Έλεγε ακόμη άπ' τό σκοτάδι

της φυλακής του σ' εκείνα τά φωτεινά *Τετράδια*, ότι

«ό καθένας, με τον τρόπο του είναι αλήθεια, είναι άσυνείδητα φιλόσοφος — διότι, ακόμη και στην πιο ταπεινή εκδήλωση της όποιασδήποτε πνευματικής δραστηριότητας, για παράδειγμα στην «γλώσσα», έμπεριέχεται μιá συγκεκριμένη κοσμοαντίληψη».

Γιά τον Γκράμισι ή αντίληψη ότι ό κάθε άνθρωπος είναι με τον τρόπο του φιλόσοφος — που βέβαια δέν τον όδήγησε στό νά έξομοιώσει τον λόγιο φιλοσοφικό λόγο και τί θεωρητική πρακτική με την αυθόρμητη φιλοσοφία που έμπεριέχεται στίς κοινές παραδοχές — προκύπτει από τί μελέτη της λειτουργίας του συμβολικού στοιχείου, από τό γεγονός ότι ό «άνθρωπος του λαού» σκέφτεται τίς συνθήκες ύπαρξής του με την πίστη του, εκφράζεται με τίς δοξασίες του, κατανοεί την τάξη του κόσμου μέσα από τίς παραδεδομένες σ' αυτόν πεποιθήσεις, που συνιστούν ένα πλήρες σύστημα. Για παράδειγμα με την πίστη του στό Θεό διατυπώνει μιá πλήρη και συνεκτική κοσμοθεωρία, μιá βιοθεωρία, ότι άπ' αυτήν την πίστη άπορρέει ένα ήθος κι ένα έθος, οί έννοιες του καλού και του κακού, ένας τρόπος νά αντιλαμβάνεται και ν' άποδέχεται την τάξη του κόσμου στόν όποιο όμως δέν είναι ό ίδιος ό άνθρωπος που σκέφτεται αυτόνομα αλλά είναι οί δοσμένες σ' αυτόν ιδέες που «σκέπτονται» άντ' αυτού. Βέβαια, αυτό μοιάζει σαν ό άνθρωπος νά μην έχει καμιάν αυτενέργεια και προσωπική αυτοτέλεια, σά νά είναι ενεργούμενο δυνάμεων που τον υπερβαίνουν και τον υπερακαθορίζουν, σαν ό ίδιος ό άνθρωπος νά μην είναι τίποτε άλλο από την ύπνωτισμένη Πυθια που προφέρει τά λόγια του Θεού· σήμερα μάλιστα που «ξέρουμε τά πάντα» μιá τέτοια άποψη μπορεί νά γεννήσει τί σκέψη πόσο βίαιη περιφρόνηση μπορεί νά είχαν άνθρωποι σαν τον Γκράμισι για τούς συνανθρώπους τους ή, αν είχε δικιο, πόσο ανθρωπάρια πρέπει νά ήταν οί συνάνθρωποι του κι αυτοί που έζησαν πριν άπ' αυτόν. Αλλά άς τ' αφήσουμε αυτό· μιá ματιά στά γήπεδα Κυριακή άπόγευμα, μιá ματιά άδιάκριτη τά βραδάκια στίς οικογενειακές συνάξεις γύρω άπ' την TV μπορεί νά είναι άρκετά διαφωτιστική. Σήμερα που «ξέρουμε τά πάντα» ξέρουμε επίσης ότι άλλες κοινές παραδοχές έχουν πάρει τί θέση παλαιότερων, όλα άλλαξαν και είμαστε στό ίδιο σημείο.

Όπως και νά χει τό πράγμα οί αναλύσεις του Γκράμισι για τί λαϊκή αυθόρμητη φιλοσοφία, την κοινή παραδοχή — που ύποστηρίζει δέν είναι μιá αλλά πολλές και αντιφατικές — τον όδήγησαν στην διατύπωση πολύ γενικότερων θεωρήσεων για την ιδεολογία, τούς διανοούμενους, τούς ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους, την ήγεμονία, έπεξεργασίες που πλούτισαν την πολύτιμη κληρονομιά της μαρξιστικής παράδοσης, αν και σέ όλα μη άκουόντων. Αλλά δέν είναι αυτό τό ζήτημα στό κείμενο τουτό. Υπενθύμισα πρόχειρα τί συμβολή του Γκράμισι για την αυθόρμητη φιλοσοφία και τίς κοινές παραδοχές γιατί ό συγγραφέας των *Τετραδίων της φυλακής* κατανόησε, κι ήταν ό πρώτος άπ' τούς μαρξιστές, ότι στην πολιτική και ιδεολογική πάλη ή διάσταση αυτή έχει τεράστια σημασία, ότι δέν είναι δυνατόν τό νέο ήγεμονιακό μπλόκ νά ύπάρξει σβήνοντας με μιá μονοκοντυλιά τό σύστημα ιδεών και πρακτικών που όνομάζουμε κοινές παραδοχές, ότι τό ευρύτερο consensus δέν μπορεί νά ύπάρξει παρά μόνο αν ληφθεί ύπόψη αυτό τό υπόστρωμα των λαϊκών ιδεολογιών ώστε νά μετασηματιστεί και νά άποσπαστεί, στό μέτρο του δυνατού, από την ιδεολογική ήγεμονία της άστικής τάξης. Είδε ότι ή ήγεμονία θά ήταν άποτέλεσμα ενός σκληρού και πολυεπίπεδου άγώνα θέσεων που διεξάγεται στό ιδεο-

λογικό επίπεδο, κι απ' αυτή την άποψη ο Γκράμσι έγγραφεται στη παράδοση των μεγάλων διαφωτιστών όχι μόνο γιατί ήταν μεγάλος θεωρητικός αλλά γιατί υπέδειξε ότι μόνο αν η κριτική σκέψη πάρει τη θέση των προλήψεων και των κοινών παραδοχών είναι δυνατή ή νικηφόρα έκβαση της επανάστασης που ειδικά στις δυτικές κοινωνίες, με τό μεγάλο εύρος και βάθος των ποικίλων ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους, δεν έχει ν' αντιμετωπίσει μόνο τον καταπιεστικό μηχανισμό του κράτους, όπως στην Ανατολή, αλλά κι εκείνο τό πλέγμα των ιδεολογικών φρουριών, όχυρωμάτων και άλλεπάλληλων χαρακωμάτων που οίκοδομεί ή άστική κοινωνία για νά προστατευτεί και νά κυριαρχεί άπρόσβλητη στο φρούριό της. Ο Γκράμσι θέλησε νά μεταφέρει τόν πόλεμο στον ίδιο τό έδαφος της άστικής ιδεολογίας, στο έσωτερικό της, δηλαδή στο πεδίο των κοινών παραδοχών που τό όρισε ως τό κατ' έξοχήν πεδίο συγκρούσεων και αντιπαραθέσεων, όπου οι νίκες είναι άδύνατες, δεν υπάρχουν έπελάσεις, δεν υπάρχουν καταρρεύσεις, τίποτε δεν είναι όριστικό, καμιά κατάκτηση δεν είναι αιώνια κι αυτό που χθές έμοιαζε άκλόνητο σήμερα άποδεικνύεται χίμαιρα. Κι αυτό γιατί άκόμη κι όταν η κριτική σκέψη έκθρονίζει κάπου τίς κοινωνικές προλήψεις οι νέες συμβολοποιήσεις, οι νέες έννοιες τείνουν νά μεταμορφωθούν σέ νέες κοινές παραδοχές που άποκαθιστούν τήν άδράνεια στά άπαράγραπτα δικαιώματά της. Φαντάζομαι ότι ο Γκράμσι θά τραβούσε τά μαλλιά του αν άκουγε τήν περιδότητη φράση του Στάλιν, «πόσες μεραρχίες έχει ο Πάππας», όχι μόνο για τή βάνανση άλαζονείας της ρήσης αλλά κυρίως για τήν άπέραντη δλακεία της, που όμως έγινε κριτήριο του έπαναστατικού εργατικού κινήματος.

Κοινή γνώμη: «έτσι είναι»

Ας κλείσουμε όμως αυτή τήν ένοχλητική παρένθεση για τόν Γκράμσι: ίσως μās δώσει νά καταλάβουμε ότι δεν ήταν ή κατάρρευση του «Υπαρκτού» που όδηγησε τήν Άριστερά και τούς άριστερούς στη σημερινή κομιατώδη κατάσταση αλλά ή άφηση των άριστερών στο ύπόγειο παιχνίδι των κοινών παραδοχών όπου ή άστική ιδεολογία παίζει με τό γνωστό κανόνα «μονά χάνεις, ζυγά κερδίζω». Άς γυρίσουμε «στά παιδιά που δεν διαβάζουν» αλλά προσθέτοντας τώρα μιάν άλλη διάσταση: *ούτε οι μεγάλοι διαβάζουν.*

Άρα άς κοιτάμε τά δικά μας κι άς μήν όχυρονόμαστε πίσω απ' τήν ευτέλεια των χεδυμεταλάδων. Η νά πούμε καθαρά πώς καλά κάνει ο κόσμος και δεν διαβάσει, δεν είναι κακό, επιτέλους, άπαλλαχτήκαμε απ' αυτό τόν πονοκέφαλο, πέθανε ή γραφή, ή άνάγνωση, ο συγγραφέας, τά βιβλία, νά πούμε και μεις σαν τόν Μπάρτ ότι ή γραφή είναι φασισμός — που όμως ήθελε άλλα νά πει αλλά που οι άνά τόν κόσμο μεταμοντέρνοι τό πήραν άλλιώς τό πράμα και μās πληροφορήσαν, έγγράφως και τηλεοπτικώς, ότι δεν είμαστε παρά εικόνες, όμοιώματα, σημεία, ότι πρέπει νά ζήσουμε ως όμοιώματα, αυτά νά περιφέρουμε σέ τούτο τόν επίπεδο κόσμο των σημείων, άπελευθερωμένοι απ' τό Νόημα, τόν Λόγο, τή Σκέψη, τή Γλώσσα, τίς Σημασίες, διότι maintenant que je vous parle je vous baise που έλεγε ο Λακάν — άλλος κι αυτός πάλι που άλλα έλεγε και άλλα του έδωλαν στο στόμα, τώρα που πεθαμένος και νεκρός δεν μπορεί νά διαψεύσει ο ίδιος κανένα. Κι αν πάλι βεβαιωθούμε ότι είμαστε μιάν κοινωνία που δεν θέλει νά διαβάσει άς αναλογιστούμε ότι τό φαινόμενο αυτό, εκατό χιλιάδες χρόνια μετά τόν μακαρίτη τόν άνθρωπο του Νεάντερταλ, μετά τόν Γουτεμβέργιο, μετά

τούς τεράστιους άγώνες της ανθρωπότητας νά μολέσει νά διαβάσει ώστε τό διάβασμα νά πάψει νά είναι τό ίσχυρό κι άπόρθητο καταφύγιο των ίερατειών και των μανδραρινάτων, ότι αν πράγματι έχουμε σήμερα μιάν τέτοια τάση ως κοινωνία και πολιτισμός, τότε υπάρχει σοβαρή όπισθοδρόμηση μέσα στην όποια ροκανίζομαστε και μεις οι ίδιοι.

Όμως δεν μ' ενδιαφέρει εδώ τό ζήτημα των άγνωστικών μας συνηθειών, αυτό καθαυτό. Ένα παράδειγμα ήταν κοινής, κοινότατης, παραδοχής. Μ' ενδιαφέρει όχι τό περιεχόμενο της αλλά πώς λειτουργεί όταν έρχεται σέ αντιπαράθεση με κάτι που τήν άναιρεί, και κυρίως, νά ψάξουμε λίγο τό έδαφος πάνω στο όποιο λειτουργεί.

Βιάζομαι, λοιπόν, νά θέσω εκ προοιμίου ότι τό έδαφος επί του όποιου λειτουργούν οι κοινές παραδοχές είναι εκείνο του μοναδοποιημένου ανθρώπου. Θά έξηγηθώ πιό κάτω γι' αυτό. Άλλά ο άνθρωπος-μονάδα έξαντλεί τήν κοινωνικότητά του άποκλειστικά στο έδαφος των διαπροσωπικών σχέσεων (οίκογενειακών, φιλικών, έρωτικών, παρειακών, επαγγελματικών κ.λπ.). Από τή συνείδησή του έχει διαγραφεί τό πλέγμα των κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων εντός των όποιων, ούτως ή άλλως, έντάσσεται «αντικειμενικά». Έπομένως ο άνθρωπος-μονάδα έχει αυτοαποκλεισθεί από εκείνες τίς διαδικασίες που ή άποψη του, έρχόμενη σέ αντιπαράθεση με άλλες, μετατρέπεται σέ συλλογική άποψη και σέ συλλογική βούληση.

Οι διαπροσωπικές σχέσεις δεν επιδέχονται αντίλογο· ή κι αν αντίλογος υπάρξει δεν έχει καμιά σημασία διότι, in extremis, τό μόνο που καταφέρει είναι νά καταργήσει τή συγκεκριμένη σχέση που θά αντικατασταθεί στη συνέχεια από κάποια άλλη όμολογή της. Κινούνται μέσα στο χώρο των αυτόνοπτων και των κοινών παραδοχών, εκφράζονται με τό αυτόνόητο, διατυπώνονται στο λόγο του αυτόνόητου διότι δεν διακυβεύεται μιάν πράξη και μιάν στάση συλλογική αλλά μιάν έκφραση διανομική. Γι' αυτό και τό αυτόνόητο είναι «νοητό» μόνον εφόσον δεν καλείται νά έννοηθεί ύποβαλλόμενος σέ κριτική, σέ μιάν διαδικασία έπαλήθευσης ή διάψευσης.

Οι άποφάνσεις της κοινής παραδοχής δεν είναι παρά γνώμες· ή γνώμη σου κι ή γνώμη μου, όχυρωμένη ή καθεμιά πίσω από τό δικαίωμά της νά υπάρχει και νά εκφέρεται όχι όμως φέροντας τήν ύποχρέωση νά εκτιθεται στον κίνδυνο της διάψευσης και της άνατροπής, τήν πιθανότητα δηλαδή νά άναιρευθεί ως κοινή παραδοχή. Κάθε κοινή παραδοχή για νά υπάρχει και για νά λειτουργεί ως τέτοια πρέπει νά είναι πραγματικά κοινή, παραδεκτή δηλαδή αν όχι απ' όλο τό φάσμα της κοινής γνώμης, τουλάχιστον, από σημαντικά τμήματά της. Κοινή σημαίνει ότι δεν άμφισβητείται, μοιάζει τόσο πιστή άποτύπωση της πραγματικότητας, τόσο φυσική, λογική, άπροσπέλαστη που όσοι τήν άποδέχονται ποτέ δεν άναρωτιούνται τί σημαίνει και που όδηγεί, όπως κανείς δεν άναρωτιέται αν υπάρχει ο άέρας που άναπνέει. Γι' αυτό και συνοψίζεται στην άπλή φράση-καταπέλτης: «έτσι είναι!». Άλλά αν «είναι έτσι» ούδεις λόγος υπάρχει νά τεθούν πραγματικά έρωτήματα που ή διερεύνησή τους θά άνοιγε μιάν διαδικασία έπαλήθευσης ή διάψευσης της κοινής παραδοχής καθιστώντας τήν, τρόπον τινά, μη-κοινή και μη παραδεκτή. Αν σπάσει το κέλυφος της βεβαιότητας τό αυτόνόητο και κοινά παραδεκτό συμπεράσμα θά έξαφανισθεί και οι συμμετέχοντες σέ μιάν τέτοια διαδικασία δεν θά βρεθούμε όλοι από τήν ίδια μεριά.

Η άλήθεια του ένός θά είναι ή πλάνη του άλλου. Κι αν γενικεύσουμε κάπως συμπεριλαμβάνοντας σ' αυτή τήν άναρώτηση γενικότερα ζητήματα κοινωνικά, πολιτικά, ήθικά, ιστορικά κ.ο.κ. θά διαπιστώσουμε ότι όσο περισ-

σότερο διευρύνεται ή έρευνα τόσο περισσότερο όξύνεται ή σύγκρουση μέ τό αυτονόητο, τόσο περισσότερο τό αυτονόητο διασπάται σέ πλάνη και άλήθεια, τόσο περισσότερο οί κοινές παραδοχές παύουν νά είναι κοινές και κοινόχρηστες. Γιατί, όντας προσδιορισμένες από μορφωτικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς, ιστορικούς, άκόμη και ήλικιακούς παράγοντες, κάτω από τήν έπιφάνεια τής κοινής παραδοχής λανθάνουν διαφορετικές άπαντήσεις: εκείνο τό «έτσι είναι», πού δεσπόζει φαινομενικά, άν τό έπερωτήσουμε θά μάς άπαντήσει ότι δέν είναι «έτσι» για όλο τον κόσμο, είναι περισσότερα και αντίφατικά τά βαθύτερα περιεχόμενα, και τό καθένα παραπέμπει στό «έτσι είναι» μιάς όρισμένης ιδεολογίας. Στό βαθμό πού τά ιδεολογικά μορφώματα παραλλάσσουν ή είναι αντίθετικά μεταξύ τους παραλλάσσουν αντίστοιχα και τά νοηματικά περιεχόμενα των κοινών παραδοχών. Σέ μιά κοινωνία συντεταγμένη, μέ κοινωνική άρθρωση σαφή και σχετικά έκποικιλμένους τούς ταξικούς και κοινωνικούς διαχωρισμούς, σέ μιά κοινωνία όπου τά όργανωτικά δίκτυα ένσωμάτωσης έχουν σχετική άντοχή και άποτελεσματική λειτουργία, οί κοινές παραδοχές έξαντλούνται στό όρια των αντίστοιχων όργανωτικών και κοινωνικών μορφωμάτων, διαφοροποιούνται, προσιδιάζουν και χαρακτηρίζουν όλο και πού άποκλειστικά ένα όρισμένο κοινωνικό χώρο, τά άτομα μιάς όρισμένης κοινωνικής τάξης, στρώματος, μορφωτικού έπιπέδου άκόμη και έπαγγελματικής κατηγορίας. In extremis θά μπορούσαμε νά μιλήσουμε για κοινές παραδοχές πού προσιδιάζουν σέ ιδεολογίες άστικές, μικροαστικές, άγροτικές, εργατικές, πού χαρακτηρίζουν κοινωνικά στρώματα άστικά, μικροαστικά, άγροτικά, εργατικά. Αν όμως διαφοροποιούνται τόσο πολύ αυτό σημαίνει ότι άλληλοαποκλείονται, ότι άλληλοσυγκρούονται, ότι οί άπαντήσεις παλεύουν νά διευρύνουν τό πλαίσιο άκρόασής τους, νά γίνουν αυτονόητες «για όλον τό κόσμο». Είναι και ή ιστορία των κοινών παραδοχών μιά ιστορία συγκρούσεων.

Τό τέλος των ιδεολογιών: ιδεολογία τής άποιδεολογικοποίησης

Πρέπει όμως νά λάβουμε υπόψη μας ότι τά τελευταία χρόνια παρατηρείται μιά τάση άποδυνάμωσης ή και διάλυσης των πάσης φύσεως συλλογικοτήτων, ιδίως εκείνων πού σχετίζονται μέ τήν πολιτική και τούς κοινωνικούς άγώνες: κόμματα, συνδικάτα, οργανώσεις νεολαίας, πολιτικές-πολιτιστικές κινήσεις, κινήματα πολιτών. Το φαινόμενο περιγράφεται συνήθως ως φαινόμενο «άπομαζικοποίησης», «χρεοκοπίας» των παραδοσιακών κομμάτων και των κοινωνικών οργανώσεων, ιδιαίτερα τής Άριστερας. Αυτή ή τελευταία διάσταση έχει ιδιαίτερη σημασία άκριδώς γιατί, στό βαθμό πού τό φαινόμενο ισχύει, δείχνει ότι άποδυναμώνεται ό πολιτικός λόγος ως άρθρωτική δύναμη. Γιατί ή πολιτική άπάντηση είναι μιά άρθρωτική δύναμη πού συνδέει διαφορετικά άτομα και κοινωνικά στρώματα, διαφορετικούς τομείς και επίπεδα. Τά κόμματα και οί πολιτικές παρατάξεις επιβάλλουν στό άτομα πού τίς συνθέτουν νά αισθάνονται και νά γνωρίζουν ότι μοιράζονται μέ άλλα άτομα τό ίδιο πρόταγμα, τήν ίδια κοινωνική συνείδηση: ένταγμένα άποκτούν τή βεβαιότητα ότι μιλούν για τό ίδιο πράγμα, μολονότι, βέβαια, τό καθένα χρησιμοποιεί τά δικά του λόγια.

Παρατηρούμε ώστόσο μιά σημαντική άλλαγή πού ξετυλίγεται μπροστά στό μάτια μας και πού σαρώνει προηγούμενες κατακτήσεις: τήν άπομαζικοποίηση των συνδικαλιστικών και πολιτικών οργανώσεων, των φορέων δηλαδή διά των όποιων άσκειται ή πολιτική, και συνά-

μα παρέχει στό άτομα τή δυνατότητα νά συμμετέχουν στην πολιτική. Οί περιλάλητες άντιπροσωπευτικές-κοινοβουλευτικές δημοκρατίες μας, παρά τή θεσμική προσηλωση στό σεβασμό των άτομικών ελευθεριών και των πολιτικών δικαιωμάτων, δέν άφησαν χώρο στό άτομα για τήν άυτοπρόσωπη συμμετοχή των πολιτών τους στό πολιτικό γίγνεσθαι. Έχοντας παραιτηθεί από κάθε ιδέα ριζικής μεταρρύθμισης και έπαναπροσδιορισμού των κοινωνικών προταγμάτων δέν έχουν ανάγκη εκείνης τής πολιτικής πού στόχος της και άντικείμενό της είναι οί μεγάλες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Από φόβο μήπως οί ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις άφυπνίσουν τίς έπαναστατικές θύελλες και τούς «έπαναστατικούς μύθους» του παρελθόντος θεώρησαν ότι κάθε συνολικό άναμορφωτικό σχέδιο εκτός από ούτοπιστικό είναι και ολοκληρωτικό (όρα κοινωνίες του Ύπαρκτου, Γκουλάγκ, ναζιστικός ολοκληρωτισμός και σταλινικός ολοκληρωτισμός, Κόκκινοι Κμέρ κ.λπ.). Οί δυτικές δημοκρατίες άρκέστηκαν σέ μάν πολιτική διαχείρισης του ύπάρχοντος, διαχείρισης του ήπιου ή του σκληρού καπιταλιστικού παραγωγικού συστήματος πού, άνάλογα μέ τή συγκυρία, έπιτρέπει μικρότερη ή μεγαλύτερη ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους. Αυτή όμως ή διαχειριστική πολιτική προϋποθέτει και συνεπάγεται τή γενική συνείδηση πού παρακάμπει κάθε ρωγή από τήν όποια θά μπορούσε νά ξεπηδήσει ή πολιτική δημιουργία, εκείνη δηλαδή ή πολιτική πού έπιστρατεύει τούς πολίτες στό πολιτικό γίγνεσθαι πέρα από τόν επαγγελματισμό της διαχειριστικής ρουτίνας. Η συνείδηση έγινε τό μελαγχολικό τέλος τής ιστορίας για τό όποιο τόσο μελοδραματικά μίλησε ό Φράνσις Φουκουγιάμα.

Τέρμα, λοιπόν, είχαν, τής ιστορίας, τέλος των δραματικών ιδεολογιών και των ιδεολογιών γενικότερα. Άλλά ως θυμηθούμε τόν Άλτουσέρ: *ποτέ δέν είμαστε τόσο πολύ μέσα στην ιδεολογία*, έλεγε, *όσο όταν διατεινόμαστε ότι δηγήκαμε έντελώς έξω άπ' αυτήν*. Και πρέπει νά παραδεχθούμε ότι ποτέ δέν ύποταχθήκαμε τόσο στην κυρίαρχη ιδεολογία όσο τώρα πού στις δημοκρατίες μας επικράτησε ή ιδεολογία περί του τέλους των ιδεολογιών.

Αυτή ή δήθεν άκραία άποιδεολογικοποιημένη εποχή βουλιάζει περισσότερο από κάθε άλλη στόν μύθο τής άποιδεολογικοποίησης της πού συμβαδίζει μέ τήν έγκατάλειψη κάθε άλλης σκέψης μή ιδεολογικής, τήν λησμονιά και τήν περιφρόνηση τής κριτικής σκέψης. Τό «τέλος των ιδεολογιών», ή, κατά βεμπεριανή όρολογία, τό «άπομάγεμα του κόσμου», δέν σημαίνει τίποτ' άλλο παρά τό τέλος όρισμένων ιδεολογιών. Και για νά λέμε τά πράγματα μέ τ' όνομά τους, έσήμαινε τό τέλος όλων των εκφράσεων τής σοσιαλιστικής ιδεολογίας πού χαρακτηρίστηκε «σωτηριολογικός μύθος», κατάλοιπο των ούτοπιών του 19ου αιώνα, ολοκληρωτικός φανακισμός των μαζών. Στην πραγματικότητα όμως ή διάγνωση αυτή δέν ήταν παρά καταγγελία και ήθική στηλίτευση κάθε άντιαστικής-άντικαπιταλιστικής στράτευσης πού προκαταβολικά, χάρη στους «έπιστημονικούς» και άκαδημαϊκούς της τίτλους, ένδύονταν τόν μανδύα τής άντικειμενικής, επιστημονικής άλήθειας. Αφού ή ίδια τρέφονταν από τήν καταγγελία τής δραματικής ιδεολογίας διεκδικούσε για τόν έαυτό της τόν χαρακτήρα τής άντικειμενικής άλήθειας, ήταν ή Άλήθεια πού έμφάνιζε τό τέλος των ιδεολογιών ως άναντίστρεπτη ιστορική τάση. Ένώ άπέτρεπε τόν κόσμο από τήν πολιτική στράτευση και τίς συνάδουσες πρακτικές, ταυτόχρονα, τόν ύποχρέωνε νά έπανακάμψει στόν δήθεν άποιδεολογικοποιημένο χώρο τής άστικής ιδεολογίας όπου κυριαρχούσε τό ιδεολόγημα των ιδεολογημάτων περί τής αιώνιου φύσεως του άστικού συστήματος. Κι έτσι κατέληγε σ' εκείνον τό μακάριο και παχυλό πραγματισμό, στην «πολιτική του έφικτου» όπου βασιλεύει ή διαχειριστική λογική, ή

ἐπαγγελματοποιημένη πολιτική τῶν τεχνικῶν-ἐπαγγελματιῶν τῆς πολιτικῆς.

Ἡ γνωμάτευση γιά τό τέλος τῶν ἰδεολογιῶν ἦταν σύνθημα μάχης τήν ὥρα τοῦ κινδύνου, στό κρίσιμο σημεῖο τοῦ πολέμου, γιατί τό Ἐξήνταοκτώ εἶχε δημιουργήσει σοβαρά ρήγματα καί διασπάσεις στήν ἀστική παρατάξη. Σύνθημα μάχης πού τό ὑπηρετήσαν μεγάλοι διανοητές καί θεωρητικοί ρεύματα, ἐλευθεριακοί ὑμνητές τῆς ὑποκειμενικότητας, νεοφιλόσοφοι ἀντιολοκληρωτικοί, «παραδοσιακοί»-κλασικοί ἀντικομμουνιστές, ἰδεολόγοι τῆς διαφορᾶς καί τῆς αὐτονομίας, φιλόσοφοι τῆς «αὐτοπραγματότητας», ὑμνητές τῆς σωματικῆς ἐμπειρίας, λαϊκιστικές νοσταλγίες καί μελλοντολογικές τεχνολογίες, τριτοκοσμικοί λαϊκισμοί. Στό ἴδιο χαράκωμα ἐπιστρατεύτηκε τό ὑποκριτικό ἢ τό πραγματικό πάθος γιά τήν υπεράσπιση τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν — ἐδῶ ἡ ἀνελευθερία τοῦ μπρεζνιεφισμού προσέφερε τήν καλύτερη δυνατή ὑπηρεσία, γιατί παρεῖχε τό ἐμπράγματο καί φρικῶδες ὑπόδειγμα τῶν ὀλοκληρωτικῶν συστημάτων σκέψης καί πολιτικῆς. Ἄπ' ὅλες τίς μεριές τονίστηκε ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἂν ἐπρεπε ἀπό κάτω καί πάνω ἀπ' ὅλα νά ἐλευθερωθεῖ ἦταν ὁ ἴδιος του ὁ ἑαυτός πού εἶχε παγιδευτεῖ στά δόκανα τῶν ὀλοκληρωτικῶν ἰδεολογιῶν. Ἄπελευθέρωση τοῦ ἀτόμου σήμαινε πάνω ἀπ' ὅλα ἀποδέσμευση — μέ τήν ψυχαναλυτική ἔννοια τοῦ ὄρου (deliaison) — ἀπό τοῦς μύθους τῆς προδιατεταγμένης ἱστορίας, τοῦ ἀναμορφωτικοῦ ὁράματος, ἀποδέσμευση ἀπό πρακτικές καί μηχανισμούς πού ἄλυναν τήν προσωπικότητα, αἰχμαλωτίζαν τήν ἐπιθυμία, πραγματοποιοῦσαν τήν Οὔσια του.

Θά ἀξίξει τόν κόπο νά ἱστορήσουμε καί νά ἀναλογισθοῦμε πῶς μέσα σέ λίγα χρόνια κατάντησε ἔρημο τό τοπίο γιά νά ἐνθρονισθεῖ σ' αὐτό ὀλόγυμος ὁ νέος βασιλιάς, ὁ ἀνθρώπος μονάδα, μέ ὅλα τά δικαιώματα καί τίς ἐλευθερίες τοῦ κόσμου ἀκόμα καί ἐκεῖνη πού τοῦ ἐπιτρῆπει νά ἐκχωρεῖ σέ ἄλλους τή διαχείριση τῆς κοινωνικότητάς του γιατί τό ζήτημα αὐτό, τῆς ἐν κοινωνία ζωῆς, ξανάφερνε πάλι τό ἀποδεσμευμένο ἄτομο στήν ἀναρρώτηση γιά τό πλέγμα τῶν κοινωνικῶν δεσμῶν, πού τόσοσ κόπος εἶχε καταβληθεῖ νά θεωρητικοποιηθοῦν καί νά βιωθοῦν ἀπό τόν καθένα ὡς δεσμά. Πολύ χοντρικά, πολύ σχηματικά: «καταργήθηκαν» οἱ τάξεις, τά κόμματα, τά κοινωνικά στρώματα, οἱ ἰδεολογίες, οἱ κοινωνικές συγκρούσεις, ἡ ταξική πάλη καί ἡ κοινωνική πραγματικότητα ἐμφανίστηκε ὡς μιά ἐν σειρά συμπαραθήση ἀτόμων καί μικροομάδων σέ μιάν ἀπέραντη σφῆρα μπροστά στό σουπερμάρκετ τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς ὅπου ὁ καθένας, ἀποδεσμευμένος, ἀγοράζει τό μερίδιο τῆς ἀτομικῆς εὐτυχίας πού τοῦ ἀναλογεῖ καί ἐπιθυμεῖ, γιατί τό μερίδιο αὐτό δέν εἶναι παρά ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἀτόμου στή χαμένη οὐσία του, ἡ ἐκφραση τῆς προσωπικῆς του ἀλήθειας, αὐτήν πού ἀνευρίσκει ἐντός του, πού ἡ γνώμη του φιλοτεχνεῖ, γιατί ἡ γνώμη του εἶναι ἡ μόνη μὴ ἀλλοτριωμένη ἀλήθεια.

Ἡ ἱστορία αὐτή θά μποροῦσε βάνουσα νά συνοψισθεῖ ὡς πέρασμα ἀπό τό δημοκρατικότατο σύνθημα «ὄλες οἱ ἀπόψεις δικαιοῦνται νά ὑπάρχουν καί νά ἐκφράζονται», (σύνθημα πού σφράγιζε τό λῦσιμο τῶν πάγων τοῦ σταλινικοῦ χειμῶνα καί τήν ἐκρηξη, σ' Ἀνατολή καί Δύση, τοῦ Ἐξήντα ὀκτώ), στό μεταμοντέρνο παραδόξο πανηγύρι τοῦ ἀτομικισμοῦ ὅπου «ὄλες οἱ ἀπόψεις εἶναι σωστές», ἀφου ἡ κάθε μιά εἶναι ἡ ἐκφραση τῆς ἀλήθειας τοῦ ἀτόμου. Κι ἀκόμα πιό πέρα: εἶναι μάταιη κι ἐπικίνδυνη ἡ ἀναζήτηση Νοήματος καί Ἀλήθειας γιατί ἡ διατύπωσή τους δέν θά ἦταν παρά ἡ διάψευση τῆς ἀλήθειας τοῦ ἄλλου, τό ψέμμα του.

Τίποτε ὡστόσο δέν θά ἦταν πιό μακρῶ ἀπό τήν πραγματικότητα ἂν ἀναζητοῦσε κανεῖς τίς αἰτίες αὐτῶν τῶν ἰδεολογικῶν διολισθησῶν ἀποκλειστικά καί μόνο στοῦς

ἀντιπάλους τοῦ σοσιαλιστικοῦ καί τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος. Διότι οὔτε ὁ ἱστορικός κομμουνισμός, ὡς πραγματικό κίνημα στή Δύση ἐκπροσωπούμενο ἀπό τά κομμουνιστικά κόμματα καί στήν Ἀνατολή ἀπό τά Κράτη-κόμματα, οὔτε οἱ «κομμουνιστικές ἀντιπολιτεῦσεις» στήν ὀρθοδοξία καί τοῦς κυρίαρχους κομματικούς-κρατικούς μηχανισμούς οὔτε τά ποικίλα ρεύματα τῆς Νέας Ἀριστερᾶς καί τῆς ἀμφισβήτησης, οὔτε ὁ μαρξισμός βρήκαν τά θεωρητικά καί τά πολιτικά μέσα γιά ν' ἀντιδράσουν ἀποτελεσματικά σ' αὐτή τή μετατόπιση γιά τήν ὁποία ἐγινε λόγος πιό πάνω. Γι' αὐτό καί σήμερα ἡ ἐπίκληση τῶν ἀθάνατων καί πάντα ἐπίκαιρων ἰδανικῶν τοῦ σοσιαλισμοῦ δέν εἶναι παρά νοσταλγία τοῦ χαμένου παρὰδεισου, τό κενό μιᾶς ἐπιθυμίας πού μεταφράζεται μέ ὄρουσ πασειστικῆς οὐτοπίας. Καί πρέπει νά παραδεχθοῦμε — θά ἦταν τό ἐλάχιστο δείγμα αὐτογνωσίας — ὅτι ἂν ὅλα αὐτά τά κριτικά ρεύματα σκέψης καί τά πολιτικά κινήματα ἀμφισβήτησης στάθηκαν ἀτελέσφορα, εἶναι γιατί ὑπῆρχαν ἐσωτερικοί λόγοι πού καθιστοῦσαν ἐν μέρει συμβατούς κρινόντες καί κρινόμενους, τά κυρίαρχα ἀστικά ἰδεολογήματα καί τήν κριτικὴ τους. Ὅ, τι λάμπει δέν εἶναι πάντα χρυσός. Δέν ἀρκεῖ νά λέει κανεῖς ὄχι, μετράει πιό πολύ πῶς λέει τό ὄχι, γιά νά θυμηθοῦμε λίγο τόν Μπρέχτ. Δέν ἀρκεῖ σήμερα, μετά τήν κατάρρευση τοῦ ἱστορικοῦ κομμουνισμοῦ καί τίς ἐμπλοκές τοῦ μαρξισμοῦ μέ τήν ἴδια του τή δυνατότητα θεωρητικῆς κατανόησης τῆς ἱστορίας καί τοῦ ἑαυτοῦ του, δέν ἀρκεῖ νά διατρανῶνεται ἡ πίστη σέ ἰδανικά. Γιατί ὁ μαρξισμός, κατ' ἐξοχήν ὕλιστική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, εἶναι ἡ μόνη θεωρία πού δέν μπορεῖ νά σωθεῖ ἀπό ὀλοκληρωτικό ἀφανισμό ἂν ἀπογειωθεῖ στά ὑψη τοῦ ἰδανικοῦ καί τῆς ἀχρονης οὐτοπίας. Ἄλλά αὐτό εἶναι μιά ἄλλη ἱστορία. Ἄς συνεχίσουμε μέ τό θέμα μας.

Κυρίαρχη ἰδεολογία: ἡ ἰδεολογία τῆς γνώμης

Λέγαμε λοιπόν, ὅτι στίς ἀντιπροσωπευτικές μας δημοκρατίες πριμοδοτήθηκε ἡ ἰδεολογία τῆς γνώμης τοῦ ἀτόμου, μιᾶς γνώμης πού ὑπερβαίνει τίς πολιτικές, τίς κοινωνικές καί ταξικές διακρίσεις, ἀπορρέει ἀπό τά ξεχωριστά ἄτομα — δηλαδή φαίνεται ὅτι ἀπορρέει ἀπό τίς ἐπεξεργασίες, ἀντιλήψεις κι ἐπιθυμίες τοῦ καθενός ἀτόμου ξεχωριστά, ὅτι εἶναι ἡ προσωπική του ἀλήθεια. Ἐδαφός της εἶναι ὁ μοναδοποιημένος ἀνθρώπος πού βιώνει καί ἀναπαριστᾷ τήν ἐξατομικευμένη καί ἀποδεσμευμένη συνθήκη του καί ὅσα ἀπορρέουν ἀπ' αὐτήν ὡς ἐλεύθερη ἀτομική ἐπιλογή. Καί μοιάζει τόσο πιό πολύ ἐλεύθερη καί προσωπική αὐτή ἡ ἐπιλογή ὅσο περισσότερο τό ἄτομο ἔχει ἀποσπασθεῖ ἀπό ὁποιαδήποτε συλλογικότητα, ὅσο περισσότερο ἔχει ἐκπέσει τό πνεῦμα τῆς ἐντάξης σέ σταθερές κοινωνικές καί πολιτικές δομές, ὅσο περισσότερο ἡ συνολικότερη κοινωνική δομὴ ἀναπαρίσταται μέ ὄρους γενικευμένης κινήτικότητας καί κοινωνικῶν μικροσυγκρούσεων (conflicts) πού ἀντικατέστησαν τοῦς μηχαναῖκούς ταξικούς καί ἰδεολογικούς ἀνταγωνισμούς. Κάθε σκέψη, κάθε κίνηση, κάθε στάση θεωρεῖται προῖόν αὐστηρῶς προσωπικῆς ἐπιλογῆς, ὅτι προκύπτει ἀπό αὐστηρές προσωπικές ἀξίες, σημασιολογήσεις καί συμφέροντα. Τά πάντα ἐκφέρονται σέ πρῶτο ἐνικό πρόσωπο, τό ἀτομικό βίωμα ὑποκαθίσταται στή συλλογικὴ ἐμπειρία καί τήν κοινωνική μνήμη, ὁ καθένας μόνος του, «ἀκοπάδιαστος», μόνος του μέ τίς ἀνάγκες του καί ἡ ἀλήθεια πετάγεται ἀπό τό μυαλό ὅπως ἡ Ἀθηνά ἀπ' τό κεφάλι τοῦ Δία, πάνοπλη καί ἀστραφτερή.

Ἀπό κει καί πέρα στό βασίλειο τῆς γνώμης, οἱ ἀπει-

ρες προσωπικές γνώμες, άθροιζόμενες στατιστικά, δίνουν τό μαθηματικό σύνολο κοινή γνώμη. Άν σέ προσωπικό επίπεδο ή διατύπωση τής γνώμης έκτρέφει τόν ναρκισσομό και τήν αυτόαρκεια μιά κι έχουμε γνώμη για τά πάντα, ή άθροιση τών γνώμων και ή στατιστική καταγραφή τους άποτελεί τήν άφεταιρία και τό τέλος όλης τής σύγχρονης κοινωνιολογίας και πολιτειολογίας άλλα και έδρα τής πολιτικής πρακτικής. Τό γεγονός έπαληθεύεται καθημερινά μέ τίς άτέμονες δημοσκοπήσεις και έρευνες τής κοινής γνώμης πού καταγράφουν τά πάντα, άπό τίς καταναλωτικές προτιμήσεις του κοινού μέχρι τή δημοτικότητα τών πολιτικών και καλλιτεχνικών προσωπικοτήτων, τίς ήθικές άξιες, τή σεξουαλική συμπεριφορά, τήν εκτίμηση για τά μεγάλα γεγονότα, τίς άπαντήσεις στά κοινωνικά ζητήματα.

Οί γνώμες, όπως και οί μηχανισμοί πού τίς καταγράφουν (ΜΜΕ, δημοσκοπήσεις), συνιστούν τούς θεμελιειακούς θεσμούς τών σύγχρονων δημοκρατιών, διότι, άκριδώς, επικράτησε ή άλήθεια του μεγαλύτερου άριθμού, ή άλήθεια τής πλειονότητας. Η άναγωγή ποιοτικών αίτημάτων σέ ποσοτικά δεδομένα έξέθρεψε τή λογική ότι ό μεγαλύτερος άριθμός είναι και ό σωστότερος· τό 10 πίο σωστό άπό τό 9 κ.ο.κ., ή μεγαλύτερη ιδιοκτησία είναι πίο σωστή άπ' τή μικρότερη, τό μεγαλύτερο αυτοκίνητο είναι πίο σωστό άπ' τό μικρότερο, ή μεγαλύτερη παραγωγή πίο σωστή άπ' τή μικρότερη, μέχρι του σημείου πού και ή μεγαλύτερη βλακεία είναι πίο σωστή άπ' τή μικρότερη. Κριτήριο, λοιπόν, άληθείας ή πλειονότητα, ό μεγαλύτερος άριθμός. Καί για νά μπορεί νά ύπάρξει ή άλήθεια τής πλειονότητας ως κανονιστική άρχή, άπονομιματωμένη και άόστηρως ποσοτικοποιημένη, πρέπει νά δημιουργηθούν όσο τό δυνατό περισσότερες άπαντήσεις. Γι' αυτό ή ιδεολογία τής γνώμης χαρακτηρίζεται άπό τό γεγονός ότι θέτει τέτοιου τύπου έρωτήματα ώστε νά επιτρέπονται άπειράριθμες άπαντήσεις, όσες και οί έρωτώμενοι, όπου ή καθεμιά είναι ισάξια με τήν οποιαδήποτε άλλη, άρα και έναλλάξιμη μέ τήν οποιαδήποτε άλλη. Διότι στό έρώτημα «τί γνώμη έχετε» για τό τάδε θέμα έχει προκαταβολικά αφαιρεθεί κάθε διαδικασία κριτικής σκέψης και εκείνο πού μετράει είναι ή άπάντηση. Έτσι ή άθροιση κατά σύνολα όμοειδών άπαντήσεων κατασκευάζει ένα ύποτιθέμενο συλλογικό ύποκείμενο όμοιδεατών — φορέων τής όρθής κρίσης άλλα και έντολών του πρακτέου. Στήν πραγματικότητα όμως οί γιγαντιαίοι μηχανισμοί χειραγώγησης τής κοινής γνώμης σέ συνδυασμό μέ τήν άποδέσμευση του άνθρώπου άπό κάθε δομική-συλλογική άναφορά οδηγούν στό συμπέρασμα ότι ό σύγχρονος πολίτης, ενώ πιστεύει ότι άποτελεί μιάν άναπαλλοτρίωτη μοναδικότητα μέσα σ' έναν κόσμο αυτόνομον και έλεύθερων άτόμων, δέν είναι παρά μιά μονάδα σέ μιά αριθμητική άκολουθία, σέ μιά σειρά. Καί αυτό πού νομίζει ότι είναι ή προσωπική του γνώμη δέν είναι παρά τό άποτέλεσμα έγγάραξης μιάς άπάντησης πού έρχεται έξωθεν άφου έχει αφαιρεθεί κάθε διαδικασία επαλήθευσης και έρευνας τής άλήθειας. Τό μόνο κριτήριο άλήθειας είναι τό ποσοτικό. Η συνειδητοποίηση, μετά την στατιστική επαλήθευση ότι «είμαι όπως οί πολλοί», «είμαι όπως όλος ό κόσμος» παρέχει τήν ψυχολογική σιγουριά, τήν ασφάλεια. Όπως έλεγε ό Γκράμσι «ό καθένας, για νά σιγουρευτεί λέει στον έαυτό του ότι είναι άπίθανο τόσο πολύς κόσμος νά πλανάται». Καί παράλληλα ή θεαματοποίηση του κόσμου δέν είναι παρά ή θεαματοποιημένη ύλικότητα τών άπαντήσεων άφου έχει προηγηθεί, έρήμην θεαταίως τών θεατών, ή όρθολογική θεαματοποίηση του

κόσμου. Η εικόνα ότι ό κόσμος είναι «έτσι» γίνεται εικόνα του έαυτού μου, ό καθρέφτης στον όποιο καθρεφτίζεται τό είδωλό μου, είδωλό μου είναι οί άπαντήσεις πού έχω δώσει.

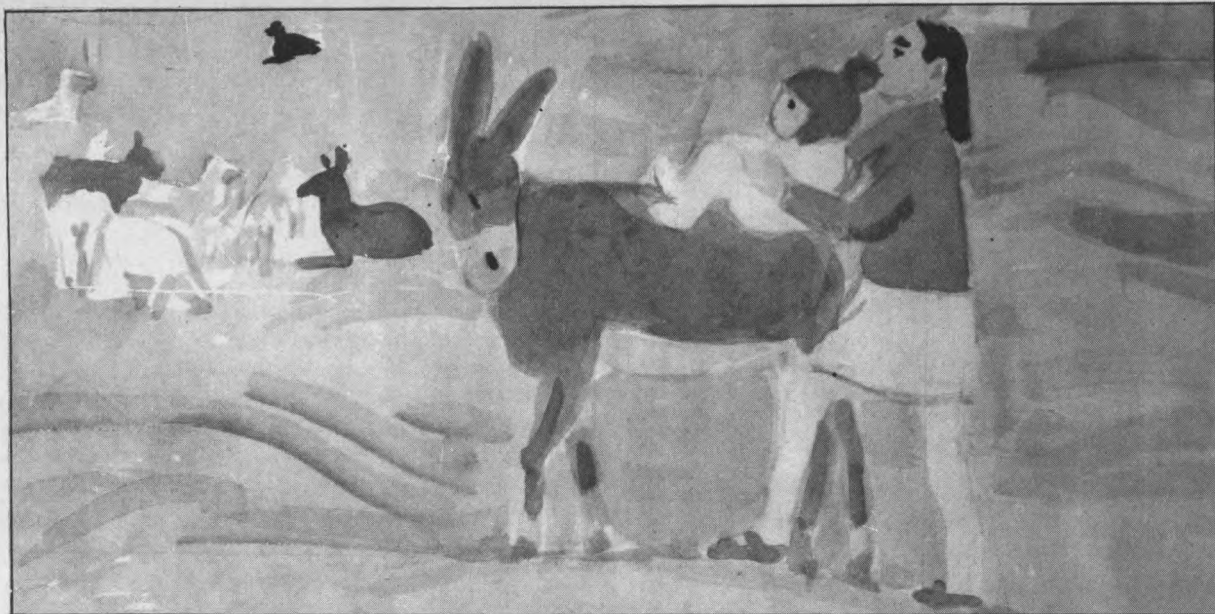
Όμως οί άπαντήσεις αυτές δέν είναι τίποτε άλλο άπό τίς κυρίαρχες άπαντήσεις πού τά άτομα έσωτερικεύουν και γίνονται κοινές παραδοχές. Παράδειγμα εκατομμύρια άνθρωποι στον κόσμο άπάντησαν ότι ό πόλεμος του Κόλπου ήταν δίκαιος διότι παραδίζοταν εκεί ή διεθνής νομιμότητα. Η άπάντηση όμως αυτή δέν ήταν παρά ή συναίνεση σ' εκείνους πού άποφάσισαν τόν πόλεμο, οί όποιοι, για νά τόν θεμιτοποιήσουν ως δίκαιο — κάθε πόλεμος είναι δίκαιος, κανείς δέν λέει ότι κάνει άδικο πόλεμο, κανείς δέν συναινεί σέ έναν άδικο πόλεμο —, έθεσαν και τό έρώτημα ναι ή όχι στή διεθνή νομιμότητα, όποτε αυτόνομη και ή άπάντηση πού κάθε άτομο «βρήκε» μόνο του και ξεχωριστά.

Άριστεροί κι Άριστερά: όπως όλος ό κόσμος

Ξεκίνησα στό κείμενο αυτό μέ ένα έλάσσον παράδειγμα κοινής παραδοχής, ότι οί σημερινοί νέοι δέν διαβάζουν, για νά συνεχίσω, μακρυγορώντας ίσως, μέ τά περί ιδεολογίας τής γνώμης, και πώς αυτή πάνω σέ μιά καθαρά ποσοτική βάση κατασκευάζει ύποτιθέμενα ύποκείμενα, ενώ στήν πραγματικότητα μοναδοποιεί τούς ανθρώπους, στερώντας τους άκριδώς τή δυνατότητα νά συγκροτηθούν ως έλλογα συλλογικά ύποκείμενα. Παραδόξως, όσο περισσότερο στήν εποχή μας έξαιρείται τό αυτόνομο άτομο και κολακεύεται ή εικαζόμενη έλεύθερη γνώμη του τόσο περισσότερο αυτή ή «άδέσμευτη» ύποκειμενικότητα καταλήγει στον κομπορρισμό, τήν άδράνεια, τήν άνευθυνότητα, και τήν πειθαρχηση.

Όστόσο έχω επίγνωση ότι όσα ανέπτυξα παραπάνω για τίς σύγχρονες δημοκρατίες δέν ισχύουν άπόλυτα. Παρά ταύτα οί ανθρώπινες κοινωνίες δέν είναι κοπάδια, ή όργονελική κοινωνία του «1984» δέν ύπήρξε ποτέ, οί κυρίαρχες ιδεολογίες και πρακτικές δέν κατάφεραν ποτέ νά σθήσουν μέσα στον παγωμένο τους πυρήνα τό πάθος και τά πάθη τών ανθρώπων, κανείς δέν κρατάει στα χέρια του εκείνο τό γιγαντιαίο τηλεκοντρόλ πού κατευθύνει τά πάντα κατά τό δοκούν, ποτέ δέν ύπήρξε τό Πανεπιστήμιόν του Φουκώ. Ακόμη και οί κοινωνίες πού περιγράφτηκαν ως όλοκληρωτικές, ως μή-κοινωνίες, όπου τό κράτος άπορρόφησε και ένσωμάτωσε όλοκληρωτικά τήν «κοινωνία τών πολιτών» (π.χ. Καστοριάδης, Σάρα Άρεντ) μόνο όλοκληρωτικές δέν ήταν άφου τόσο γρήγορα και τόσο άπότομα τό κράτος έγινε χιλια κομμάτια, μαζί και οί περί όλοκληρωτισμού θεωρίες πού περιέγραφαν τά κομμουνιστικά καθεστώτα ως άμετάλλαχτα, παγωμένα για πάντα άπό κάποια οιονεί ύπερφυσική δύναμη.

Τάσεις κυρίαρχες στις σημερινές κοινωνίες προσάθησα νά περιγράψω, δηλαδή τούς νέους τρόπους τής κυριαρχίας πού γίνονται τόσο πίο άπειλητικές και δραστηκές όσο, έπαφιέμενοι στήν παραδοχή τής φυσικότητάς τους, ή στάση μας άπέναντί τους συμπυκνώνεται στό έφιαλτικό «τί νά κάνουμε, έτσι είναι». Γι' αυτήν τή στάση τών άριστερών ήθελα νά μιλήσω μέ όλα τά προηγούμενα, για τό ύπ' αριθμόν ένα πρόβλημα, πού μοιάζει ήθικό, άλλα, εκτός τούτου είναι τό κατ' έξοχήν πολιτικό πρόβλημα του καιρού μας, μπροστά στό όποιο ή «κάθαρση» κι ό Τσοδόλας, ή

πολιτική Σαμαρά και οι ανακοινώσεις του Συνασπισμού δεν είναι παρά άσημαντες λεπτομέρειες μιάς βαθιάς άπολιτικότητας. Για τή στάση όχι μόνο των άριστερών αλλά όλων πού έχουμε απορροφηθεί από τήν ιδεολογία τής γνώμης κι οργανώνουμε τή ζωή μας, τίς διαπροσωπικές σχέσεις, τίς πολιτικές και τίς κοινωνικές μας έκδηλώσεις μέσα στο πάγωμα και τό νέκρωμα τής ιδεολογίας τής γνώμης, τής μόνης ιδεολογίας πού όχι μόνο δεν έχει ιστορία αλλά δεν έχει και περιεχόμενο. Ύπάρχει, άκριδώς, χωρίς καμιά χρονικότητα, χωρίς ιστορία, και στον άβυσσο έκτατισμό της, σ' αυτήν τήν άπέραντη έπιφάνεια-πέτσα δεν έγγράφεται κανένα περιεχόμενο, κανένα νόημα, καμιά σημασία. Λειτουργεί έτσι ώστε νά μήν αναδύονται τά περιεχόμενα πού είναι έξ όρισμού αντιφατικά άφου οι κοινωνίες υπάρχουν μέ τίς αντιφάσεις τους. Ύπάρχει ώστε τό είδωλο των κοινωνιών πού μās αντικαθρεφτίζεται νά είναι γαλήνιο, ήρηνεμένο. άτάραχο: μιά γυάλα μέ ψάρια όπου μέσα της γίνεται χαμός άπ' τό στριφογύρισμα, τά στόματα άνοιγοκλείνουν άκατάπαυστα, άκατασίγαση ή κινητικότητα, θουτιές, μακροβούτια, δαγκώματα, αλλά τίποτε δεν θγαίνει έξω άπ' τή γυάλα. Ούτε λόγος ούτε πράξη. Άπλως ή γυάλα υπάρχει άθραυστη, και τά ψάρια μέσα.

Κι έμεις, οι άριστεροί βουλιάξαμε άνεπαισθήτως στην ιδεολογία τής γνώμης και τίς κοινές παραδοχές πού κατασκευάζει. Βουλιάξαμε σ' αυτήν μέσα από τους δικούς μας δρόμους, είμαστε μάλιστα και πολύ δικαιολογημένοι καθώς ή γνώμη μας ποτέ δεν μέτρησε στα δρώμενα τής Άριστεράς κι εκείνοι πού τήν διαχειρίζονταν τήν έγγραφαν κανονικώς στα παλιά τους τά παπούτσια. Κι έτσι για νά τή διασφαλίσουμε, επιτέλους, για νά υπάρξει κι αυτή, νά έκφρασθεί, τήν βάλαμε εκεί πού κανένας δεν θά μπορούσε ούτε νά τήν άπειλήσει ούτε νά τή σφετερισθεί ούτε νά τήν χρησιμοποιήσει ούτε νά τήν παραποιήσει: νά υπάρχει μέ και για τόν έαυτό της. Κοινωνικότητά της: οι διαπροσωπικές σχέσεις, τρόπος ύπαρξής της: ή έκφορά της, δραστηκότητά της: ή καταγραφή της, ρήμα της: «νομίζω», όνομά της: ό άτομικισμός, παροέλευσή της: ό έαυτός μου, πατέρες της: οι κυρίαρχες συμπεριφορές, εικόνα της: «όπως όλος ό κόσμος».

Όπως όλος ό κόσμος δηλαδή και οι άριστεροί, χωρίς έμεις και χωρίς πού. Τό κίνημα είναι τό πάν έλεγε ό Μπερνστάιν πριν έκατό χρόνια: του ρίχτηκαν τότε όλες οι τάσεις και τά ρεύματα τής τότε σοσιαλδημο-

κρατίας, μέσα άπ' τή σύγκρουση φτιάχτηκαν όλα τά ρεύματα τής άριστεράς στον είκοστό αιώνα υπερασπιζόμενα τό καθένα τήν αλήθεια τής δικής του προοπτικής, του δικού τους γενικού μεταρρυθμιστικού ή επαναστατικού σχεδίου. Ο Μπερνστάιν τότε ήττήθηκε, τον ξεχασαν άκόμη και οι κοντινοί δικοί του. Άλλά έκατό χρόνια αργότερα έκδικήθηκε. Η άποψη του σήμερα έγινε μιά κοινότοπη κοινή παραδοχή για όλους. Καμιά τάση των σημερινών άριστερών σχηματισμών μέ κάποια κοινωνική και πολιτική άκρόαση δεν άυτοπροσδιορίζεται διεκδικώντας τήν αλήθεια του δικού της μεταρρυθμιστικού σχεδίου, άλλου από εκείνου τής διαχείρισης τής υπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων, έστω προς μιά φιλολαϊκότερη έκδοχή. Χάθηκε, λοιπόν, ή προοπτική — τό πρόταγμα, τό όραμα, τό μεταρρυθμιστικό σχέδιο, δεν έχει σημασία τό όνομα — γιατί θεωρήθηκε είτε ότι οι «προδιατεταγμένες αλήθειες» καταλήγουν στον ολοκληρωτισμό είτε γιατί είναι ούτοπιστικά φληναφήματα όποτε επικράτησε ή λογική τής άριστερής ρεαλπολιτικής. Άλλά δεν υπάρχει άριστερή και δεξιά ρεαλπολιτική. Η ρεαλπολιτική μόλις πάει νά γίνει άριστερή καταργείται ως τέτοια γιατί αρχίζει νά θέτει τά προβλήματα και τά έρωτήματα του γενικού πορτάγματος. Άριστερά κι άριστεροί χωρίς τό έρώτημα νά αλλάξει ή ζωή, ν' αλλάξει ό κόσμος, πού σημαίνει ότι έτούτη πού ζούμε είναι άδιωτη, συνιστά αντίφαση στους όρους, λογική αντίφαση.

Η μορφή πού παίρνει ή λογική και πρακτική αντίφαση είναι ή βούλιαγμα στο παιχνίδι των κοινών παραδοχών. Και είναι αντίφαση διότι από τή μιά τό όνομα και οι μνήμες (ή ή ιστορία) πού συνεπάγεται ανακαλούν τά μεγάλα κοινωνικά και πολιτικά μεταρρυθμιστικά σχέδια, από τήν άλλη ή συγκεκριμένη πολιτική πρακτική και ή καθημερινή συμπεριφορά δεν είναι παρά συμμόρφωση μέ ό,τι κάνει όλος ό κόσμος, παραδοχή εκείνου του έφιαλτικού «έτσι είναι». Ιστορικά, βέβαια, οι άριστεροί και ιδιαίτερα ή κομμουνιστική Άριστερά τήν διαφορετικότητά τους και τήν αντίθεσή τους προς τήν υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων έξομοίωσαν μέ μίαν «αντικοινωνία», όργανωμένη, έλεγχόμενη, περικλειστή. Και μάλιστα, στον πόλεμο πού διεξάγονταν, όσο οι άριστεροί αποκλείονταν ως αντικοινωνικά στοιχεία (ιδεολογία του αντικομμουνισμού μέ τους θεομικούς αποκλεισμούς) τόσο περισσότερο έγκλειόνταν στο δικό τους «στράτοπεδο». Όπως έλεγε για άλλη περίπτωση ό Άνρι

Λεφέβρ «οί αποκλεισμένοι αυτοεγκλείονται». Ένεδρεύει λοιπόν ο κίνδυνος και ο παραλυτικός φόβος μήπως τό σπάσιμο τών κοινών παραδοχών, μήπως αν δεν θά 'μαστε «όπως όλος ο κόσμος», καταλήξει σέ νέες «άντικοινωνίες», σέ νέους αυτοεγκλεισμούς. Σίγουρα υπάρχει αυτός ο κίνδυνος και ο παραλυτικός φόβος ή ή άτολμία μπροστά στό ένδεχόμενο ή καινούρια προσπάθεια νά είναι ξαναζεσταμένο φαί.

Η μήπως λίγοι συνεπείς άνανεωτικοί, συνεπείς κομμουνιστές, συνεπείς φεμινίστριες, συνεπείς οικολόγοι, συνεπείς άντισυναινετικοί, συνεπείς άντιμπεριαλιστές, συνεπείς έναλλακτικοί δέν κατέληξαν, και πολύ γρήγορα, σέ μεγάλες ασυνέπειες;

Είναι όμως πίο σίγουρη ή σιγουριά ότι οί άριστεροί πού ζούμε τήν αντίφαση από τή μιά νά θέλουμε νά είμαστε άριστεροί, κι από τήν άλλη όντας παραδομένοι στήν ιδεολογία τής κοινής γνώμης νά πράττουμε «όπως όλος ο κόσμος», άργά ή γρήγορα, και μάλλον γρήγορα, θά λυθεί. Η αντίφαση αυτή θά λυθεί είτε προς τή μιά είτε προς τήν άλλη μεριά. Είτε θά βρούμε τόν τρόπο νά μήν είμαστε «όπως όλος ο κόσμος», νά δημιουργήσουμε δηλαδή τούς σύγχρονους τρόπους κριτικής άντιπαράθεσης προς τίς κοινές παραδοχές, είτε θα γίνουμε ολοκληρωτικά «όπως όλος ο κόσμος», άδιαφοροποίητα στοιχεία τής υπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων.

Η μονάδες και μονήρεις ή νά τό συζητήσουμε

Τίθεται λοιπόν τό πρόβλημα μιάς νέου τύπου στράτευσης: ή ένταξη και ή στράτευση είναι τό έργαστήρι όπου σπάνε οί κοινές παραδοχές, είναι ο κυματοθραύστης πού πάνω του σπάει ή ιδεολογία τής γνώμης. Εύκολο νά τό πείς όπως κι όλα τά συνακόλουθα «πρέπει». Γνωστές οί συνταγές, και όσες άλλες πού μπορούμε «νά φανταστούμε».

Ας κάνουμε όμως μιά γενικότερη σκέψη θέτοντας ένα έρώτημα: έναντίον τίνος δάλλει τό κυρίαρχο πνεύμα του μεταμοντερνισμού; Σέ δύο επίπεδα: στό ένα, έναντίον τής κριτικής σκέψης, μαρξιστικής, ορθολογικής ή άλλης. Στό άλλο έναντίον τών κοινωνικών δομικών άναφορών και άρθρώσεων: κομμάτων, τάξεων, συνδικάτων, συλλογικών συνειδήσεων, άκόμη και έναντίον του κράτους-έθνους.

Απ' αυτή τήν άποψη τά πράγματα είναι αρκετά καθαρά. Αρκετά καθαρό είναι επίσης ότι έμεις οί άριστεροί θέλουμε νά τοποθετούμαστε από τήν πλευρά τής κριτικής σκέψης, τής αυτογνωσίας, τής έλλογης στάσης και πράξης. Αν όμως είναι έτσι, αν αυτά όλα δέν είναι λόγω του άέρα όπως εκείνο τό αρχικό «τά παιδιά δέν διαβάζουν σήμερα», τότε κινδυνεύουμε από τό βάρος τών ίδιων τών ιδεολογικών και «φιλοσοφικών» μας προϋποθέσεων. Διότι, αυτοτοποθετούμενοι από τήν πλευρά τής κριτικής σκέψης, είμαστε καταδικασμένοι νά αναλάβουμε μιά «έργασία αλήθειας» στήν όποία μās εγκαλεί ή ίδια μας ή ιδεολογία, εκείνη τήν έργασία πού άρνείται τήν προφάνεια τών κοινών παραδοχών, συγκρούεται μέ τήν άδιαφάνεια ώστε νά προκύψει ένα νέο πεδίο όρασης κι ένα νέο πεδίο λόγου. Συγκρούεται δηλαδή μ' αυτό πού είναι άδύνατο: άδύνατο νά είπωθεί, άδύνατο νά γίνει, άδύνατο νά νοηθεί μέ τή γλώσσα τής προφάνειας (Άλτουσέρ).

Είμαστε καταδικασμένοι «νά ταχθούμε άνεπιφύλακτα υπέρ τής εποχής μας» (Μπένγιαμιν), γιατί κι αυτή, όπως όλες οί προηγούμενες, έχει μέσα της τούς σπόρους μιάς νέας ζωής πού μπορεί ή νά σαπίσουν ή νά καρπίσουν.

Είμαστε καταδικασμένοι στήν άπαισιοδοξία τής σκέψης (Γκράμσι), νά θγάσουμε δηλαδή από τό νού μας τήν ιδέα μιάς τέλειας κοινωνίας, αυτήν τήν δραματική έκβλάστηση τών σωτηριολογικών μύθων και τών ένδοκώσμων χιλιασμών.

Είμαστε καταδικασμένοι στίς δικές μας «κοινές παραδοχές», ότι δηλαδή δέν χρειάζεται νά ψάξουμε για άντιπάλους όταν τούς έχουμε εδώ, τώρα και αυτοπροσώπως: ο καπιταλισμός, τό έμπόρευμα, τό χρήμα, ή εικόνα, ο πόλεμος, ο πολιτικός και κοινωνικός αποκλεισμός, ο νεοεθνικισμός, ο νεορατσισμός.

Είμαστε καταδικασμένοι νά κρατηθούμε καλά από εκείνη τήν παλιά «ιδεολογική αλήθεια» ότι ή χειραφέτηση τών ανθρώπων δεν μπορεί παρά νά είναι έργο τών ίδιων τών ανθρώπων.

Είμαστε καταδικασμένοι νά κολυμπήσουμε στά βαθιά αν κι όχι πάντα γάργαρα νερά τής κριτικής σκέψης, τής αυτογνωσίας, νά πάρουμε δηλαδή τόν έαυτό μας στά σοβάρá — τόν ξέρουμε καλύτερα από τούς κονφερανσιέ και τούς σόουμαν κι επιπλέον μās νοιάζει.

Αν τό μεταμοντέρνο ραβαίσι και ή ιδεολογία τής γνώμης μās κάνουν μονάδες και μονήρεις ή πρώτη πράξη άντίστασης άπέναντι στον ίδιο μας τόν έαυτό είναι νά συμβρεθούμε πολλοί, νά συζητήσουμε. Έλληνες συζητάτε γιατί χαθήκαμε. Και πρώτος στόχος αυτής τής συζήτησης — δέν αναφέρομαι σέ κανένα διάλογο, προσυνεδριακό ή άλλο, σέ κανένα Φόρουμ, κι άλλα τέτοια ρεμέδια τής άμηχανίας — είναι ή αναζήτηση του άλλου.

Αφού ή πολιτική δέν μπορεί νά νοηθεί έξω από τή λογική τών γεγονότων, τί πίο συνταρακτικό γεγονός από τό ν' άνοιξουμε διαδικασίες αναζήτησης ο ένας του άλλου. Εκεί άκριβώς όπου ή καθημερινότητα, ρημάζοντας τίς ευαισθησίες και λειαινοντας τίς άνάγκες, εκτρέφει τή γνώμη μου και τή γνώμη σου για νά τίς έξουθενώσει και τίς δύο, ώστε μέ τό ραβδί τής Κίρκης νά τίς μεταμορφώσει και τίς δύο σέ πόρνες κοινές, σέ Γνώμη Κοινή, κοινότοπη, κοινόχρηστη;

Άριστεροί (κι όχι μόνο) άς συζητήσουμε, γιατί χαθήκαμε.

Τί σημαίνει αυτό «πρακτικά»; Νά ένα τεράστιο έρώτημα για συζήτηση και αναζήτηση τό όποιο ούτε ή παραδοσιακή τεχνολογία τής Κόδας ούτε ή μεταμοντέρνα τών FM δέν μπορούν νά θέσουν, γιατί έχουν έτοιμους τούς συζητητές και τήν άπάντηση. Έμεις πού δέν ξέρουμε ούτε τό ένα ούτε τό άλλο, αλλά γνωρίζουμε τίς παγίδες τών άπαντήσεων πού έχουν δοθεί, ίσως μπορούμε ν' άρχίσουμε απ' τήν αρχή, αν κι αρχή δέν υπάρχει ποτέ, παρθένο έδαφος δέν υπάρχει. Είπα και έλάλησα, γεμάτος άμαρτίες.

Πώς ήταν η πραγματική Θεσσαλονίκη;

του Γιώργου Ριτζούλη

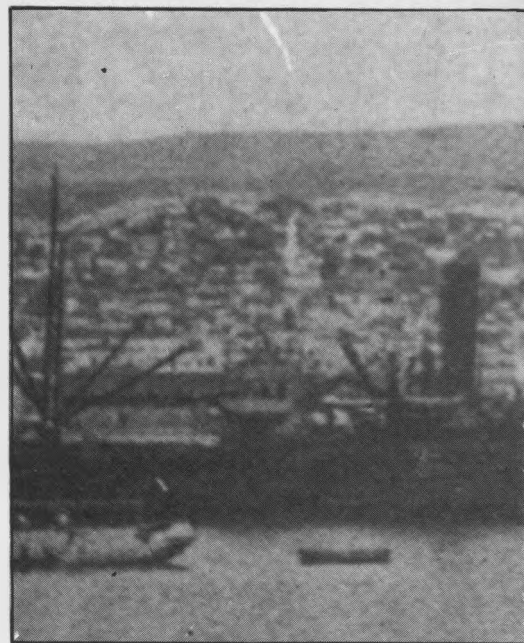
Μέ τόσο τραυματικό, μέ τόσο αδιέξοδο τρόπο βιώνεται στη χώρα μας ή νέα βαλκανική αναστάτωση και τόσο αϊφνιδιασμένος αποδεικνύεται ο ελληνικός πνευματικός κόσμος μπροστά στις νέες καταστάσεις μετά τό τέλος του διπολισμού στην Εύρώπη, ώστε ή σιωπή φαίνεται για μία ακόμη φορά χρυσός. Καί είναι πράγματι χρυσός, αν συγκριθεί μέ τόν άναρθρο, ξύλινο έθνοκεντρικό λόγο, πού άντλει τό λεξιλόγιό του από τήν εποχή του 1900, αν και φιλοδοξεί νά απευθύνεται στον κόσμο του 2000. 'Ωστόσο, μερικές φορές τό ζήτημα δέν είναι αν μπορεί τό 1900 και τό 1920 νά γίνουν οδηγός για τό 1992 και τό 2000, αλλά αν υπήρξαν πραγματικά αυτό τό 1900 και αυτό τό 1920 πού επικαλείται ό σημερινός, στραμμένος προς τό παρελθόν, εργαλειώδης έθνικιστικός λόγος. 'Η, μέ άλλα λόγια, ποιά ήταν τά πραγματικά 1900 και 1920 και πώς βιώθηκαν τότε από τούς πραγματικούς, ζωντανούς ανθρώπους.

Είναι θεμιτό, ως πούμε, νά άντλει κανείς σήμερα επιχειρήματα έναντίον του «κοσμοπολιτισμού» και υπέρ μιās συμπαγούς έθνικης φυσιογνωμίας από τό παρελθόν τής Θεσσαλονίκης, από τή Θεσσαλονίκη του 1900 ή και από τήν παλαιότερη, τουρκοκρατούμενη και βυζαντινή; 'Ακούγονται αρκετά επιχειρήματα τέτοιου είδους, αν και είναι φανερό ότι επικαλούνται εκείνη τή Θεσσαλονίκη, τήν άνύπαρκτη σήμερα, μερικά από τά εξέχοντα τέκνα τής όποίας έφεραν όνόματα όπως *Αθραάμ Μπεναρόγιας*, *Ναζίμ Χιμέτ* ή και *Μουσταφά Κεμάλ*.

Πρόκειται για εκείνη τήν πόλη, ή όποία άλλαξε ριζικά και από πληθυσμιακή και από πολεοδομική άποψη (τόσο ώστε μετουσιώθηκε σε κάτι άλλο) μόνον μετά από μία πελώρια πολεμική και έθνικη καταστροφή, τή μικρασιατική, και άφου είδε τόν πολιτικό χάρτη τής φυσικής και κοινωνικής της ένδοχώρας νά αλλάζει σχήμα αρκετές φορές, απέκτησε εν τέλει τή σημερινή της γνώριμη φυσιογνωμία μέσα στους φούρνους του 'Αουσβίτς.

'Ολ' αυτά τά ξεχνάμε. 'Αλλά τά ίχνη τους υπάρχουν και δέν σβήνονται εύκολα. Αυτό τό παρελθόν, τό πραγματικό (και όχι τό ιδεολογικοποιημένο πού κατασκευάζει σήμερα άναδρομικά ό πληγωμένος έθνικός έγωισμός και ό αντιδυτικός άναδελφισμός), τό έχει καταγράψει εκτός των άλλων, μέ έμμεσο τρόπο και από πλάγιους δρόμους, ή λογοτεχνία, αυτή πού αποκλήθηκε καταχρηστικά «Σχολή τής Θεσσαλονίκης»¹. Καί ίσως ή ιδιαιτερότητα εκείνης τής λογοτεχνίας υπήρξε, έπειδή ακριβώς εξέφραζε ένα καθυστερημένο κατάλοιπο, μία τελευταία αναλαμπή εκείνου του πολυπολιτισμικού και κοσμοπολίτικου (ό,τι και αν σημαίνει αυτός ό περιβόητος όρος) παρελθόντος: Μέ τό εργαλείο τής ελληνικής γλώσσας και μέ σχεδόν αποκλειστικά 'Ελληνες τήν έθνικότητα λειτουργούς, άντλούσε από έναν άνοικτό, πολυεθνικό κοινωνικό περίγυρο, ό όποιος έμοιαζε μερικές φορές μέ νοτιότατη προέκταση του κεντροευρωπαϊκού κόσμου ή μέ έξοδό του στό κύμα τής Μεσογείου. Μιά Τεργεστή του Αιγαίου είναι άραγε άσπρήκτος παραλληλισμός;

'Ο Γιώργος Σκαμπαρδώνης, από τούς ευαίσθητους νεότερους λογοτέχνες τής Θεσσαλονίκης, έκφράζει τήν άπορία του: «Στή λογοτεχνία τής Θεσσαλονίκης του 20ού αιώνα πέρα δρέχει. Σάν νά μήν συνέβη τίποτα. Ούτε Μακεδονικός 'Αγών, ούτε

τε Βαλκανικοί, ούτε Πρώτος Παγκόσμιος, ούτε κινήματα, ούτε Κατοχή, ούτε Έμφύλιος, τίποτε. Κάποιοι ποιητές μόνον, πού και τώρα άρδεύονται από τά γεγονότα του Έμφυλίου.

Οί περισσότεροι πεζογράφοι και ποιητές του '30 και έντευθεν, πού τά έζησαν όλα αυτά, αλλά και τόν ζεστό άπόηχο του Μακεδονικού 'Αγώνα, τίποτα δέν έγραψαν. Τό έριξαν στον έσωτερικό μονόλογο, τή δραπέτευση και τή μεταφυσική, έπιλογές πού ίσως νά μήν είναι τόσο άθώες όσο φαίνονται, πάντως είναι σχεδόν άδικαιολόγητες από άποψη όξυδέρχειας»².

'Οντως, οί έπιλογές του έσωτερικού μονόλογου και τής ένδοσκόπησης δέν ήταν καθόλου άθώες: οί Θεσσαλονικείς λογοτέχνες βίωσαν τραυματικά, ως *πραγματική καταστροφή*, τόν άφανισμό τής παλαιάς, πολυεθνικής, κοσμοπολίτικης και πολυπολιτισμικής πόλης. Καί όχι μόνον τούς Βαλκανικούς Πολέμους, τόν Πρώτο Παγκόσμιο, τό 'Αουσβίτς και τόν Έμφύλιο, αλλά επίσης κι εκείνη τήν παρεπόμενη και επακόλουθη φθίνουσα συνεχή πορεία στην οικονομία και στον δομημένο χώρο τής πόλης, στό πολιτισμικό πρόσωπο και στην πολιτική έκφραση, ή όποία όδήγησε από τό κοσμοπολίτικο βαλκανικό κέντρο στη «Συμπρωτεύουσα», από τήν πολυπρόσωπη και εκλεκτικιστική αρχιτεκτονική άνθιση του 1900 στό «όραμα» μιās μπαζωμένης προκυμαίας και στη χαινουσα στέγη τής Κάζα Μπιάνκα εν μέσω όκταώροφων. 'Από τόν Μπεναρόγια και τήν «Δημοκρατική 'Αμυνα» του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου στον Κούβελα, στον Κοσμόπουλο και στον Παπαθεμελή. Μόνη παραφωνία (και παρηγοριά), οί μπασκετμπωλίστες.

Οί ευαίσθητοι δείκτες τής λογοτεχνίας, τραυματισμένοι από τήν πολλαπλή και διαρκή αυτή καταστροφή, στρέφονταν όλοένα προς τόν έσωτερικό κόσμο: ό έξωτερικός γινόταν όλο και περισσότερο άφόρητος. 'Αλλά και όλόκληρο τό έργο του Γιώργου 'Ιωάννου, ό όποιος άποτελεί ξεχωριστή περίπτωση, παρ' όλο πού άκολούθησε

τελικά τό «ρεῦμα τῶν φυγάδων» προς Νότον μετά το 1960, είναι ἕνας ἀπό τούς τελευταίους θρήνους γιά ἐκείνη τήν κατεστραμμένη, βυθιζόμενη Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία ἄφηνε τήν τελευταία της πνοή στή δεκαετία τοῦ 1960.

Ὡστόσο, οἱ λογοτέχνες ἀποδεικνύονται ἐπίσης ἐξόχως διορατικοί καί ὀξυδερκεῖς: Κανείς ἀπό τούς νεότερους σκληρούς ἰδεολόγους ἐθνικιστές (ἢ ἀπλῶς ἐθνοκεντριστές), δεξιός, κεντρῶος ἢ ἀριστερός, δέν μπορεί νά τούς ἐπικαλεσθεῖ καί νά τούς ἀξιοποιήσει. Κατάφεραν νά παραμείνουν ἀκέραιοι, ἀκόμη καί μετά θάνατον, σέ μιά ἱστορική στιγμή πονηρή, στιγμή ἐθνικῆς χρησιμοθηρίας, τώρα πού πολλοί ἀναζητοῦν ἀπεγνωσμένα τή δική τους στρατευμένη τέχνη. Ἡ στροφή πρὸς τό «ἐσωτερικό» δέν τούς προστάτευσε μόνον ἐν τῇ ζωῇ ἀπό τή σκληρή καί καταστροφική ἱστορία· τούς προστατεύει ἐπίσης τώρα καί ἀπό τίς ἐπαπειλούμενες καταστροφικές χρήσεις (ἢ μάλλον καταχρήσεις) τοῦ ἔργου τους καί τοῦ ἱστορικοῦ δώματος πού περιέχει. Ὁχι, στό χωρο τῆς ποίησης καί τῆς πεζογραφίας δέν θά ὑπάρχουν Σαβδόπουλοι μετά θάνατον, ἢ ἔστω Σαβδόπουλοι παρά τή θέλησή τους.

Ὅταν ἀλλάξει ἡ σελίδα τῆς ἱστορίας (μέ τήν πίεση καί τῆς «ἐμπορευματικῆς καί ἀλλοτριωμένης» Δύσης, ἡ ὁποία ἀποδεικνύεται αὐτῇ τῇ φορά κατευναστική, σέ ἀντίθεση μέ τό κακό παρελθόν της), τότε αὐτό τό «κρυφτούλι» τῶν Θεσσαλονικιῶν λογοτεχνῶν θά ἐκτιμηθεῖ μέ ἄλλο μάτι: τά ψιθυρίσματα τους θά ἀποδειχθοῦν ἀνθεκτικότερα στό χρόνο ἀπό τά σαλπίσματα καί τά παραγγέλματα. Εἶναι χαμηλόφωνες ἢ παράξενες διηγήσεις πού ἔρχονται ἀπό μία πόλη τοῦ μεταίχμιου, βυθισμένη καί κατεστραμμένη, ἀλλά ἐπανεμφανιζόμενη καί ἐπίκαιρη, ὅπως ἡ Τεργέστη τοῦ Φούλβιο Τομίτσα, τοῦ Ἴταλο Σδέβο καί

τοῦ Τζέμς Τζόυς· ἢ ὅπως οἱ χαμένες ἐκείνες κεντροευρωπαϊκές πολιτείες πού γέννησαν συγγραφείς σάν τόν Ντανίλο Κίς, τόν Σερβοουγγροεβραῖο καί ἀπό τή μητέρα του Μαυροβούνιο, ὁ ὁποῖος μπορούσε νά καταγράψει τίς πιό τραγικές ἱστορικές καταστάσεις μέ χαμηλόφωνες αὐτοβιογραφικές περιγραφές τῆς παιδικῆς του ἡλικίας³.

Ἡ χαμένη ἐκείνη Θεσσαλονίκη τους μοιάζει σήμερα περισσότερο σύγχρονη, περισσότερο εὐρωπαϊκή ἢν θέλετε, καί σίγουρα περισσότερο ζωντανή καί ἀνθρώπινη ἀπό τήν ἄλλη, τήν τωρινή. Ἐκείνη ἡ πολιτεία ἔχει βυθισθεῖ καί καταστραφεῖ γιά πάντα, τό δράμα ὅμως εἶναι ὅτι ἡ νέα, ἡ σημερινή, δέν ἀπόκτησε ποτέ δική της ταυτότητα καί αὐτοσυνείδηση: Μαστορεύει μόνον μύθους ἐνός φανταστικοῦ παρελθόντος, κόντρα στή γεωγραφία καί στόν κόσμο ὁλόκληρο, κλειστή καί ἐχθρική πρὸς κάθε πνοή τοῦ ἔξω κόσμου (γι' αὐτό καί κόβει συνεχῶς ὅσους δεσμούς ἀπόμειναν νά τήν συνδέουν μέ τήν προκάτοχό της), λιγότερο αὐθεντική παρά ποτέ. Ἀλλά τά τείχη δέν εἶναι αἰώνια.

1. Τό εἰδικό τεῦχος τοῦ *Πολίτη* γιά τόν «Πεζό Λόγο τῆς Θεσσαλονίκης (1912-1980)», πού ἐκδόθηκε τόν Νοέμβριο τοῦ 1983, παραμένει πάντοτε πολύ ἐνδιαφέρον γιά ὅσους θέλουν νά ἐμβαθύνουν στοὺς «παραμυθᾶδες δίχως σύνορα» τῆς Συμπρωτεύουσας.

2. Βλ. «Νέες ἀνακαλύψεις», στήν ἐφημερίδα *Θεσσαλονίκη*, 26 Φεβρουαρίου 1992.

3. Ἡ τριλογία τοῦ Ντανίλο Κίς πού φέρει τό συλλογικό τίτλο *Οἰκογενειακός Κύκλος* (καί ἀποτελεῖται ἀπό τά μυθιστορήματα, *Πρώμοι πόνοι*, *Κήπος-στάχτες* καί *Ἡ κλεψύδρα*) εἶναι ἀπό τά πιό χαρακτηριστικά ἔργα τέτοιου εἴδους στήν εὐρωπαϊκή λογοτεχνία.

του Άνδρέα Πανταζόπουλου

Ψήφος διαμαρτυρίας ή συνειδητή απόρριψη του ευρύτερου πλαισίου που διέπει το σύγχρονο γαλλικό πολιτικό σύστημα; Συνηθισμένη εκλογική συμπεριφορά ή ανάδειξη μιās πολιτικής τάσης, που σκοπεύει στή συγκρότηση και διάταξη των «παροδοσιακών» πολιτικών δυνάμεων; Άντανάκλαση τής κακοδαιμονίας και των άδιεξόδων από τήν τεχνοκρατική κυβερνητική διαχείριση, στιγμιαίο ρεφλέξ τής «κοινωνίας των πολιτών» ή μήνυμα γιά έναν συνολικό άναστοχασμό των ιδεολογικών άρχων τής Άριστεράς; Τά βάσιμα αυτά έρωτηματικά, που βρίσκονται στή χείλη των πολιτικών άναλυτών, αλλά και άπασχολούν όλα τά πολιτικά κόμματα καθώς και τήν κυβέρνηση, έδράζονται σέ μία πρωτοφανή εκλογική συμπεριφορά των Γάλλων πολιτών. Βοηθούμενοι και από τό άνάλογο εκλογικό σύστημα, οι υηφοφόροι, που προσήλθαν μαζικά στίς κάλπες γιά νά εκλέξουν τά περιφερειακά συμβούλια, άποτύπωσαν έναν διαφορετικό συσχετισμό ανάμεσα στους πολιτικούς σχηματισμούς. Τό Σοσιαλιστικό Κόμμα, μέ τό 18,3% των υήφων, γνώρισε μία μεγάλη πολιτική ήττα, που του στερεί τό ρόλο μιās μεγάλης συνασπισμικής δύναμης τής Άριστεράς, μία προσδοκία που γενήθηκε άμέσως μετά τήν όριστική πώση του σοβιετικού κομμουνισμού. Η ένωμένη δεξιά άντιπολίτευση, άν και κινήθηκε σέ υπερέπι έκλογικά ποσοστά κατακτώντας τό 33% των υήφων, δέν κατόρθωσε νά έκφράσει μία μαζική κοινωνική κίνηση άποδοκιμασίας τής κυβερνητικής πολιτικής. Οι μεγάλοι νικητές είναι άναμφισβήτητα οι δύο οικολογικοί σχηματισμοί, οι Πράσινοι του Άντουάν Βεστέρ και ή Γενιά Οικολογία του ύπουργού Περιβάλλοντος Μπρίς Λαλόν, που συγκέντρωσαν από κοινού τό συντριπτικό ποσοστό του 13,9% των υήφων, τό ίδιο άκριβώς ποσοστό που απέσπασε και τό Έθνικό Μέτωπο του Ζάν Μαρί Λέ Πέν. Τό Κομμουνιστικό κόμμα, μέ τό 8% των υήφων, «κράτησε» τίς δυνάμεις του, άδυνατώντας νά έκφράσει, έστω και στιγμιαία, μία άριστερή κοινωνική άντιπολίτευση.

Είναι γνωστό ότι σέ τέτοιου είδους εκλογικές άναμετρήσεις, όπου δέν διακυβεύεται άμεσα ή τύχη τής έκάστοτε κυβερνητικής πλειοψηφίας, οι πολίτες «συμπεριφέρονται» είτε βάσει τοπικών πολιτικών κριτηρίων, είτε θέλοντας νά στείλουν τά «μηνύματά» τους στήν πολιτική έξουσία άπαιτούν έναν έπαπατρισμό τής κυβερνητικής δραστηριότητας. Στήν περίπτωση των γαλλικών περιφε-

ρειακών εκλογών δέν συνέβη τίποτα από αυτά. Σφυγμομετρήσεις, που έγιναν πριν τή διεξαγωγή τους, έδειξαν ότι οι περισσότεροι υηφοφόροι δά υήφιζαν «πολιτικά», λαμβάνοντας υπόψη τους τήν έθνική διάσταση τής κυβερνητικής διαχείρισης, ένσωματώνοντας σέ όρισμένες περιπτώσεις και έναν τοπικό κορπορατισμό, ό όποιος όμως δέν μπορούσε από μόνος του νά προσδιορίσει τήν τελική κατεύθυνση τής υήφου. Άπό τήν άλλη πλευρά, τό μέγεθος και ή ύψη των κοινωνικών μετατοπίσεων δέν αφήνουν κανένα περιθώριο νά έκληφθει ή συγκεκριμένη εκλογική συμπεριφορά ως ένας τακτικός τροπισμός του εκλογικού σώματος, ως μία άτυπη «διαπραγμάτευση» τής κοινωνίας, και σέ κάθε περίπτωση του «λαού τής Άριστεράς», μέ τίς «κορυφές» τής πολιτικής έξουσίας «του».

Άυτό, βέβαια, δέν σημαίνει ότι ή μετάφραση τής εκλογικής κατανομής ανά πολιτικό σχηματισμό είναι μία άπλή διαδικασία, εύκολα άναγνώσιμη. Οι πολιτικές και ιδεολογικές συνδηλώσεις τής είναι διφορούμενες, έξαιρετικά άνιφαντικές, έστω κι άν προσημαίνουν μία σαφή και θεμελιώδη έπιλογή, ίσως πρωτόγνωρη γιά τά δεδομένα του γαλλικού πολιτικού συστήματος, τόσο πρωτόγνωρη ώ-

στε ό Ζάκ Ζυγιάρ νά έπισημάνει: «Υπάρχει ένα ρήγμα ανάμεσα στο λαό και στίς πολιτικές έλίτ, άγνωστο ως τώρα στή Γαλλία, που προσομοιάζει στήν κατάσταση που κυριαρχούσε πριν τήν πώση του Παλαιού Καθεστώτος και τήν έλευση τής Γαλλικής Έπανάστασης...»¹. Η διαπίστωση αυτή είναι έξαιρετικά δηλωτική γιά τήν κρίση που διέρχεται τό σύνολο των κατεστημένων πολιτικών δυνάμεων και κυρίως τό Σοσιαλιστικό Κόμμα. Κατά τόν γραμματέα του κόμματος, τόν Λωράν Φαμπιούς, ό άπολογισμός τής κοιματικής παρουσίας των σοσιαλιστών είναι «άμείλικτος». Δέν συνιστά άπλά και μόνο μία «προειδοποίηση» των υηφοφόρων, όπως θέλουν νά πιστεύουν άρκετοί από τους «ιεράρχες» τής παράταξης, αλλά ίσοδυναμεί μέ μία *μεγάλη άποτυχία*, που έγκαλεί τό κόμμα σέ μία ταχύτατη άνανέωσή του μπροστά στίς βουλευτικές εκλογές του 1993.

Στήν πραγματικότητα, ή καταβαράθρωση των σοσιαλιστών συμπαρασύρει ολόκληρη τήν Άριστερά. Δέν δά ήταν ύπερβολή, τό αντίθετο μάλιστα, νά ίσχυρισθούμε ότι ή Άριστερά, ως πολιτικός έκφραστής

συγκεκριμένων κοινωνικών δυνάμεων, βρίσκεται σε ραγδαία υποχώρηση, ότι ουσιαστικά είναι σήμερα άυλη. Ο ίδιος ο Φρανσουά Μιτεράν, τή βραδιά των εκλογών, δά εκμυστηρευθεί σε φίλους του: «Πώς κατόρθωσαν ένα κόμμα, πού τό θεωρούσα ως τόν βατήρα τής πολιτικής ζωής, έναν πόλο συνασπισμού, ένα εργαλείο πάλης τής Αριστεράς; Βάλθηκαν νά τό καταστρέψουν και νά καταστραφούν και οί ίδιοι...»². Είναι αλήθεια ότι τό κόμμα βρίσκεται σε μία πρωτοφανή κατάσταση οργανωτικής, οικονομικής και κυρίως ήθικης παρακμής. Για πρώτη φορά κατ'ήλθαν στίς εκλογές τόσα πολλά πρώην μέλη και στελέχη του μέ αυτόνομες εκλογικές λίστες (μία ανά κάθε γεωγραφικό διαμέρισμα) και έτυχαν, στήν πλειοψηφία τους, εύνοϊκής αντιμετώπισης από τούς υψοφόρους. Επιπλέον, σε αρκετές περιφέρειες οί κομματικοί συνδυασμοί δέν παρουσιάσθηκαν ως τέτοιοι, αλλά φρόντισαν νά «κρυφτούν» πίσω από τοπικές όνομασίες, όπως «Δουλειά - Οικολογία - Ισότητα εύκαιριών», κάτι πού δείχνει μία προϊούσα άπειδαρχία του κατώτερου στελεχικού δυναμικού στά συνηθισμένα «κεντρικά καπελώματα».

Έντούτοις, οί παραπάνω αίτιες μόνο με-

ρικώς μπορούν νά εξηγήσουν τήν πολιτική άτυποληγία στήν όποία περιέχονται οί σοσιαλιστές. Τό κόμμα, πού ο Λωράν Φαμπιούς τό φαντάζεται ως στήριγμα τής κυβερνητικής πλειοψηφίας και δύναμη διαμαρτυρίας ταυτόχρονα, μία «μηχανή» πού νά γνωρίζει νά μεταφράζει τίς προσδοκίες του «λαού τής Αριστεράς» σε συγκεκριμένες προτάσεις προς τήν κυβέρνηση, αυτό τό κόμμα εισπράττει όχι μόνο τά αποτελέσματα από τήν χωρίς όρους ταύτιση του μέ τήν κυβέρνηση, αλλά και τήν ίδια τήν κυβερνητική άτυχία, τήν άγριότητα μέ τήν όποία συμπεριφέρθηκε ή κυβερνητική διαχείριση ως προς τίς λαϊκές τάξεις. Μέ άλλα λόγια, όπως εύστοχα άρκετοί αναλυτές, όχι και τόσο άτυστερόβουλα, επισημαίνουν, οί σοσιαλιστές τιμωρήθηκαν όχι τόσο για τή διαχείρισή τους όσο για τά όνειρα πού έμφύσησαν στον λαό. Ο Ζάν Ποπρέν, ήγετικό στέλεχος του κόμματος, κατά τή διάρκεια τηλεοπτικής συζήτησης, δέν δίστασε νά περιγράψει, μέ μία πρωτοφανή ειλικρίνεια, τή θεμελιώδη αντίφαση πού οί σοσιαλιστές δημιούργησαν μέ τήν πολιτική τους. Ο έκμοντερνισμός τής οικονομίας πέτυχε, ή χώρα βρίσκεται στήν πρωτοπορία των ευρωπαϊκών κρατών μέ τό πλέον εύρωστο οικονομικό σύστημα, αυτό όμως τούς έφερε σε εύθεία αντίθεση μέ εκείνες τίς κοινωνικές δυνάμεις πού άποτελούν τό φυσικό τους άκροατήριο³. Τά τρία εκατομμύρια άνέργων πιστοποιούν του λόγου τό ασφαλές.

Είναι σαφές ότι στή Γαλλία κάτι άλλαζει. Η παραδοσιακή στοιχισή κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων, όπως αυτή καταγράφηκε τά τελευταία είκοσι χρόνια τουλάχιστον, ανατρέπεται. Τό τέλος του μιτερνισμού⁴ ως προνομιακής μορφής πολιτικών ένταξης ενός κοινωνικού κόσμου, αλλά και ως συγκεκριμένης κυβερνητικής πρακτικής εξατνιέται τή δυναμικότητά της. Η έξοδος από αυτό τό πλαίσιο, κανένας δέν μπορεί ακόμα νά προβλέψει, δέν έχει προσλάβει εκείνα τά μονιμότερα χαρακτηριστικά πού δά προδιαγράφουν τή διάταξη των πολιτικών δυνάμεων σε ένα άνασυνδυασμένο πολιτικό πεδίο. Η, όχι και τόσο άπρόσμενη, είσοδος των δύο οικολογικών σχηματισμών στο πολιτικό παιχνίδι άποτελεί ένα πρόδρομο σημάδι, μία έξαιρετική άσταθή ένδειξη, για τήν ώρα, για τή ροπή των νέων πολιτικών κρυσταλλώσεων. Στήν πραγματικότητα, ή υπεργήφισή των οικολογικών σχημάτων απέχει πολύ από τό νά συνιστά μία ολοκληρωτική προσχώρηση μιās σημαντικής μερίδας πολιτών στο, δολό άλλωστε, πρόταγμα τους. Όπως τό επισημαίνει ο φανατικά πραγματιστής και «άντιγακωβίνος» Αλαίν Τουραίν: «Αν οί Γάλλοι υπφίζονν υπέρ των κινήματων διαμαρτυρίας και όχι υπέρ των κομμάτων έξουσίας, είναι γιατί δέν έχουν τό αίσθημα ότι υπάρχουν κυβερνητικά προγράμματα για νά επιλέξουν»⁵. Έντούτοις, ο οικολογικός χώρος μέλλει νά άποτελέσει έναν προνομιακό χώρο για τήν άσκηση πολιτικών συμμαχιών από τήν πλευρά των σοσιαλιστών. Τό νέο πολιτι-

κό σύνθημα των σοσιαλιστών, για μία *συμαχία των «δυνάμεων τής προόδου»* (σοσιαλιστές, οικολόγοι, κομμουνιστές και κεντρώες προσωπικότητες), προσπαθεί νά έκφράσει έν θερμώ έναν καινούργιο πολιτικό άστερισμό. Οί προσδοκίες αυτές είναι άρκετά πιθανόν νά μείνουν άνεκπλήρωτες, για τόν λόγο ότι ο κόσμος τής οικολογίας φαίνεται νά έχει άποδεσμευθεί από τήν κατά συνθήκη άριστερή του καταγωγή, ένω οί νέες έντάξεις στον χώρο αυτό πραγματοποιούνται στο έδαφος των σημερινών προβλημάτων και όχι κάτω από τήν όποια έλκτική δύναμη δά μπορούσε νά άσκει ή παράδοση. Ο δεύτερος γύρος των τοπικών εκλογών επιβεβαίωσε αυτή τήν πολιτική συμπεριφορά των οικολογών. Η πλειοψηφία τους προτίμησε τήν υποστήριξη των συνδυασμών τής Ένωμένης Δεξιάς, ή, στήν καλύτερη περίπτωση, άπέιχε από τίς εκλογές, και μόνο μία μικρή μειοψηφία «έπέστρεψε» στιγμιαία στήν παραδοσιακή της κοίτη.

Στό πλαίσιο αυτό ή άνανέωση, ή άνασύνθεση τής Αριστεράς φαντάζει περίπου άδύνατη. Αν τό Κομμουνιστικό Κόμμα έχει περιέλθει σε μία κατάσταση γενικής άτυποληγίας, όπου ή άυτομεταρρύθμισή του θεωρείται άδύνατη, ή προοπτική για τό Σοσιαλιστικό Κόμμα δέν είναι ιδιαίτερα όρατή. Βέβαια, δέν δά πρέπει νά υποτιμάται ή δυνατότητά του νά επανασυνάγει νέους δεσμούς μέ τήν κοινωνική «του» βάση. Κάτι τέτοιο, όμως, δά προϋπέθετε μία συνολικότερη άναπροσαρμογή τής φυσιογνωμίας του, παράλληλα μέ τήν άποδοχή έκ μέρους του ότι δέν πρόκειται νά άποτελέσει τόν κυρίαρχο πόλο τής Αριστεράς, γιατί ή τελευταία, αν ακόμα μπορεί νά χαρτογραφηθεί, εμφανίζεται ως *πληθυντική*. Για τήν ώρα, ο άναμενόμενος κυβερνητικός άνασχηματισμός, μέ τήν πιθανή άποχώρηση και τής Έντίτ Κρεσόν, είναι ένα πρώτο και αναγκαίο ρεμέδιο για νά φανεί ότι τό μήνυμα έλήφθη... Τά υπόλοιπα, επί σκηνής...

1. Jacques Julliard, «Le Miroir brisé du president». *Nouvel Observateur*, 26 Μαρτίου - 1 Απριλίου 1992.

2. Francois Bazin, «Socialistes: la "renovation" sebu Fabius», όπ. παρ.

3. Η δήλωση αυτή έγινε κατά τόν δεύτερο γύρο των τοπικών εκλογών (29.3.92), πού συνέπεσαν μέ τίς περιφερειακές. Η άναμέτρηση αυτή επιβεβαίωσε μέ τόν πλέον άποφασιστικό τρόπο τήν πολιτική ήπα του Σοσιαλιστικού Κόμματος. Άρκει νά επισημανθεί ότι ή πρωθυπουργός Έντίτ Κρεσόν, ή όποία ήταν ύπογφια σε αυτές τίς τοπικές εκλογές, κέρδισε τόν αντίπαλο τής Ένωμένης Δεξιάς μέ 160 υψοφους διαφορά. Ένα άλλο σημάδι, δπλωτικό τής κρίσης του κόμματος, υπήρξε ή άπώλεια έλέγχου ενός καντονιού στήν περιοχή τής Λίλης, πού ή Αριστερά τό ήλεγχε άδιάκοπα μετά τήν Άπελευθέρωση...

4. Serge July, «La fin des années Mitterrand». *Liberation*, 23.3.92.

5. Alain Touraine, «Les Verts au pouvoirl!». *Le Nouvel Observateur*, όπ. παρ.

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ

Δυόμισι χιλιάδες χρόνια από τις

του Δημήτρη Κυρτάτα

Πρίν από δυόμισι χιλιάδες χρόνια, οι Ἀθηναῖοι ἔλαβαν ὀρισμένες πολιτικές ἀποφάσεις πού θεωροῦνται ὡς ἡ ληξιαρχική πράξη γέννησης τῆς δημοκρατίας. Ἡ ἀθηναϊκή δημοκρατία ἀσκει ἔκτοτε μιά σχεδόν διαρκή γοητεία. Τά πιά ἑτερογενή πολιτικά συστήματα, ἀπό τά συντηρητικότερα ὡς τά προοδευτικότερα, ἐπικαλοῦνται συχνά τό ὄνομα καί τούς τίτλους τῆς. Χαρακτηριστικό εἶναι τό παράδειγμα ἀπολυταρχικῶν καθεστώτων πού αὐτοπροβλήθηκαν ὡς ἀληθινές καί γνήσιες δημοκρατίες. Ἐκεῖνο πού καταδικάζεται συχνά εἶναι ἡ ὑπερβολή καί ἡ παρεκτροπή ἀπό τήν ὀρθή δημοκρατία. Σχεδόν ποτέ δέν ἀπορρίπτονται τά ὑψηλά τῆς ἰδανικά. Καί δέβαια, ὅλες οἱ μορφές δημοκρατίας καταγγέλλουν ὅσες δέν τούς μοιάζουν ὡς ψευδώνυμες καί καταχρηστικές.

Ἀπό τά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ἔχει δεῖ τό φῶς τῆς δημοσιότητας ἕνας τεράστιος ὄγκος μελετῶν γιά τήν ἀθηναϊκή δημοκρατία. Ὅλες οἱ σχετικές πηγές ἔχουν ὑποστεί ἔξονυχιστικό σχολιασμό καί ἔχουν κατά καιρούς ἐρμηνευθεῖ μέ τολμηρές ὑποθέσεις. Ὡστόσο, πολλοί μελετητές αἰσθάνονται ἀκόμα ὅτι ἔχουν κάτι νά προσθέσουν ἢ νά ἀμφισβητήσουν γύρω ἀπό τήν ἀρχική ἐμφάνιση καί λειτουργία τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν. Τά τελευταῖα δύο χρόνια, μάλιστα, οἱ μονογραφίες γιά τό ἀθηναϊκό πολίτευμα πολλαπλασιάζονται γοργά. Ἐν μέσω κοσμογονικῶν ἀλλαγῶν, οἱ ἐμπειρίες τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων ἐμφανίζονται νά διατηροῦν κάποια ἐπικαιρότητα.

* * *

Ἐνα ἀπό τά θέματα πού προκαλοῦν πάντα ἔντονος συζητήσεις εἶναι τά κίνητρα πού ὀδήγησαν τόν Κλεισθένη νά εἰσηγηθεῖ τίς μεγάλες πολιτικές μεταρρυθμίσεις τοῦ 508/7 π.Χ. Πολλοί εἶναι ἐκεῖνοι πού πιστεύουν ὅτι ἂν γνωρίζαμε τά πραγματικά του κίνητρα θά εἶμασταν σέ θέση νά κατανοήσουμε καλύτερα τό χαρακτήρα καί τή βαθύτερη οὐσία τοῦ ἐγχειρήματος. Σέ γενικές γραμμές οἱ μελετητές εἶναι μοιρασμένοι. Μιά μερίδα ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Κλεισθένης στρατεύθηκε στή δημοκρατία ἀπό ἰδιότητα, ἐπειδή ἔχανε τό πολιτικό παιχνίδι ἀπό τόν ἀντίπαλό του Ἰσαγόρα. Στά μέτρα, πού κατάφερε νά ἐπιβάλλει, οἱ μελετητές αὐτοί ἀναζητοῦν τή λογική πού θά ἐξασφάλιζε σ' αὐτόν καί τήν οἰκογένειά του πολιτικό προβάδισμα. Ἡ ἄλλη μερίδα θεωρεῖ τόν Κλεισθένη γνήσιο δημοκράτη (ἔτσι καί τῆς τελευταίας στιγμῆς), πού ἀγωνίστηκε νά ἀποδώσει τήν ἐξουσία στό δῆμο. Ἐνδεικτικό τῆς ἀνεπάρκειας τῶν πηγῶν εἶναι ὅτι καί οἱ δύο ἐρμηνεῖες στηρίζονται στίς ἴδιες ἀποσπασματικές πληροφορίες τοῦ Ἡρόδοτου καί τοῦ Ἀριστοτέλη.

Ἐπάρχουν ὠστόσο προβλήματα καί μέ τίς δύο θεωρίες. Μέ ἀφορμή τήν ἐπέτειο πού ἐορτάζουμε φέτος, ἀξίζει νά ξανασκεφτοῦμε ὅσα γνωρίζουμε, ἢ καλύτερα ὅσα νομίζουμε ὅτι γνωρίζουμε, γιά τό μεγάλο ἐγχείρημα. Τό καλύτερο ἴσως πολιτικό δίδαγμα πού ἔχει νά προσφέρει ἡ ἀθηναϊκή δημοκρατία στούς ταργαμένους μας καιρούς δέν εἶναι οἱ ὁμοιότητες καί οἱ διαφορές τῶν θεσμῶν τῆς μέ τούς σημερινούς ἀλλά ἡ κατανόηση τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν πού συνέβαλαν στή γέννησή τῆς. Καί γιά τίς συνθήκες αὐτές ἡ συζήτηση πού διεξάγεται γύρω ἀπό τά κίνητρα τοῦ Κλεισθένη εἶναι ἀποκαλυπτική.

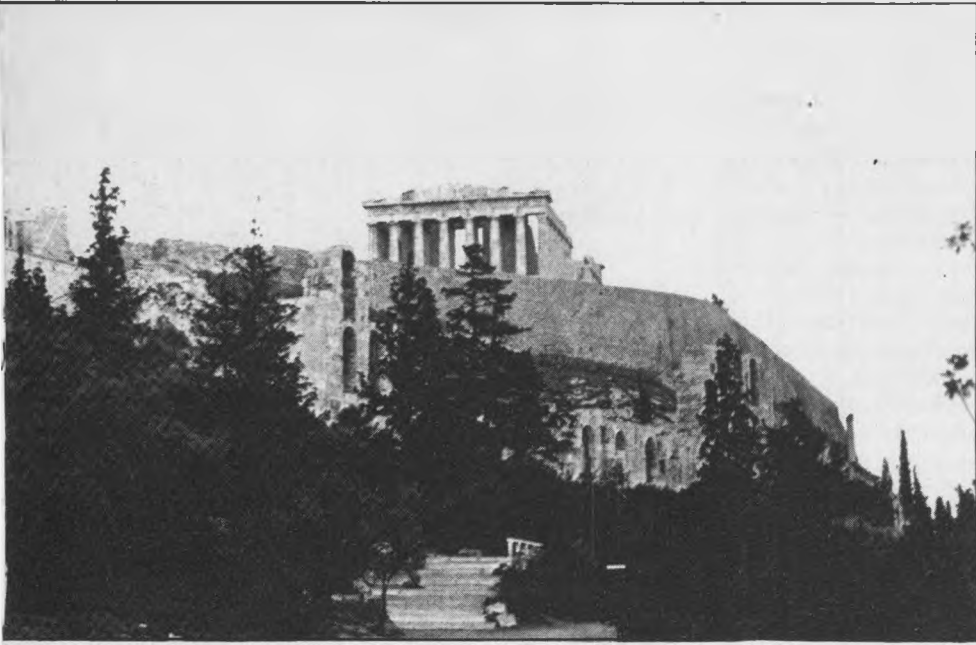
Τό σημαντικότερο μέτρο πού πήραν οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ ὑστεροῦ αἰῶνα ἦταν ἡ ἀλλαγὴ στό σύστημα τῶν φυλῶν. Ὁ Ἡρόδοτος τήν περιγράφει μέ τά παρακάτω λόγια: Ὁ Κλεισθένης καί ὁ Ἰσαγόρας «συγκρούσθηκαν γιά τήν ἐξουσία, νίκησε ὁ Κλεισθένης καί στηρίχθηκε στό δῆμο... Ὅταν προσεταιρίστηκε τό δῆμο, πού ὡς τότε τοῦ ἦταν ἀντιθέτος του, ἀλλάξε τά ὀνόματα τῶν φυλῶν καί αὐξήσει τόν ἀριθμό τους. Ἀντί τέσσερις ὄρισε δέκα φυλάρχους καί μοίρασε τούς πολίτες σέ δέκα φυλές. Ἐπειδή ὁ λαός ἦταν μαζί του, τοῦ ἦταν εὐκόλο νά ὑπερισχύσει τῶν ἀντιπάλων του» (66, 69, μτφρ. Ἀ. Βλάχου). Ὁ ἀναγνώστης θά ἀναρωτηθεῖ δέβαια γιατί τό ἔκανε αὐτό ὁ Κλεισθένης. Οἱ τέσσερις ἰωνικές φυλές ἔχαν ἀναμφισβήτητες περγαμνές καί πατροπαράδοτες θρησκευτικές λειτουργίες. Ἀποτελοῦσαν δέ κοινὸ χαρακτηριστικό πολλῶν ἰωνικῶν πόλεων, μέ τίς ὁποῖες οἱ Ἀθηναῖοι διατηροῦσαν δεσμούς κοινῆς καταγωγῆς καί φιλίας.

Ἡ ἐξήγηση τοῦ Ἡρόδοτου εἶναι παραστατική ἀλλά ἐλάχιστη πειστική. Μέ δύο λόγια, σύμφωνα μέ τόν ἱστορικό, ὁ Κλεισθένης καταφρονόυσε τούς Ἴωνες καί γι' αὐτό ἀλλάξε τίς παλαιές ὀνομασίες, δίνοντας στίς νέες φυλές καινούργια ὀνόματα τοπικῶν ἡρώων. Ὅμως, ἀκόμα καί ἂν δεχθοῦμε τήν ἐκτίμησή γιά τά αἰσθήματα τοῦ πολιτικοῦ, δέν κατανοοῦμε γιατί αὐξήθηκε καί ὁ ἀριθμὸς τῶν φυλῶν. Στό ἐρώτημα αὐτό ἐπιχειρεῖ νά δώσει ἀπάντησιν ὁ Ἀριστοτέλης: Ὁ Κλεισθένης, ἐξηγεῖ ὁ φιλόσοφος, «πρῶτα ἀπ' ὅλα τούς κατένευε ὅλους σέ δέ-

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη

κα φυλές αντί για τις τέσσερις, *ανάμειξε δουλόμενος, όπως μετάσχωι πλείους τής πολιτείας*» (*Ἀθηναίων πολιτεία* 21.2). Ἡ ανάμειξη τοῦ δήμου δέν θά μπορούσε βέβαια νά επιτευχθεῖ μέ τήν ἀπλή ἀριθμητική αὐξηση τῶν φυλῶν. Ὅλη ἡ χώρα διαιρέθηκε σέ δήμους, οἱ δήμοι ὁμαδοποιήθηκαν σέ τριάντα τριτῦτες, δέκα ἀπό τό ἄστυ, δέκα ἀπό τήν παραλία καί δέκα ἀπό τά μεσόγεια, καί μέ κληρο συνενώθηκαν ἀνά τρεῖς τριτῦτες, μιά ἀπό κάθε περιοχή, γιά νά συναποτελέσουν τις δέκα νέες φυλές. Ἔτσι, κάθε φυλή περιλάμβανε πολίτες ἀπ' ὅλα τά μέρη τῆς Ἀττικῆς, ἐπιτυγχάνοντας τήν ἀνάμειξη γιά τήν ὁποία ἔγινε λόγος. Στό ἐξῆς, οἱ πολίτες δέν ἐγγράφονταν πιά στούς καταλόγους τῶν παλαιῶν φρατριῶν καί τῶν γενῶν, ἀλλά στούς καταλόγους τῶν δήμων.

Μέχρις ἐδῶ ὅλα καλά. Τό περίπλοκο σύστημα πού σκέφτηκε ὁ Κλεισθένης, καί πού ὁ Ἡρόδοτος δέν μπῆκε στόν κόπο νά περιγράψει, φαίνεται νά ἐξυπηρετοῦσε συγκεκριμένο σκοπό: τό ἀνακάταμα τῶν Ἀθηναίων. Ἡ ἐκλογή τῶν μελῶν τῆς Βουλῆς τῶν Πεντακοσίων (πού ἀντικατέστησε τήν παλαιά τῶν τετρακοσίων) καί τῶν δέκα στρατηγῶν (σύμφωνα μέ τό ἀρχικό σχέδιο) γινόταν στή βάση τῶν δέκα φυλῶν. Τόσο οἱ δουλευτές, ὅσο καί οἱ στρατηγοί ἀντιπροσώπευαν τό σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐξακολουθεῖ ὡστόσο νά μὴν εἶναι σαφές πῶς τό σύστημα αὐτό ἔδωσε στούς πολίτες περισσότερο δικαιώματα (ἢ, σύμφωνα μέ ἄλλη ἐρμηνεία τοῦ ἀριστοτελικοῦ κειμένου, πῶς δόθηκαν δικαιώματα πολίτη σέ περισσότερους Ἀθηναίους). Ἄν μπορούσαμε νά συνδέσουμε τό ἀνακάταμα τῶν πολιτῶν μέ τήν διεύρυνση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, θά ξέραμε ἴσως μέ ποιόν τρόπο ὁ Κλεισθένης θεμελίωσε τή δημοκρατία.

Οἱ μελετητές ἔχουν σκεφθεῖ δύο λογικές ἐξηγήσεις στό πρόβλημα αὐτό. Ἐκεῖνοι πού πιστεύουν ὅτι ὁ Κλεισθένης κινήθηκε ἀπό ἰδιωτελεία, ὅπως μοιάζει νά ὑπαινίσσεται ὁ Ἡρόδοτος, ἀναζητοῦν στό νέο σύστημα κατανομῆς τῶν πολιτῶν στοιχεῖα λαθροχειρίας. Ἰσχυρίζονται ὅτι τό ἀνακάταμα τῶν πολιτῶν ἔγινε μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε νά διασπαστεῖ ἡ βάση ἐπιρροῆς ἄλλων οἰκογε-

νειῶν καί νά ἐνισχυθεῖ τό μεγάλο γένος τῶν Ἀλκμεωνιδῶν, στό ὁποῖο ἀνήκε ὁ Κλεισθένης. Ἐνῶ ὅμως ὁ Κλεισθένης ἔφερε τά ἐπάνω κάτω γιά νά ἰσχυροποιήσει τή θέση του καί τή θέση τοῦ γένους του, τό τελικό ἀποτέλεσμα ἦταν θετικό καί γιά τό δήμο. Οἱ παλαιές ὑποτέλειες ὑποσκελίστηκαν καί οἱ νέες σχέσεις δημιούργησαν νέα δυναμική.

Εκεῖνοι πού πιστεύουν ὅτι ὁ Κλεισθένης εἶχε πράγματι μεταστραφεῖ στήν ἰδέα τῆς δημοκρατίας, ὅπως προκύπτει ἀπό τήν ἐκδοχή τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀποδίδουν μεγάλη σημασία στόν κατακεραττισμό τῶν θρησκευτικῶν κέντρων. Μέ τό παλαιό σύστημα, τά ἀριστοκρατικά γένη κρατοῦσαν τις μάζες τῶν πολιτῶν κάτω ἀπό τόν ἐλεγχό τους, μέσω τῆς θρησκευτικῆς ἐξουσίας πού ἀσκούσαν. Οἱ νέες κατανομές ἀποσύνδεσαν τά ζητήματα λατρείας ἀπό τήν πολιτική ὀργάνωση. Στό ἐξῆς, ἀνακατωμένοι οἱ πολίτες, δέν ἐπηρεάζονταν ἀπό τούς τοπικούς γαιοκτήμονες πού διατηροῦσαν ἱερατικά ἀξιώματα ἀλλά ἀπό τούς πολιτικούς ἀρχηγούς, πού μιλοῦσαν ἐξ ὀνόματος ὀλόκληρης τῆς πόλης.

Οἱ μελετητές πού ὑποστηρίζουν τις παραπάνω ἐκδοχές δέν ἔχουν βέβαια τρόπο νά τις ἀποδείξουν. Οἱ ἀρχαιολογικές μαρτυρίες πού προσκομίζονται εἶναι ἐνδιαφέρουσες ἀλλά ὄχι καθοριστικές. Ὡστόσο, ἂν ξεκινήσουμε ἀπό τόν ἀριστοτελικό ἰσχυρισμό γιά ἀνάμειξη τῶν πολιτῶν, δύσκολα θά βροῦμε πολύ πειστικότερες ἀπαντήσεις. Ἄν παραμένει κάποιο πρόβλημα, αὐτό ἀφορᾷ τήν ἴδια τήν ἰδέα τῆς ἀνάμειξης. Μέ κάθε δυνατή συντομία, μπορούμε νά διατυπώσουμε τούς παρακάτω συλλογισμούς.

Πρώτον, ο Κλεισθένης δέν επέβαλε τίς μεταρρυθμίσεις του έχοντας ανάλαβει κάποια ειδική έξουσία, όπως παλαιότερα ο Δράκων και ο Σόλων, αλλά ως άπλός πολίτης. Για κάθε πολιτικό μέτρο, για κάθε ρύθμιση, για κάθε λεπτομέρεια του σχεδίου του, όφειλε νά έξασφαλίξει ξεχωριστά τή συγκατάθεση τής Έκκλησίας του Δήμου. Χοντροκομμένες λαθροχειρίες θά πρέπει νά αποκλεισθούν εκ προοιμίου. Οί πολιτικοί του αντίπαλοι ήταν παρόντες στίς συνεδριάσεις τής Έκκλησίας και καταδοκούσαν. Δυστυχώς δέν γνωρίζουμε τίποτα για τά επιχειρήματα πού ανέπτυξαν ο Κλεισθένης και όπαδοί του για νά έξασφαλίσουν τή συγκατάθεση του πλήθους στήν αναδιοργάνωση τών φυλών, αλλά μπορούμε νά είμαστε βέβαιοι ότι ύπῆρξαν ισχυρά και πεισιτικά. "Όσο για τήν ιδιοτέλειά του, είναι ένδεικτικό ότι, παρά τήν έπιτυχία του, ο Κλεισθένης μετά τίς μεταρρυθμίσεις έξαφανίζεται από τό πολιτικό προσκήνιο τής Αθήνας.

Η σημασία τών επιχειρημάτων πού θά διατυπώθηκαν άποκτά πρόσθετο βάρος, αν λάβουμε ύπόψη τή ριζοσπαστικότητα τής σχετικής μεταρρύθμισης. Ο Ηρόδοτος ισχυρίζεται ότι ο Κλεισθένης άλλαξε τό σύστημα τών φυλών και τίς όνομασίες τους επειδή καταφρονούσε τούς Ίωνες. Για νά τό δεχθούμε όμως αυτό, θά πρέπει νά πιστέψουμε ότι και ή πλειονότης τών Αθηναίων καταφρονούσε τούς Ίωνες. Πράγμα παράλογο. Επί πλέον, τό παλαιό σύστημα όργάνωσης είχε μαζί του τή δύναμη τής παράδοσης και τής συνήθειας.

Αν προσπαθήσουμε μάλιστα νά φαντασθούμε τή σειρά μέ τήν όποία έγιναν τά πράγματα, τό όλο έγχείρημα μοιάζει ακόμα πιά παράλογο. Κάποια στιγμή, οί Αθηναίοι πολίτες συγκεντρώθηκαν στήν Έκκλησία του Δήμου, άκουσαν τά επιχειρήματα του Κλεισθένη και τών φίλων του και συμφώνησαν τά ακόλουθα: Νά αυτοδιαλυθούν ως σώμα, νά έπιστρέψουν σπίτια τους, νά γραφτούν όλοι ξανά σε έντελώς νέους καταλόγους κατά δήμους (και όχι κατά φρατρίες και φυλές), νά εκλέξουν νέα βουλή (μέ πεντακόσια αντί τετρακόσια μέλη) και νά τήν έξουσιοδοτήσουν νά τούς ξανασυγκαλέσει σε νέα συνέλευση. Όταν έγιναν όλα αυτά μέσα σ' ένα εύλογο διάστημα, ξαναμαζεύτηκαν πάλι οί ίδιοι άνθρωποι, κάθησαν στά ίδια καθίσματα και συνέχισαν τή συζήτηση εκεί πού τήν είχαν αφήσει. Γυρίζοντας σπίτια τους και πηγαινόντας νά προσευχηθούν στά παλαιά τους ιερά και νά λάβουν μέρος στίς τελετές τους, θά διαπίστωναν όμως ότι δέν άνήκαν πιά στίς ίδιες φρατρίες και στά ίδια γένη μ' αυτά.

Οί περισσότεροι μελετητές μās ζητούν δηλαδή νά πιστέψουμε ότι ο Κλεισθένης και οί φίλοι του πρότειναν στους Αθηναίους νά υποβληθούν σε όλες αυτές τίς περίπλοκες διαδικασίες είτε για νά αποδυναμωθούν τά γένη πού άντιμάχονταν τούς Αλκμεωνίδες, είτε για νά αποδυναμωθούν οί άριστοκρατικές οικογένειες πού έλεγχαν τά ιερά. Αν όμως ύπῆρχε ήδη εκφρασμένη ισχυρή πλειοψηφία υπέρ του Κλεισθένη, τό πρώτο έπιχείρημα θά ήταν άχρηστο. "Όσο για τό δεύτερο έπιχείρημα, θά ήταν μετέωρο έφόσον, έτσι κι άλλως, όλοι θά συνέχιζαν νά συμμετέχουν στίς παραδοσιακές τους λατρείες, έστω και χωρίς νά άνήκουν στίς φρατρίες πού τίς έλεγχαν. Και για όλα αυτά, κύριο έπιχείρημα θά ήταν ή άνάμειξη τών πολιτών.

Ακόμα πιά έντυπωσιακό είναι τό γεγονός ότι ούτε τήν εποχή εκείνη (για τήν όποία πάντως δέν είμαστε καλά πληροφορημένοι) ούτε στους δύο αιώνες πού ακολουθήσαν άκούστηκαν αντίθετες άπόψεις. Δημοκρατικοί και όλιγαρχικοί συγκροτόνταν στήν Αθήνα μέχρι τά χρόνια τών Μακεδόνων. Πολλοί νόμοι άλλαξαν και ξανάλλαξαν. Δύο βραχύδιες τυραννίες προσπάθησαν νά επιβάλουν νέα πολιτικά συστήματα. Αλλά κανένας δέν

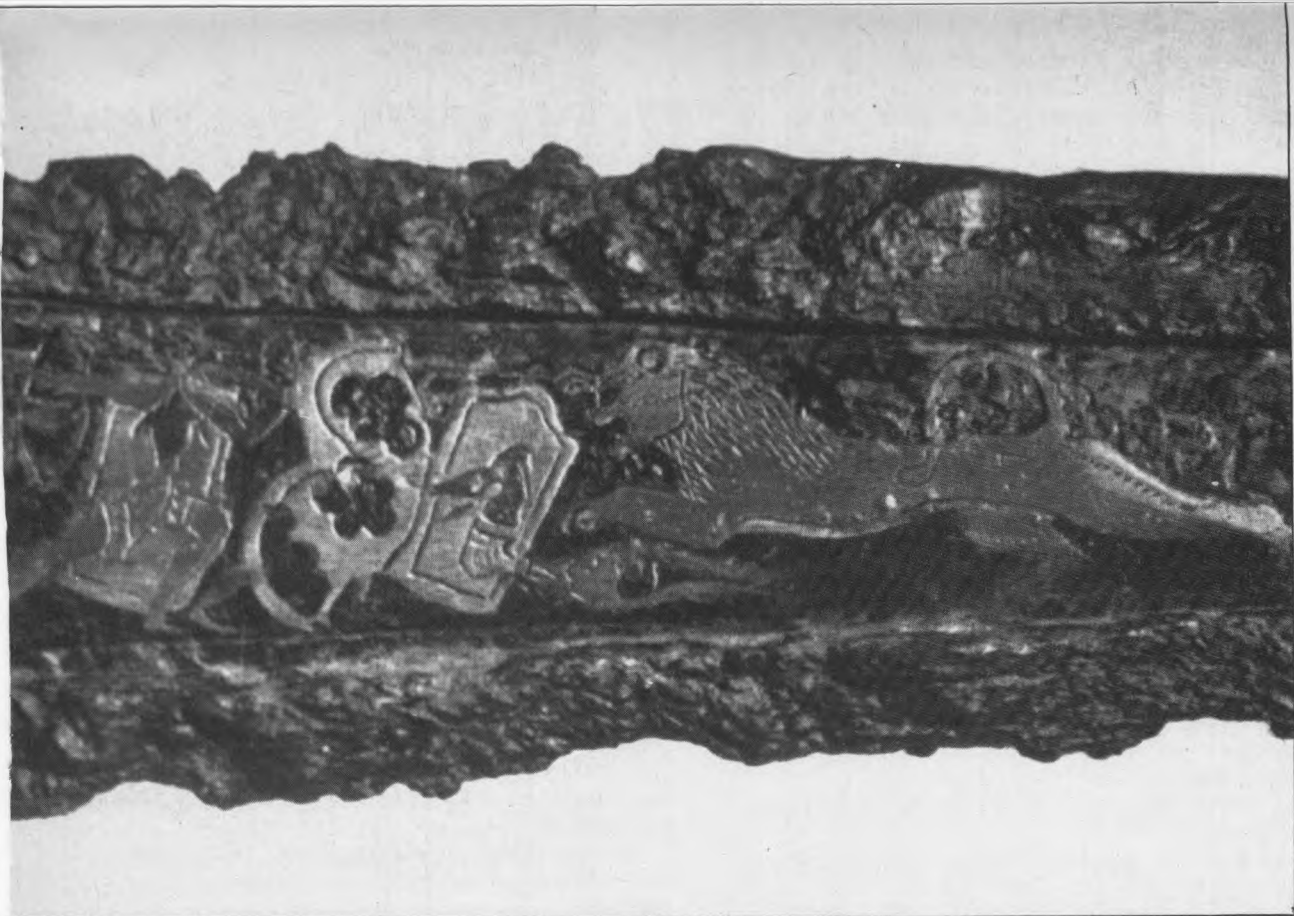

υποστήριξε ποτέ ότι οί δέκα φυλές του Κλεισθένη, μέ τίς τριτύτες και τούς δήμους, έπρεπε νά τροποποιηθούν. Δέν βρήκε άραγε κανένας έπιχειρήματα εναντίον ενός περίπλοκου συστήματος πού ανάκάτευε τούς Αθηναίους και άποδυνάμωνε τά ιερά πού όλοι δήλωναν ότι σέβονται;

Υπάρχει όμως και ένα ακόμα μεγαλύτερο πρόβλημα μέ τή θεωρία τής άνάμειξης. Κάθε άνάμειξη προϋποθέτει μιá τάξη. Τό σύστημα τών Αθηναίων ώστόσο πριν τον Κλεισθένη δέν διακρινόταν για καμιá τάξη. Απειναντίας. Πριν γραφτούν στους δήμους τους, οί Αθηναίοι ήταν γραμμένοι στίς φρατρίες, τά γένη και τίς παλαιές τέσσερις φυλές. Καμιá από τίς ομάδες αυτές δέν είχε γεωγραφική βάση. Στο έσωτερικό τών παλαιών φυλών, γενών και φρατριών, οί Αθηναίοι ήταν άνικατωμένοι όσο έπαιρνε. Τό πρόβλημα όσων δέν άνήκαν στήν άριστοκρατία ήταν ότι οί υπεύθυνοι τών φρατριών μπορεί νά μήν τούς γνώριζαν ή νά έκαναν πώς δέν τούς γνωρίζουν. Μέ τό παλαιό σύστημα, ύπῆρχαν Αθηναίοι πού έπρεπε νά γραφτούν στους καταλόγους και άδυνατούσαν, ακριβώς λόγω έλλειψης κάποιας τάξης. Μέ τό νέο σύστημα όλοι πήγαν νά γραφτούν στο δήμο πού κατοικούσαν και όπου όλοι τούς ήξεραν.

Η δημιουργία τών νέων φυλών από δήμους και τριτύτες όλων τών περιοχών τής Αττικής συνιστά όπωσδήποτε κάποια άνάμειξη. Αλλά στο επίπεδο τών δήμων ο Κλεισθένης έβαλε μιá τάξη εκεί πού πριν ύπῆρχε πλήρης άταξία και αυθαιρεσία. Όμως, ακόμα και ή άνάμειξη σε επίπεδο φυλών θά έγινε για νά διατηρηθεί σε κάποιο μικρό βαθμό ή αντιπροσωπευτικότητα τών παλαιών φυλών και όχι για νά επιβληθεί νέος συγκερασμός.

Οί άριστοκρατικές οικογένειες από τήν άλλη δέν έχασαν κανένα από τά παραδοσιακά τους θρησκευτικά προνόμια ενώ θά τούς ήταν πολύ δύσκολο νά ισχυριστούν ότι οί ίδιες γνώριζαν καλύτερα τό σύνολο τών πολιτών από τούς δήμους διαμονής τους.

Τά δεδομένα αυτά δίνουν την εντύπωση ότι τό κύριο έπιχείρημα πού έπεισε τούς 'Αθηναίους νά υποβληθούν σέ όλη τήν τλαιπωρία ήταν ή όμογενοποίηση τού συστήματος έγγραφής τών πολιτών. Καταλαμβάνοντας κάθε πολίτης τή θέση του στό δήμο του, έξασφάλισε τήν άδιαφιλονίκητη συμμετοχή του στή διακυβέρνηση τής πόλης. 'Η τάξη καί όχι ή ανάμειξη δυνάμωσε τή δημοκρατία καί τούς θεσμούς της. 'Αλλωστε, οί δήμοι άποτελούσαν από πολλές άπόψεις μικρογραφία 'Εκκλησίας τού Δήμου. Τέτοιο πολιτικό σχολείο δέν υπήρχε στό παλαιό σύστημα.

"Όμως, παρά τά προφανή προτερήματα τού νέου συστήματος, ή διαδικασία πού προβλεπόταν γιά τή δημιουργία του ήταν χρονοβόρα. Για πολλούς 'Αθηναίους ή δύναμη τής συνήθειας θά ήταν ανασταλτικός παράγοντας. Τά σχέδια πού άκουγαν στήν 'Εκκλησία τού Δήμου ήταν θεωρητικά· στήν πράξη θά παρουσιάζονταν άπρόβλεπτες δυσκολίες. Κανείς δέν ήξερε πώς ακριβώς θά κατέληγε αυτή ή ιστορία. Για νά δεχτούν όλοι μέ τέτοια προθυμία νά υποβληθούν στους κόπους πού προβλέπονταν θά πρέπει νά είχαν ισχυρότερα κίνητρα από τό νά δάλουν τάξη στό σύστημα έγγραφής τών πολιτών.

Μέ τά δεδομένα πού έχουμε στή διάθεσή μας, μπορούμε νά κάνουμε μιá άκόμα υπόθεση. Οί φυλές καί οί υποδιαιρέσεις τους άποτελούσαν τή βάση τής στρατιωτικής όργάνωσης τών αρχαίων 'Ελλήνων. "Αν οί άνάγκες τού στρατού ήταν ιδιαίτερα πιεστικές εκείνη τήν έποχή, τότε δέν θά υπήρχε κανένας πολίτης νά αντιταχθεί σέ ένα σύστημα πού θά τόν δυνάμωνε άποφασιστικά. Στό έξής, αντί νά στρατεύονται σέ μονάδες πού τίς άποτελούσαν πολίτες από διάφορες περιοχές τής 'Αττικής, οί 'Αθηναίοι στρατεύονταν κατά δήμους καί τριττύες πού είχαν καθαρά γεωγραφική βάση. Για νά συγκροτήσουν τή φάλαγγα τών όπλιτών, συγκεντρώνονταν σέ ομάδες γειτονιάς καί παρατάσσονταν δίπλα σέ πολεμιστές πού γνώριζαν καλά. Αυτό ήταν ένα έπιτακτικό αίτημα τών

καιρών. Σέ επίπεδο φυλής, ώστόσο, αντιπροσωπεύονταν στό στρατό όλες οί περιοχές, ώστε νά άποκλεισθεί ή ταύτιση μεγάλων στρατιωτικών σωμάτων καί τοπικών συμφερόντων. Τό ίδιο ίσχυε καί γιά τή βουλή. Καμιά στιγμή δέν εκπροσωπούσε τοπικές όμαδοποιήσεις άλλα πάντα τό σύνολο τής πόλης.

Τήν έποχή τού Κλεισθένη οί 'Αθηναίοι, σύμφωνα μέ τόν 'Ηρόδοτο, χρειάστηκε νά αντιμετώπισουν στρατιωτικά τούς Σπαρτιάτες μέ τούς συμμάχους τους (πού περιλάμβαναν τους Κορινθίους) στήν 'Ελευσίνα, τούς Βοιωτούς στή Δυτική 'Αττική καί τούς Χαλκιδείς πού έκαναν επιδρομές σέ διάφορα μέρη τής 'Αττικής (5. 74). Οί 'Αθηναίοι υπερίσχυαν σέ όλα τά μέτωπα αλλά έπρεπε νά προετοιμάζονται καί γιά μελλοντικές επιθέσεις. Δεκαεπτά χρόνια άργότερα δέν ξανάρθαν οί παλαιοί τους αντίπαλοι αλλά οί Πέρσες. 'Η στρατιωτική υπεροχή τών 'Αθηναίων στόν Μαραθώνα καί στις μάχες τής έπόμενης δεκαετίας ήταν τέτοια πού κανείς δέν διανοήθηκε νά προτείνει αλλαγές στό σύστημα έγγραφής τών πολιτών.

Μέ τόσο ισχυρό στρατό, ή δημοκρατία τών όπλιτών έγινε κι αυτή άκατανίκητη, ενώ οί μεταρρυθμίσεις τού Κλεισθένη κατέκτησαν στή συνείδηση τών 'Αθηναίων ξεχωριστή θέση. "Αν καί κάποιοι δημοκρατικοί θεσμοί λειτουργούσαν ήδη πριν τίς μεταρρυθμίσεις (άφου αυτές άποφασίστηκαν από τήν ίδια τήν 'Εκκλησία τού Δήμου), ή άναδιοργάνωση τών φυλών θεωρήθηκε ίδρυτική πράξη τής δημοκρατίας. Για νά ολοκληρωθεί τό νέο πολίτευμα χρειάστηκε φυσικά νά γίνουν πολλά άκόμα, αλλά ή ισχυρός στρατός καί ή καλή όργάνωση τών πολιτών ήταν ή βάση. "Αν όλα τά παραπάνω είναι σωστά, τότε, στή γέννησή της, ή δημοκρατία δέν ήταν ούτε ένα άλλο πλαίσιο γιά νά διεξάγονται οί πολιτικοί άγώνες, ούτε ή έξουσία τού δήμου σέ βάρος των μεγάλων γαιοκτημόνων καί τών άριστοκρατών. Δημοκρατία ήταν ή ίδια ή πόλη τών 'Αθηναίων, πού παρείχε στους πολίτες τής ίσονομία.

Δέν υπάρχει τόπος

- όλοι, στην αύλή του διπλανού -

«4.000 τόνοι σκουπιδιών αναζητούν παραλήπτη»
«Χαράτσι 750 εκατομμυρίων στους Αθηναίους για τις χωματερές»
«Στό προσκήνιο η τραγική πραγματικότητα των σκουπιδιών»
«Πληρώστε, περᾶστε, ανοίξτε»
«Μαύρες σημαίες για τή χωματερή»
«Θά μεταφερθούν χωματερές στο Ξηρόρεμα;»
«Οί υποψήφιος χωματερές»
«Χωματερές: καθυστέρηση λόγω πολιτικού κόστους»
«Τά σκουπίδια ἀπειλούν τήν Ἀττική»
«Ένα σοβαρό πρόγραμμα ἀνακύκλωσης είναι ἐφικτό στην Ἑλλάδα»
«Τό χρονικό μιᾶς προαναγγελθείσας δηλητηριάσεως»
«Κάτι μυρίζει για τή νέα χωματερή»
«Ἡ ἐκδίκηση τῆς χωματερῆς»
«Κορεσμένοι σκουπιδότοποι καί ἀντιδράσεις κατοίκων»

Αὐτοί καί πολλοί ἄλλοι, τεράστιοι καί κατάμαυροι τίτλοι κοσμούν ἀφείδωλα τίς ἐφημερίδες ἐδῶ καί ἀρκετό καιρό, τίτλοι πού συνοδεύονται ἀπό ἀρθρογραφικές ἀναλύσεις σοβαρές μερικές φορές, ἀνακριδέστατες τίς περισσότερες, τίτλοι ὅμως πού σέ κάθε περίπτωση προσπαθοῦν νά παρουσιάσουν μέ ἔντονα χρώματα τίς διαστάσεις ἑνός ὑπαρκτοῦ καί ἀκρως κρίσιμου προβλήματος: ἐκείνου τῆς διαχείρισης τῶν ἀπορριμμάτων τοῦ Λεκανοπεδίου Ἀττικῆς. Πιο πολύ, ἐκείνο τῆς τελικῆς διάθεσῆς τους.

Ἐδῶ καί δέκα περίπου χρόνια, ἦταν γνωστό στους ἀρμόδιους ὅτι οἱ δύο χωματερές (Ἄνω Λιόσια καί Σχιστό), στίς ὁποῖες διατίθενται τά σκουπίδια τῶν κατοίκων τῆς πρωτεύουσας, ἀφ' ἑνός μέν λειτουργοῦσαν χωρῆς τά ἀπαραίτητα ἔργα ὑποδομῆς, ἀφ' ἑατέρου δέ εἶχαν χωρητικότητα περιορισμένη. Κατά συνέπεια, ἔγκαιρα, θά ἔπρεπε νά προβλεφθεῖ ὁ ἐπόμενος ὑποδοχέας τῶν συνεχῶς ἀυξανόμενων σκουπιδιών, τά ὁποῖα οἱ κάτοικοι τοῦ Λεκανοπεδίου μέ ὄλο καί μεγαλύτερη ταχύτητα παρήγαγαν.

Ἦδη σήμερα ἡ χωματερή τοῦ Σχιστοῦ ἔχει κλείσει, ἡ δέ χωματερή τῶν Ἄνω Λιοσίων πρόκειται νά λειτουργήσει γιά λίγο ἀκόμη χρονικό διάστημα (τρία ὡς πέντε χρόνια), λόγω τῶν σοβαρῶν προβλημάτων πού ἤδη ὑπάρχουν στην εὐρύτερη περιοχή.

Λύση ἐπομένως πρέπει νά βρεθεῖ σήμερα, ἀν ὄχι χθές.

Τί εἶδους λύση; Καύση, λένε ὀρισμένοι. Ἀνακύκλωση κάποιοι ἄλλοι. Παραγωγή ἑδαφοβελτιωτικοῦ ὑλικοῦ, οἱ τρίτοι

Σέ κάθε περίπτωση, ἕνα είναι τό σίγουρο. Ὅτι ὅποια λύση καί νά βρεθεῖ, ἀπαραίτητο είναι νά ἐντοπισθοῦν καί κάποιοι χώροι διάθεσης τῶν ἀπορριμμάτων (τά ὑπόλοιπα τῆς καύσης ἢ ὅσα δέν ἐπιδέχονται ἀνακύκλωση).

Ἐ, λοιπόν, ποιό είναι τό πρόβλημα;

Ἄς δοῦμε λίγο τήν ἐξέλιξη τοῦ προβλήματος τῶν ἀπορριμμάτων σέ διεθνή κλίμακα.

Τά τελευταία χρόνια, δέν ἔχουν ἀλλάξει (διεθνῶς) μόνον οἱ διαστάσεις τοῦ προβλήματος ὅσον ἀφορᾶ τίς ποσοτήτες τῶν ἀπορριμμάτων, ἀλλά ἔχει διαφανεῖ καί ἡ ἀνάγκη νά δοθοῦν οἱ σύνθετες κοινωνικοοικονομικές ἀπαντήσεις σ' αὐτό τό πρόβλημα πού παλιότερα εἶχε μόνο τεχνολογικές διαστάσεις. Νά, ὅμως, πού σήμερα διαπιστώνουμε ὅτι τό μεγαλύτερο πρόβλημα γιά τήν διάθεση τῶν ἀπορριμμάτων είναι ἡ ἀντίδραση τῶν πολιτῶν γιά τήν ἀποδοχή στην περιοχή τους χώρων ὑγειονομικῆς ταφῆς καί ἡ πολύ περιορισμένη ὑποστήριξη τους γιά τήν κατασκευή τῶν συγκεκριμένων ἔργων.

Οἱ πιέσεις ὅμως γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος ἀυξάνονται ὅσο ἀυξάνεται ἡ ἀστικοποίηση καί παράλληλα μειώνεται ἡ διαθέσιμη ἐλεύθερη γῆ. Ἡ ἀυξανόμενη συγχρόνως ἀφθονία ἀγαθῶν καί ὁ ὑπερκαταναλωτικός τρόπος ζωῆς συντελοῦν στην ὀξυνση τοῦ προβλήματος καί ἐντείνουν τήν ἀνάγκη ἐξεύρεσης χώρων τελικῆς διάθεσης γύρω ἀπό ἀστικές περιοχές.

Ἐλεγχος τῶν περιβαλλοντικῶν ἐπιπτώσεων πού προέρχονται ἀπό τή δημιουργία στερεῶν ἀποβλήτων μορεῖ κατ' ἀρχήν νά γίνει:

— Μέ τή βελτίωση τῆς ἀφομοιωτικῆς ικανότητος τοῦ περιβάλλοντος καί μέ τήν ἐπιλογή χώρων ἀπόρριψης, οἱ ὁποῖοι, μετά ἀπό μελέτη, θά ἀποδειχθεῖ ὅτι ἔχουν μεγαλύτερη συγκριτικά ἀφομοιωτική ικανότητα

— Μέ τήν ἀλλαγῆ τῆς μορφῆς τῶν ὑπολειμμάτων καί ἀποβλήτων

— Μέ τήν μείωση τῆς συνολικῆς ποσότητος τῶν πρὸς διάθεση ἀπορριμμάτων

Ἡ συνολική πολιτική διαχείρισης τῶν ἀπορριμμάτων ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἀξιοποίηση ὅλων τῶν παραπάνω δυνατοτήτων ἐλέγχου, ἡ δέ μέθοδος τελικῆς διάθεσῆς τους (ὑγειονομική ταφή, παραγωγή ἑδαφοβελτιωτικοῦ ὑλικοῦ, καύση) ἐξαρτᾶται ἀπό τίς ιδιομορφίες καί τίς δυνατότητες πού κατά περίπτωση ὑπάρχουν (σύσταση ἀπορριμμάτων, οικονομικές δυνατότητες, δυνατότητες ἐφαρμογῆς προηγμένων τεχνολογιῶν κ.λπ.).

Σέ κάθε περίπτωση, ἡ ὑγειονομική ταφή μέ σύγχρονες καί ἀποτελεσματικές προδιαγραφές παραμένει σήμερα καί γιά τό προσεχές μέλλον ἡ πιό φθηνή καί συγχρόνως περιβαλλοντικά ἀποδεκτὴ μέθοδος διάθεσης τῶν ἀπορριμμάτων, ἐνῶ δέν θά πρέπει νά ἀγνοηθεῖ τό γεγονός ὅτι τόσο ἡ καύση ὅσο καί ἡ ἀνακύκλωση συνδέονται στενά μέ τήν ὑγειονομική ταφή (μείωση τῶν ἀπορριμμάτων πού καταλήγουν στους ΧΥΤΑ, παράταση τῆς ζωῆς τους κ.λπ.).

Ἄς ἐπανέλθουμε ξανά σ' αὐτὴν ἡμᾶς.

Θά μπορούσε, μέ βάση τίς παραπάνω γενικές παρα-

γιά τις χωματερές

της Βάσω Κιζήλου

τηρήσεις, να διατυπωθεί τό συμπέρασμα ότι για τό Λεκανοπέδιο Ἀττικής οί παραδοσιακοί τρόποι προσέγγισης τοῦ θέματος μπορούν νά ἐπεκταθοῦν στίς ἐξῆς παράλληλες ἐνέργειες γιά τήν ὀλοκληρωμένη ἀντιμετώπισή του:

- Μείωση στήν πηγή
- Διαχωρισμός/διαχείριση στήν πηγή
- Δημιουργία ΧΥΤΑ μέ προδιαγραφές πού νά διασφαλίζουν τήν ἐλαχιστοποίηση τῶν περιβαλλοντικῶν ἐπιπτώσεων
- Ἐπαναχρησιμοποίηση τῶν ἀπορριμμάτων

Προσπάθειες πρὸς ὅλες αὐτές τίς κατευθύνσεις ἔχουν γίνει, εἴτε μεμονωμένες εἴτε, σπανιότερα, πιό συντονισμένες, μέ ρυθμούς ἀργούς χωρὶς κεντρικό σχεδιασμό. Καί ἀποτελέσματα μετρίως ἱκανοποιητικά.

Ἡ βασική προσπάθεια (ὅπως ἦταν λογικό) περιστράφηκε γύρω ἀπό τόν ἐγκαιρο ἐντοπισμό χώρων κατάλληλων γιά τή δημιουργία νέων ΧΥΤΑ.

Στή διάρκεια λοιπόν τῆς τελευταίας δεκαετίας, ἐντοπίστηκαν ἀπό τίς Τεχνικές Ὑπηρεσίες τοῦ ΕΣΔΚΝΑ διάφορες θέσεις κατ' ἀρχήν κατάλληλες γιά τή χωροθέτηση τῆς συγκεκριμένης χρήσης. Ἀπό αὐτές, ἐπιλέχθηκαν τέσσερις χώροι στή Δυτική Ἀττική καί δύο στήν Ἀνατολική, γιά τοῦς ὁποίους ἀνατέθηκε μελέτη περιβαλλοντικῶν ἐπιπτώσεων, μέ πρώτη φάση τήν ἰεράρχησή τους καί δεύτερη τήν περαιτέρω διερεύνηση ἐκείνου πού θά ἀποδεικνυόταν ὅτι εἶναι ὁ προσφορότερος γιά τή συγκεκριμένη χρήση καί τόν καθορισμό περιβαλλοντικῶν ὄρων λειτουργίας του.

Γιά τή Δυτική Ἀττική, ἀπό τοῦς τέσσερις προεπιλεγμένους χώρους, οἱ τρεῖς ἀνήκαν στά διοικητικά ὅρια τῆς Μάνδρας καί ὁ τέταρτος στά διοικητικά ὅρια τοῦ Δήμου Ἀσπροπύργου. Οἱ μελέτες κατέληξαν στή διατύπωση τοῦ συμπεράσματος ὅτι γιά μέν τή Δυτική Ἀττική ἐπικρατέστερος χώρος εἶναι ἡ θέση Τρικέρατο, γιά δέ τήν Ἀνατολική Ἀττική ἕνας χώρος στή Ριτσώνα.

Πρὶν ἀκόμη ἀνατεθοῦν κἀν οἱ μελέτες, οἱ δήμοι ἤ οἱ

κοινότητες, στῶν ὁποίων τὰ ὄρια εἶχαν ἐντοπιστεῖ οἱ κατ' ἀρχὴν κατάλληλοι ὄροι, ἀντέδρασαν πολὺ ἐντονα. Κανείς δὲν μποροῦσε νὰ διανοηθεῖ ὅτι κάποια θέση τοῦ δήμου ἢ τῆς κοινότητάς του προσφερόταν γιὰ τὴ δημιουργία χωματερῆς.

Ἐπισκέψεις στοὺς ἀρμοδίους, τηλεγραφήματα σὲ πρωθυπουργούς, ἄρνηση ὁποιοῦδήποτε διαλόγου μὲ τοὺς ὑπεύθυνους τοῦ Ἐνιαίου Συνδέσμου, ἄρνηση, κοντολογίς, τῆς συμμετοχῆς σὲ ὁποιαδήποτε διαδικασία, ἢ ὁποία θὰ ἔβαζε στὸ τραπέζι τοῦ διαλόγου τὰ χαρακτηριστικά τοῦ προβλήματος καὶ θὰ ἐπιχειροῦσε νὰ τὸ ἀντιμετωπίσει, προσδιόρισαν τὶς μελλοντικές δυσχέρειες ὑλοποίησης τῶν σχετικῶν ἔργων.

Στὶς ἐφημερίδες δημοσιεύονταν κατὰ καιροῦς τὰ ἀποτελέσματα τῶν μελετῶν (ἐν εἶδει δημοσιογραφικοῦ «λαυρακιού»), μὲ στοιχεῖα ἐν μέρει ἀληθινὰ καὶ ἐν μέρει ἀνακριδέστατα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργεῖται ἕνα γενικό κλίμα ἀδεδειγμένης, νὰ διαφαίνονται σκευωρίες σὲ βάρος κάποιων δήμων ἢ κοινοτήτων, νὰ πλανῶνται ὑπονοούμενα ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀξιοπιστία τῶν μελετῶν καὶ τὸ ἀδιάβλητο τῶν μελετητῶν, οἱ ὁποῖοι, πρὶν κἀν ὀλοκληρωθοῦν οἱ μελέτες, ἔχουν προαποφασίσει (γιατὶ ἄραγε;) ὅτι ἡ Μάνδρα ἢ ἡ ὁποιαδήποτε Μάνδρα θὰ εἶναι τὸ ἐξίλαστήριο θύμα τῆς ὑπερκαταναλωτικῆς μας κοινωνίας.

Ἡ μετὰ τὴν ὑποβολὴ τῶν μελετῶν (σωστὴ αὐτὴ τὴ φορὰ) δημοσιοποίηση τῶν ἀποτελεσμάτων ξανάφερε στὸ προσκήνιο, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὴ Δυτικὴ Ἀττικὴ, τὶς ἀντιδράσεις τοῦ Δήμου Μάνδρας (δὲν εἶναι ἀκόμη πολὺ ἐντονεῖς οἱ ἀντιδράσεις τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς στὴ Ριτσώνα) καὶ ἄρχισε πάλι νὰ πλανᾶται στὸν ὀρίζοντα ἡ ἀπειλὴ κατάληψης τοῦ χώρου ἀπὸ τὶς δημοτικές ἀρχές, ἢ στρατοπέδευση τῶν δημοτικῶν συμβούλων στὴν περιοχή, οἱ ὁἷστατες διαμαρτυρίες γιὰ τὴν ἀπαράδεκτη ἐπιλογή ὄχι τοῦ συγκεκριμένου χώρου ἀλλὰ γενικά τοῦ Δήμου Μάνδρας ὡς «σκουπιδοτενεκέ» τῆς Ἀττικῆς.

Ξαναβγήκαν ἔτσι στὴν ἐπιφάνεια τὰ περὶ ὑπερκορεσμένου ὡς πρὸς τὴ ρύπανση Θριάσιου Πεδίου καὶ τὰ περὶ ὑποβαθμισμένων συνθηκῶν ζωῆς τῶν κατοίκων (ὄχι ὁμως μὲ ἔμφραση στὶς πραγματικὲς διαστάσεις τοῦ προβλήματος καὶ μὲ ἀναφορές στὶς αἰτίες πού τὸ ἔχουν δημιουργήσει ἀλλὰ μὲ τάσεις μετατροπῆς του σὲ ἀντικείμενο λαϊκιστικῆς ἐκμετάλλευσης καὶ μελοδραματικῆς, πρὸς εὐρεία κατανάλωση, προβολῆς). Ἄρχισε λοιπὸν μιὰ ἐκστρατεία τορπιλισμοῦ τῆς ἔγκρισης τῆς χωροθέτησης καὶ προώθησης τῆς κατασκευῆς τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἔργου, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διαφαίνονται κίνδυνοι μὴ ἐπίλυσης τελικὰ τοῦ προβλήματος τῶν ἀπορριμμάτων, πού σὲ λίγα χρόνια θὰ κρέμεται ἀπειλητικὰ πάνω ἀπὸ τὸν οὐρανὸ τοῦ Λεκανοπεδίου.

Ἀδιέξοδο δηλαδή;

Ἡ κατασκευή ὄλων τῶν μεγάλων ἔργων προκαλεῖ ἀντιδράσεις πού ὀφείλονται στὶς πραγματικὲς ἢ πιθανές περιβαλλοντικὲς ἐπιπτώσεις καὶ στὶς κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις ὅσον ἀφορᾷ τὶς κοινότητες πού ἐπιλέγονται. Ἐνῶ ὑπάρχουν ἄτομα ἢ κοινωνικὲς ομάδες πού πιθανότατα θὰ ἀντιδράσουν ἀρνητικὰ στὴν κατασκευὴ αὐτοκινητόδρομων, τεχνητῶν λιμνῶν ἢ ἄλλων δημόσιων ἔργων, ὑπάρχουν συγχρόνως καὶ ἄτομα πού ὑποστηρίζουν τὴν κατασκευὴ τους. Δὲν ἔχει ὁμως ποτὲ ἀκουστεῖ νὰ υποστηρίξει κανεὶς τὴ δημιουργία ἐνός ΧΥΤΑ στὴν κοινότητά του (μὲ ἐξαίρεση ἴσως μερικές κοινότητες στὶς ΗΠΑ, οἱ ὁποῖες ἐπέδιώξαν τὴν προσέλκυση χωματερῶν μὲ στόχο τὴν παραγωγή εἰσοδήματος σὲ οἰκονομικὰ ὑποβαθμισμένες περιοχές).

Ἐχουν γίνεи πολλές συζητήσεις στὴν προσπάθεια νὰ ὑπογραμμιστοῦν οἱ πηγές, δημιουργούμενων ἀντιδρά-

σεων, οἱ ὁποῖες μποροῦν νὰ συνοψιστοῦν στὴν πασίγνωστη πιά φράση τοῦ NIMBY (not in my back-yard, πού ἀντιπροσωπεύει τὴ δυσανεξία τῶν πολιτῶν γιὰ νὰ ἀποδεχτοῦν ἐγκαταστάσεις διάθεσης ἀπορριμμάτων εὐρύτερων συνόλων πολιτῶν στὶς κοινότητές τους. «Τὰ δικὰ μας σκουπίδια ναί, τῶν ἄλλων ὄχι». Ἡ στάση αὐτὴ ὀδηγεῖ φυσικὰ στὴ γνωστὴ στὴν Ἑλλάδα κατάσταση, ὅπου κάθε ποτάμι, λίμνη, καὶ πλαγιά μετατρέπεται σὲ χωματερὴ, καὶ ὄλοι δυστυχῶς ξέρομε πού ὀδηγεῖ: αἰσθητικὴ ρύπανση τρομακτικῶν διαστάσεων, κίνδυνοι μόλυνσης ὑπόγειων ὑδάτων, καταστροφές οἰκοσυστημάτων κ.λπ.

Ἄν προσπαθήσουμε νὰ ἀναζητήσουμε τὶς αἰτίες πού προκαλοῦν τὶς ἀντιδράσεις αὐτές, θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπισημάνουμε τὰ ἑξῆς:

Ἡ πρώτη αἰτία ἔχει νὰ κάνει μὲ τὸ φόβο, ἰδιαίτερα ὅταν αὐτὸς συνδέεται μὲ τὴν ἀντίληψη τοῦ βέβαιου κινδύνου ἀπὸ τὰ ἀπορρίμματα καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ πιθανὰ ἐπικίνδυνα ἀπόβλητα (ἀγνοεῖται ἐδῶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ κίνδυνος αὐτὸς ἐξουδετερώνεται ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὁ χώρος διάθεσης πληροῖ τὶς ἀπαραίτητες διεθνεῖς προδιαγραφές).

Ἡ δευτέρη αἰτία ἔχει σχέση μὲ τὴν ἐννοια τῆς «δικαιοσύνης», πού καὶ πρὶν ἀναφέρθηκε, καὶ εἶναι στὴν οὐσία ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα «γιατὶ ἐμεῖς» καὶ ὄχι ὁ γείτονας π.χ.

Μιὰ τρίτη αἰτία, πού ἐρμηνεύει τὶς τοπικὲς ἀντιδράσεις, εἶναι οἱ ἀσυμφωνίες μεταξὺ κόστους καὶ κέρδους, οἱ ὁποῖες ἀντικατοπτρίζουν τοὺς προτεινόμενους μηχανισμούς γιὰ ἀποξήμωση τῶν κοινοτήτων πού ἐπιλέγονται γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ ΧΥΤΑ (τὰ ἀντισταθμιστικά ὀφέλη εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ κρίσιμα προβλήματα γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς ἀποδοχῆς τῆς χρήσης). Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀπαριθμήσει ἀκόμη μιὰ σειρά ἀπὸ ἄλλες αἰτίες πού ὀδηγοῦν στὶς ἀντιδράσεις τῶν ντόπιων κατοίκων: ἡ ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης στὴν κεντρικὴ ἐξουσία, οἱ ἐνδοιασμοὶ πού συνδέονται μὲ τὴ συνολικὴ εἰκόνα, τὴν ὁποία μετὰ τὴ δημιουργία τοῦ ΧΥΤΑ θὰ δίνει ἡ συγκεκριμένη κοινότητα (ὑποβάθμιση τῆς φυσιογνωμίας, ἐννοια πού ἀποτελεῖ ἰδεολογικὸ καὶ ψυχολογικὸ περιεχομένου ἐπινόηση), ἡ πραγματικὴ ἢ θεωρητικὴ ἐπίπτωση τῆς πτώσης τῶν τιμῶν καὶ τῶν ἀξιών τῆς ἰδιοκτησίας σὲ μιὰ ἄμεσα ἐπιρρεαζόμενη ἀπὸ τὸν ΧΥΤΑ περιοχή καί, τέλος, οἱ ὀχλήσεις μιᾶς τέτοιας ἐγκατάστασης (τόσο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ΧΥΤΑ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν διαδικασία μεταφοράς τῶν ἀπορριμμάτων), οἱ ὁποῖες πιθανόν νὰ εἶναι μὴ αἰσθητές ἀλλὰ στὴ συνείδηση τῶν κατοίκων ἀποτελοῦν ἀναμφισβήτητες ὀχληρὲς ἐπιπτώσεις.

Εἶναι, μετὰ καὶ ἀπὸ τὶς παραπάνω ἐπισημάνσεις, φανερό ὅτι κανένα σύστημα διαχείρισης ἀπορριμμάτων, ὅσο καλὰ καὶ ἂν ἔχει σχεδιαστεῖ, δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσει τὰ συμφέροντα ὄλων.

Τὰ σκουπίδια εἶναι ἀνεπιθύμητα, ὅπως καὶ ἂν τὰ διαχειριστοῦμε. Ἡ διάθεσή μας εἶναι ἐχθρική γενικῶς ἀπέναντι στὸ πρόβλημα. Κυρίως, ὁμως, ὅταν στοὺς ὄρους ἐπίλυσης τοῦ προβλήματος ὑπάρχει καὶ τὸ θέμα τῆς ἐξεύρευσης τελικοῦ χώρου διάθεσης, ὁ ὁποῖος στὴ συνείδηση τῶν πολλῶν (ἢ ὄλων) εἶναι ταυτισμένος ἀπόλυτα μὲ τὴ δυσοσμία καὶ τὴν ὀπτικὴ ἀθλιότητα τῶν ἀνεξέλεγκτων χωματερῶν.

Ἡ πρόταση, κατὰ συνέπεια, ἀπὸ τοὺς ἀρμοδίους ἐνός χώρου ὡς κατάλληλου κατ' ἀρχὴν γιὰ δημιουργία ΧΥΤΑ εἰσπράττεται αὐτόματα ἀπὸ αὐτοὺς πού ἀφορᾷ ἄμεσα ὡς προσπάθεια τοποθέτησής τους στοὺς κατατρεγμένους αὐτῆς τῆς κοινωνίας, σ' ἐκείνους δηλαδή πού φορτώνονται τὶς πιὸ δυσάρεστες ἐπιπτώσεις τῆς «ἀνάπτυξης», δηλαδή τὰ σκουπίδια.

Εἶναι προφανές ὅτι στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ ἀναπτύσσον-

ται θέματα κοινωνικής διαφοροποίησης και εμφανίζονται πολύ έντονα οι δυνατότητες ισχυρών κοινωνικών ομάδων να κρατήσουν μακριά τις ανεπιθύμητες χρήσεις και δραστηριότητες.

Μερικοί περιγράφουν αυτή τη διαδικασία σαν μία μορφή «χωροταξικού φασισμού», θέλοντας έτσι να υπογραμμίσουν τό γεγονός ότι συναθροίσεις ανεπιθύμητων χρήσεων γής τείνουν να επηρεάσουν δυσανάλογα προβληματικές κοινωνικές ομάδες (π.χ. γιατί δεν αποφασίζεται ή δημιουργία του νέου ΧΥΤΑ στην Έκάλη και επιλέγεται η Μάνδρα).

Πιο σημαντική για την αντιμετώπιση αυτή (και μέ τις προκαταλήψεις που υπάρχουν) είναι η παρατήρηση ότι όλα τα κριτήρια, με βάση τα οποία γίνεται ή επιλογή προσηφορότερου για ΧΥΤΑ χώρου, πρέπει να είναι αντικειμενικά, όπως αντικειμενική πρέπει να είναι και η εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και των σχετικών πλεονεκτημάτων/μειονεκτημάτων για κάθε προτεινόμενη θέση.

Στή συγκεκριμένη περίπτωση της επιλογής ιδιαίτερα για τον νέο ΧΥΤΑ Δυτικής Αττικής, οι αντιδράσεις εκφράζουν την ανησυχία για την αναστολή των τάσεων άστικοποίησης και ανάπτυξης της περιοχής του Θριάσιου, την πιθανότητα ή εγκατάσταση αυτή να σταματήσει τη μελλοντική οικονομική ανάπτυξη σε κάποια συγκεκριμένη περιοχή γύρω από τον ΧΥΤΑ και τις συσσωρευτικές επιπτώσεις ρύπανσης στο υπερκορεσμένο απ' αυτή την άποψη Θριάσιο Πεδίο.

Θά μπορούσε κανείς να πει ότι οι αντιδράσεις είναι δικαιολογημένες, από τη στιγμή που η κατασκευή ενός ΧΥΤΑ θεωρείται ότι αυτόματα προσδίδει ένα στίγμα υποβάθμισης στην ευρύτερη περιοχή, ή όποια δεν συνδέεται με την καταλληλότητα ή μή μιας συγκεκριμένης θέσης, με την έπαρεια ή μή των οικονομικών μέσων και της τεχνικής γνώσης για την εφαρμογή όλων των μέτρων που θά εξουδετερώσουν τυχόν αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις, αλλά θεωρείται, όπως ήδη επισημάνθηκε, δεδομένη με τό άκουσμα και μόνο της λέξης ΧΥΤΑ.

Κατά τους κατοίκους του Θριάσιου Πεδίου, ή υποβάθμιση που θά προέλθει από τη δημιουργία του νέου ΧΥΤΑ Δυτικής Αττικής (ή όποια δεν συζητείται ως προς τις πιθανές διαστάσεις και τό χαρακτήρα της), προστιθέμενη στη γενικότερη υποβάθμιση της ευρύτερης περιοχής, θά λειτουργήσει συσσωρευτικά, υποβιβάζοντας ακόμη περισσότερο τό ήδη χαμηλό επίπεδο ποιότητας

ζωής των κατοίκων.

Αντί, όμως, ή γενικότερη υποβάθμιση να τοποθετηθεί στις σωστές της διαστάσεις, να φανεί δηλαδή καθαρά ή αντίθεση που υπάρχει ανάμεσα στο εισόδημα π.χ. των κατοίκων του Θριάσιου και στην οικονομική ευρωστία της περιοχής και στο κόστος που πληρώνουν γι' αυτό (είναι προφανές ότι ή ραγδαία βιομηχανική ανάπτυξη μείωσε θεαματικά τά ποσοστά ανεργίας, αύξησε τό εισόδημα των κατοίκων αλλά υποβάθμισε τά ποιοτικά χαρακτηριστικά ζωής τους), αντί να υπάρξουν διεκδικήσεις βελτίωσης των συνθηκών αυτών με βάση τις πραγματικές αιτίες που τις έχουν προκαλέσει, επιχειρείται να συνδεθεί ή δημιουργία ενός έργου, που θά ωφελήσει τό σύνολο του Λεκανοπεδίου, με τό ξεχείλισμα του ποτηριού και να φανεί τό Θριάσιο ως μάρτυς μιάς άδικης και σκοτεινής επιλογής.

Τό θέμα της «υποβάθμισης της φυσιογνωμίας της ευρύτερης περιοχής» δηλαδή δεν αποτελεί συμπέρασμα μιάς συστηματικής διερεύνησης των επιπτώσεων που πιθανόν να υπάρξουν από τη δημιουργία του ΧΥΤΑ, αλλά προκύπτει ως γενική εκτίμηση ψυχολογικού και ιδεολογικού χαρακτήρα και οφείλεται κυρίως στις γενικές περί δικαίου ή άδικου απόψεις και στις εμπειρίες που έχουν αποτυπωθεί στη συνείδηση των κατοίκων από προηγούμενες σχετικές χρήσεις.

Είναι λογικό, π.χ., ή εικόνα της χωματερής των Ανω Λιοσίων να μήν επιτρέπει στους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής να σκεφτούν τό αν και κατά πόσο ή κατασκευή της και ή λειτουργία της πληρούν τις προδιαγραφές εκείνες που θά έπρεπε και αν τά λάθη και οι παραλείψεις που υπάρχουν δεν είναι εκείνα που την κάνουν να προκαλεί τις όχλήσεις διαφόρων επιπέδων.

Τόσο τά προβλήματα ρύπανσης, όσο και τά προβλήματα αισθητικής όχλησης στον ευρύτερο χώρο της χωματερής Ανω Λιοσίων αποτελούν αυτή τη στιγμή τά μόνα όρατά παραδείγματα, τά όποια γενικεύονται και χρησιμοποιούνται ως άφορισμοί, που κάνουν τον όποιο Δήμο ή Κοινότητα να διατίθεται έντελώς αρνητικά στην εγκατάσταση της χρήσης στά όριά του.

Τά προβλήματα όμως αυτά οφείλονται άπλως στην έλλειψη μέτρων τέτοιων που να εξασφαλίζουν την άρτια λειτουργία της εγκατάστασης και σχετίζονται κυρίως με την έλλειψη των απαιτούμενων έργων υποδομής, πριν λειτουργήσει (πριν από μία είκοσιπενταετία) ό χώρος, καθώς επίσης και με την έλλειψη μέτρων που να άπα-

γορεύουν την ανάπτυξη στον γύρω χώρο δραστηριοτήτων μιας παραοικονομίας των απορριμμάτων (παραλήγματα πώλησης σκουπιδιών, συσσωρευμένα απορρίμματα σε ένα μεγάλο μέρος των δρόμων πρόσδεσης), ή όποια ρυπαίνει σε πολύ μεγάλο βαθμό.

Η θέση αυτή της καθολικής άρνησης ταυτίζει τις ανεξέλεγκτες χωματερές ή την ημιελεγχόμενη διάθεση στη χωματερή των Άνω Λιοσίων με την οποιαδήποτε προσπάθεια σωστής οργάνωσης ενός ΧΥΤΑ, και φυσικά δεν παίρνει σε κανένα βαθμό υπόψη τις θετικές επιπτώσεις που η οργάνωση της διαχείρισης των απορριμμάτων θα έχει, δεν παίρνει υπόψη το γεγονός ότι πολύ περισσότερο ανήκει λειτουργικά στο Θριάσιο (έξ ου και οι ύφιστάμενες όχλησεις στον Ασπρόπυργο) ή περιοχή της ύφιστάμενης χωματερές στα Άνω Λιόσια από τη θέση πίσω απ' τα δουνά στο Τρικέρατο, ούτε ότι η τοπική κοινωνία θα έχει δυνατότητα συμμετοχής σ' όλα τα στάδια κατασκευής, οργάνωσης και λειτουργίας της εγκατάστασης, ότι θα μπορεί ανά πάσα στιγμή να διαπραγματεύεται με την κεντρική εξουσία για τη λειτουργία του συγκεκριμένου έργου, ότι θα μπορεί να ελέγχει συνεχώς τους περιβαλλοντικούς όρους λειτουργίας και τις όποιες περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Και ότι, εν πάση περιπτώσει, θα αποκομίσει σημαντικά αντισταθμιστικά όφελγη από την αποδοχή της συγκεκριμένης χρήσης.

Είναι προφανές ότι η έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών προς το κράτος (πολύ δικαιολογημένη στις περισσότερες περιπτώσεις) συντελεί στο να ακούγονται με μεγάλη δυσπιστία οι όποιες εξαγγελίες περί λήψης όλων των απαραίτητων μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας. Κατά συνέπεια, οι αντιδράσεις συνεχίζονται, τα προβλήματα δξύνονται και οι πραγματικοί αυτή τη φορά κίνδυνοι αρχίζουν να άφορουν τό άμεσο μέλλον.

Με τό γενικό όμως σλόγκαν «γιατί σε μάς» ή «όχι σε μάς» δεν μπορεί να προχωρήσει κανένας διάλογος και δύσκολα μπορεί να ληφθεί οποιαδήποτε απόφαση.

Στήν Ελλάδα, τά στάδια πληροφόρησης, έμπλοκής των κατοίκων και συμμετοχής σ' όλες τις άκολουθούμενες διαδικασίες δεν φαίνεται, προς τό παρόν τουλάχιστον, να μπορούν να τηρηθούν, είτε γιατί ή Τοπική Αυτοδιοίκηση και οι κάτοικοι δεν έχουν συνηθίσει ή δεν θέλουν να έπωμιστούν στήν ουσία τό βάρος της πραγματικής συμμετοχής, είτε γιατί θεωρούν έντελώς άφερέγγυο τό κράτος και κατά συνέπεια δεν επιθυμούν οποιαδήποτε διαπραγμάτευση μαζί του, καταλήγοντας έτσι στήν αντίδραση χωρίς έπιχειρήματα και στήν άποχώρηση από τις διαδικασίες όπου λαμβάνονται οι άποφάσεις.

Τό χειρότερο είναι ότι ή άποχώρηση γίνεται με κραυγές που δεν έχουν σχέση με την έπιλογή του ενός ή του άλλου χώρου, αλλά και άγνωσών την τεκμηρίωση των προτάσεων των μελετών. Δηλώνουν απλά και μόνο ότι «άναγνωρίζουμε τό πρόβλημα που υπάρχει, λύστε το, όχι όμως μέσα στα όρια του δήμου μας».

Σήμερα ή Μάνδρα, αύριο ή Εύβοια, κι ύστερα όλοι οι δήμοι και οι κοινότητες θα άναγνωρίζουν τό πρόβλημα των απορριμμάτων, που τό παράγουμε όλοι, πρόβλημα χαρακτηριστικό της υπερκατανάλωσης της έποχής μας, αλλά θα διεκδικούν την έπίλυσή του κάπου άλλου.

Τό ίδιο απλά προτείνουν άνακύκλωση αντί της ύγειονομικής ταφής, άγνωώντας ότι πέρα από τις προσπάθειες άνακύκλωσης, που πρέπει σαφέστατα να γίνουν, έτσι κι άλλιώς, άπαιτείται και σ' αυτήν την περίπτωση χώρος διάθεσης για σημαντικές ποσότητες άπορριμμάτων που δεν άνακυκλώνονται.

Τό θέμα αρχίζει να παίρνει διαστάσεις έκρηκτικές. Θα παραπεμφθεί κατά πάσα πιθανότητα στήν κεντρική

έξουσία, ή όποια θα άποφασίσει έρήμην ή δεν θα άποφασίσει (μετρώντας συγχρόνως και τό πιθανό πολιτικό κόστος), όπότε καλά θα είναι όλοι οι κάτοικοι του Λεκανοπεδίου να αρχίσουμε να αντιμετώπιζουμε τό πρόβλημα σε άτομική βάση (σκάψιμο μίνι χωματερών στους κήπους μας, μεταφορά των σκουπιδιών της έβδομάδας σε άλλους νομούς κατά τη διάρκεια της έξόδου του σαββατοκύριακου κ.λπ.).

Άς γίνουμε λίγο πιο σοβαροί.

Έτσι όπως ξεελίσσονται τά πράγματα, ίσως θα πρέπει να άναμένουμε ότι όπουδήποτε έντός Ελλάδας και να βρεθεί χώρος για δημιουργία νέου ΧΥΤΑ, κάποιος δήμος ή κοινότητα θα στρατοπεδεύσει στον συγκεκριμένο χώρο και δεν θα έπιτρέψει οποιαδήποτε διαδικασία ύλοποίησης του έργου.

Δηλαδή; Δηλαδή, μή λύση. Άδιέξοδο.

Στό βιβλίο *Waste Alert*, της Έταιρείας Προστασίας του Περιβάλλοντος των ΗΠΑ, άναφέρονται μεταξύ άλλων και τά εξής: «Δέν μπορούμε να κλείσουμε τις χωματερές μέχρι να μπορέσουμε να παρέχουμε νέες και καλύτερες έναλλακτικές λύσεις. Τά άπορρίμματα που παράγονται συνέχεια πρέπει να πάνε κάπου. Είτε μάς άρήσει είτε όχι, ή κοινωνία μας δεν μπορεί να είναι χωρίς εγκαταστάσεις για άποθήκευση, έπεξεργασία και άπόθεση άπορριμμάτων. Οι εγκαταστάσεις αυτές πρέπει να πάνε κάπου, και αυτό σημαίνει κάποιου την έπαρξία, την πόλη, τό χωριό ή και την άγλή». Έκει που, με βάση μελέτες έπιστημονικές, φαίνεται ότι ό χώρος είναι κατάλληλος ή μάλλον καταλληλότερος από κάποιους άλλους.

Θά έπρεπε, κάποια τέλος πάντων στιγμή, πέρα από τις κραυγές και την καχυποψία περι κομματικών παιχιδιών που παίζονται πίσω από την πλάτη των πολιτών, να συζητηθεί τό όποιο πρόβλημα με τη δέουσα ύπευθυνότητα και με έπιχειρήματα που να τεκμηριώνουν την άνάγκη να άποκτήσουν τό πραγματικό τους περιεχόμενο οι λέξεις εμπιστοσύνη, άξιοπιστία και ύλοποίηση των ύποσχέσεων.

Είναι απαραίτητο να καταλάβουμε ότι ή ύποδάθμιση που έχουν δημιουργήσει τά ξενοδοχειακά συγκροτήματα στις παραλίες μας ή τά παραθεριστικά αυθαίρετα σε κάθε πλαγιά δουνού ή λόφου ή οι έκτροπές του Άχελώου και δεν ξέρω ποιών άλλων ποταμών ή οι ανεξέλεγκτες έπεκτάσεις σχεδίων πόλης ή ή άτολμία των όποιων πακέτων μέτρων για τό νέφος ή ή κατάσταση που επικρατεί σήμερα στον περίξ της χωματερές των Άνω Λιοσίων χώρο είναι σαφώς σοβαρότερα προβλήματα από εκείνα που θα δημιουργηθούν άν και έφ' όσον κατασκευαστούν με σωστές προδιαγραφές οι νέοι χώροι διάθεσης των άπορριμμάτων της πρωτεύουσας.

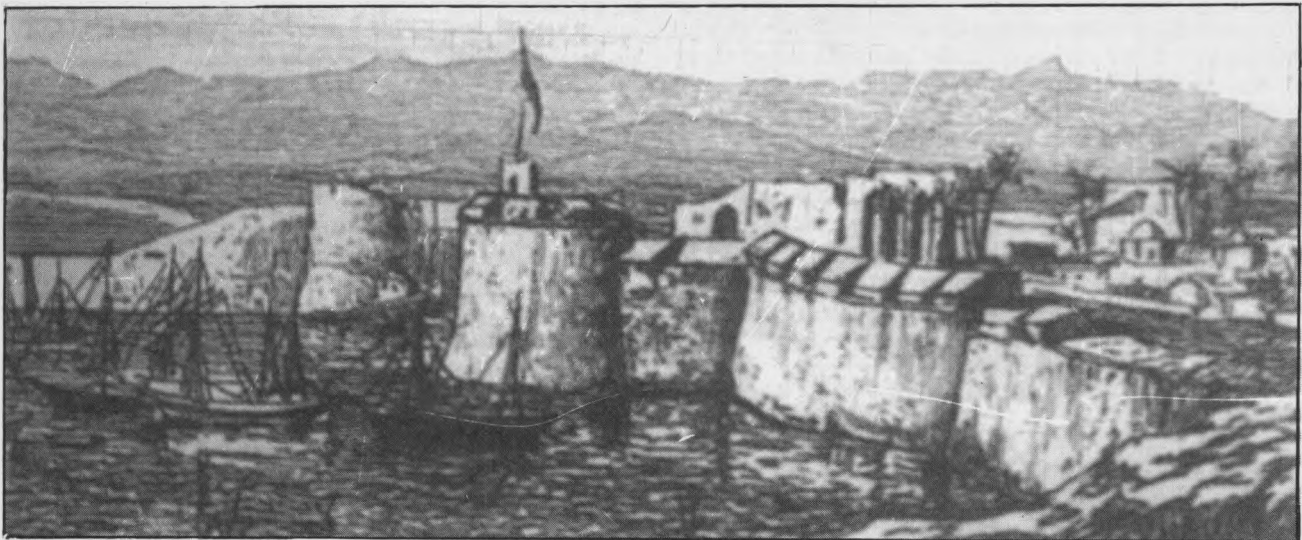
Αυτό τό άν και έφ' όσον είναι τό πεδίο στο όποιο θα έπρεπε ή Τοπική Αυτοδιοίκηση να έπικεντρώσει τό ενδιαφέρον της, να μεθοδεύσει τόν άγώνα της και να οργανώσει τις διεκδικήσεις της. Γιατί άλλιώς ή σύγχυση που θα δημιουργηθεί από την άνάδειξη του τοπικού (άτομικού) σε βάρος του ευρύτερου (γενικού) κοινωνικού συμφέροντος είναι δυνατόν να προκαλέσει άπρόδλεπτες καταστάσεις.

Άς μάθουμε επιτέλους να κραυγάζουμε και να στρατοπεδεύουμε όταν τό άτομικό δεν ταυτίζεται με τό κοινωνικό, όταν τό άτομικό (π.χ. PETROLA) δεν άφορᾶ παρά μόνο τό κέρδος κάποιων ιδιοκτητών και πράγματι είναι σε βάρος του συνόλου. Στις άλλες περιπτώσεις, άς μάθουμε να συζητάμε άκόμη κι άν έχουμε άποψη αντίθετη, μπάς και μπορέσουμε, με βάση τό διάλογο αυτό, κάποτε να προχωρήσουμε σε παραγωγή νέων άξιών και στήν υιοθέτηση ενός νέου τρόπου ζωής. Πού τά έχουνε πραγματικά άνάγκη.

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ

ή ελληνική εμπειρία

του Δημήτρη Κωσταντίου

Ποιόν ασχοληθούμε με τό σύνθετο πρόβλημα της προστασίας των ιστορικών πόλεων όπως διαπλέκεται με την ελληνική εμπειρία, οφείλουμε αφ' ενός να δώσουμε ένα σταθερό —κατά τό δυνατόν— στίγμα του αντικειμένου με τό όποιο θά ασχοληθούμε, και αφ' έτέρου να υποδηλώσουμε τήν όπτική γωνία τής ανίχνευσης των προβλημάτων. Ύπηρεξαν και ύπάρχουν αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι¹ που ασχολήθηκαν αναλυτικά και συνθετικά με τήν πόλη, στή βάση τής εξέτασης μιās θεωρίας των αστικών φαινομένων, είτε υπό τήν επίδραση του λειτουργισμού (functionalism) είτε υπό τό πρίσμα τής πόλης ως δομής του χώρου. Ύπηρεξαν και ύπάρχουν φιλόσοφοι που αντιμετώπιζουν τήν πόλη ως σύνολο κοινωνικών φαινομένων.² Ο ιστορικός-αρχαιολόγος δέν μπορεί παρά να προσεγγίσει τήν πόλη ως ιστορική ένότητα, που, όπως λέει ο Μ. Πάρεντ, «εξελίσσεται μαζί με τήν ανθρωπότητα και αποτελεί τήν πλουσιότερη και πιο μεστή πατροπαράδοτη έκφραση των ανθρώπινων θεσμών». Μιά προσέγγιση που δέν μπορεί να βοηθεί διαφορετικά παρά ως σύνθεση εργασιών, όχι κατά παράταξη αλλά ως λειτουργικές αναζητήσεις τής αλήθειας σε μία πολύπλοκη πραγματικότητα, όπως είναι ή πόλη.

Έχουμε όμως άρχισι να εξετάζουμε, έστω και διά πλαγιών, τήν έννοια τής ιστορικής πόλης. Στο προοίμιο τής *Διεθνούς χάρτας για τήν προστασία των ιστορικών πόλεων*³ διαβάζουμε: «Όλες οι πόλεις του κόσμου, είτε αναπτύχθηκαν σταδιακά μέσα στο χρόνο, είτε δημιουργήθηκαν ύστερα από κάποιον σχεδιασμό, αποτελούν ύλική έκφραση τής ποικιλίας των κοινωνιών, που σχηματίζονται για ιστορικούς λόγους και γι' αυτό αποτελούν γεγονότα ιστορικά. Η Χάρτα αυτή άφορα άκριθέστερα τις πόλεις, μεγάλες ή μικρές, τά ιστορικά κέντρα ή τις συνοικίες και τό περιβάλλον τους, φυσικό ή δομημένο. Πέρα από τήν ιδιότητά τους ως ιστορικών ντοκουμέντων, αυτές οι περιοχές έκφράζουν τις αξίες των παραδοσιακών αστικών πο-

λιτισμών».

Η ιστορική πόλη περικλείει ταυτόχρονα τήν έννοια του «κατοικείν». Συντηρεί «μνήμες»⁴ αλλά ταυτόχρονα παραμένει ένα είδος «υποσυστήματος μέσα στο συνολικό φιλοσοφικοπολιτικό σύστημα, μαζί με τό σύστημα των αναγκών, των δικαιωμάτων και των καθηκόντων, τής οικογένειας και των επαγγελματιών, τής τέχνης και τής αισθητικής».⁵ Καλλιεργεί τήν «τέχνη του οικοδομείν»⁶ και αναπαράγει τό χώρο είτε είναι ρυθμισμένος «κατ' άρμονίαν»⁷ ως locus. Τελικά, με καταλυτική τήν ανθρώπινη παρουσία, ή ιστορική πόλη έχει μεταμορφωθεί στο ίσοδύναμο τής σχέσης φυσικού και δομημένου χώρου μέσα στο ιστορικό γίγνεσθαι. Η ιστορική πόλη είναι ούσιαστικώς ένα σύνθετο πολιτιστικό σύστημα, οργανωμένη όχι με zoning αλλά με άπειρες διαπλοκές που επιβάλλει ή αρχιτεκτονική και τό συνολικό κοινωνικοπολιτικό σύστημα.⁸

1. A. Rossi, *Η αρχιτεκτονική τής πόλης*, έκδ. Σύγχρονα Θέματα, Θεσ/νίκη, 1987. Γ.Μ. Σαρηγιάννη, *Εισαγωγή στην ιστορία και θεωρία τής πόλης*, Άθήνα 1987, με έκτενη βιβλιογραφία και τά δύο. Δ. Φιλιππίδη, *Για τήν ελληνική πόλη. Μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*, Άθήνα 1990.

2. Βλ. στον Η. Lefebvre, *Δικαίωμα στην πόλη*, έκδ. Παπαζήση, Άθήνα 1977.

3. *Διεθνής χάρτα για τήν προστασία των ιστορικών πόλεων*, έκδ. έλληνικού τμήματος του ICOMOS, Άθήνα 1990.

4. Δ. Κωνσταντίου, «"Αρχαία" και "πολίτης"», *Περιοδ. Αρχαιολογία* (υπό έκτύπωση).

5. Η. Lefebvre, ό.π., σ. 49.

6. P. Valery, *Ευπαλίνοσ ή ό Αρχιτέκτων*, έκδ. Άγρα 1988 σποραδικά.

7. Δ. Πικιώνη, *Κείμενα*, Άθήνα 1985, σ. 181.

8. Πρβλ. Γ. Σαρηγιάννη, «Η πόλη ως βιοσύστημα», *Αρχ. Θέματα* 5/1971, σ. 138-141.

Είναι, με άλλα λόγια, ένα σύνθετο σύστημα αστικών συντελεστών που τους διαπερνά ή μνήμη ως αφαιρετική λειτουργία της ανθρώπινης δραστηριότητας και που υπενθυμίζει κάθε στιγμή το αυτόνοτο. «Κάθε βασικός τύπος κοινωνίας, με άλλα λόγια κάθε τρόπος παραγωγής, είχε το δικό του τύπο πόλης».⁹ Φθάνουμε έτσι στο σημείο να μπορούμε τουλάχιστον να αποφεύγουμε γενικόλογες έννοιολογικές ακρότητες. Δεν υπάρχει μία ιστορική πόλη συγκροτημένη επάνω σε γενικές αρχές και αξίες αλλά ιστορικές πόλεις με μοναδικότητα, σύνθετες, όπου η «καθαρή» αρχιτεκτονική και η «απόλυτη» πολεοδομία φαίνονται ανίκανες να αναλύσουν και να επέμβουν στα στοιχεία της πολυπλοκότητάς τους.

Όσα ανέφερα μέχρι τώρα δεν διεκδικούν καμία πρωτοτυπία. Το σύνθετο φαινόμενο της ιστορικής πόλης έχει, πολλές φορές μέχρι σήμερα, τονισθεί. 'Επέλεξα όμως την επανάληψή τους επειδή έχουν σχέση με όσα θα ακολουθήσουν. Τα προβλήματα δηλαδή της προστασίας των ιστορικών πόλεων ή κέντρων και το σχέδιο αντιμετώπισης. 'Ας αρχίσουμε με το πρώτο.

Η εξέλιξη των πόλεων, ιδιαίτερα μετά τη Βιομηχανική 'Επανάσταση και την έκρηξη των νεότερων χρόνων, έχει μετατρέψει τις άλλοτε ιστορικές πόλεις σε πυρήνες ή ιστορικά κέντρα των σημερινών πόλεων. Οθσιαστικά σ' αυτά τὰ μικρά ή μεγάλα ιστορικά κέντρα θα επικεντρωθεί ο προβληματισμός μας. Είναι σαφές ότι ο ιστορικός πυρήνας μιας σύγχρονης πόλης, με όλες τις ιδιαιτερότητές του, εμπλέκεται στις συνολικές λειτουργίες της πόλης. Δεν μπορεί, ούτε είναι σκόπιμο να αποστειρωθεί. Από την άλλη, αντιμετωπίζεται το φαινόμενο είτε της γκετοποίησης αυτών των κέντρων είτε της κοινωνικής τους αλλοίωσης και της έκρηξης των τιμών των ακινήτων, με άμεσες συνέπειες στο χαρακτήρα αυτών των συνοικιών. 'Η διπλή πρόκληση της ανάπτυξης και ταυτοχρόνως της συντήρησης και διατήρησης του χαρακτήρα τους προβάλλει καθημερινώς μπροστά σ' αυτούς που ασχολούνται με τὰ ιστορικά κέντρα. Οί δύο αυτοί στόχοι τις περισσότερες φορές έρχονται σε σύγκρουση, αφού από τή μία ή ανάπτυξη ταυτίζεται με ποσοτικά μεγέθη και από τή άλλη πρέπει «να διαφυλαχθεί ο ιστορικός χαρακτήρας της πόλης και το σύνολο των υλικών και πνευματικών στοιχείων που εκφράζουν αυτόν το χαρακτήρα». 'Η εισβολή του τουρισμού, ο γιγαντισμός και ή αλλοίωση του εμπορικού κέντρου με υποδάθμιση της κατοικίας και τανάπαλιν είναι παράμετροι διόλου άμελητέοι στην αλλοίωση του χαρακτήρα αυτών των περιοχών.

Έκείνα που πλήττονται άμεσα είναι: α) 'Η αστική μορφή, όπως τήν διαγράφει ο πολεοδομικός ιστός. β) Τό σχήμα και ή όψη των κτισμάτων. γ) Οί σχέσεις μεταξύ κτισμάτων και υπαίθριων χώρων. δ) Οί σχέσεις της πόλης με αυτό τό ίδιο τό πολιτιστικό της περιβάλλον· με άλλα λόγια, ή σχέση φυσικού και δομημένου χώρου. ε) Οί λειτουργίες του ιστορικού κέντρου. στ) 'Ο ίδιος ο πολίτης, αφού διώνει τό χώρο ως αλλοτριωμένη συνείδηση ενός νέου επιβαλλόμενου χαρακτήρα. Γενικώς, πλήττεται τό σύνολο της πόλης ως ιστορικής ενότητας, όπως τήν έχουμε προδιαγράψει.

Ας έλθουμε τώρα στο τρίτο σκέλος του προβληματισμού μας, που αφορά τόν τομέα της προστασίας. Τή γενική κατεύθυνση έχουν προδιαγράψει οί δύο προηγούμενοι τομείς που εξέτασαμε. 'Αν ή ιστορική πόλη είναι ένα σύνθετο φαινόμενο, σύνθετα είναι και τὰ προβλήματά της. 'Επομένως, σύνθετη είναι και ή πολιτική διαχείρισης και προστασίας. Όλες οί διεθνείς συμβάσεις, οί διακηρύξεις και οί συναντήσεις του 20ού αϊ. προσαποθούν να απαντήσουν στην πρόκληση του ιστορικού συνόλου,¹⁰ είτε πόλη είναι αυτή ή οικισμός ή ιστορικό κέντρο. 'Η έμπειρία παρεμβάσεων των τελευταίων δεκαετιών μας απομάκρυνε κατ' αρχάς από αντίληψεις που αντιμετώπιζαν τό μνημειακό σύνολο μόνο ως έργο τέχνης ή ως αντικείμενο της Ιστορίας της αρχιτεκτονικής, και από φυσικές παρεμβάσεις που περιορίζονταν μόνο στην αποκατάσταση.

Ο σύνθετος και παλλόμενος οργανισμός της ιστορικής πόλης, που διώνει μία πραγματικότητα διαπερατή στις κοινωνικοοικονομικές αντιθέσεις, με σταθερά «τοπότητα»¹¹ και με

ταβαλλόμενους αστικούς συντελεστές, δεν αντιμετωπίζεται μόνο από τή «χειρουργική» πρακτική των ειδικών. Έκείνοι που διώνουν αυτή τήν πραγματικότητα είναι οί άνθρωποι. Χωρίς τή γνώμη τους, όλες οί παρεμβάσεις γίνονται «έν αφαιρέσει», έγκεφαλικά, μέσω ενός ψυχρού σχεδιασμού γραφείου. 'Η Χάρτα για τήν προστασία των ιστορικών πόλεων είναι σαφής: «Δέν πρέπει ποτέ να λησμονηθεί ότι ή προστασία των ιστορικών πόλεων και συνοικιών αφορά πρωτίστως τούς ίδιους τούς κατοίκους τους».

'Η Διακήρυξη του Κεμπέκ¹² για τή διάσωση των ιστορικών πολεοδομικών συνόλων μιλάει καθαρά για κατανομή αρμοδιοτήτων και «έμπλοκή πιά μεγάλη των πληθυσμών χάρη σε μία διπλή προσπάθεια προαγωγής και εκπαίδευσης...». 'Ο ρόλος έπομένως των τοπικών κοινωνιών μέσω διαφόρων φορέων και κυρίως της Τοπικής Αυτοδιοίκησης καθίσταται καθοριστικός. Όχι βεβαίως αντικαθιστώντας τούς ειδικούς αλλά δημιουργώντας μία νέα σύνθεση στην πολιτική της προστασίας.¹³ Πορεία που δεν είναι εύκολη, όμως απαραίτητη, όπως δείχνει ή μέχρι σήμερα ευρωπαϊκή έμπειρία που αποτυπώθηκε ανάγλυφα στο πρόσφατο Ευρωπαϊκό Συνέδριο της 'Αθήνας για τή Διαχείριση της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς.¹⁴

Αυτός καθεαυτός ο σχεδιασμός προστασίας πρέπει να στοχεύει στην ολοκληρωμένη αποκατάσταση του ιστορικού κέντρου σε άρμονική σχέση με τήν υπόλοιπη πόλη. Είναι εύλογο ότι προϋποθέτει τή διεπιστημονική συνεργασία αφού «πρέπει να περιλαμβάνει μία ανάλυση των δεδομένων, ιδίως των αρχαιολογικών, των ιστορικών, των αρχιτεκτονικών, των τεχνικών, των κοινωνιολογικών και των οικονομικών. Πρέπει να καθορίζει τις κύριες κατευθύνσεις και τήν ουσία των μορφών δράσης που πρέπει να αναληφθούν σε νομικό και διοικητικό επίπεδο αλλά και τή χρηματοδότηση».¹⁵ Σε δεύτερη φάση θα πρέπει να τεθούν οί στόχοι της παρέμβασης. Παραδειγματος χάρη, ενίσχυση της κατοικίας, αλλαγή τουριστικής πολιτικής, όριοθέτηση εμπορικού κέντρου, χρήσεις γής, πιθανές κυκλοφοριακές ρυθμίσεις, παρέμβαση στα δίκτυα υποδομής, αποκαταστάσεις μνημείων και ιδιωτικών κτιρίων. 'Η ύλοποίηση των στόχων θα πρέπει να προκύψει μέσα από μία ειδική πολεοδομική μελέτη, που θα συνοδεύεται υποχρεωτικά από ένα θεσμικό σχέδιο ύλοποίησης. Σ' αυτό τό επίπεδο θα προταθούν οί πιθανές νομοθετικές ρυθμίσεις που θα συνδέουν τις υποχρεώσεις των πολιτών με τή θετική κρατική παρέμβαση μέσω φοροαπαλλαγών, δανειοδοτήσεων και έπιδοτήσεων. 'Αναδεικνύε-

9. H. Lefebvre, δ.π., σ. 158.

10. Για τήν ελληνική πρακτική βλ. Ο. Γκράτζιου, «'Η προστασία των οικιστικών συνόλων και ή ελληνική πρακτική. 'Η περίπτωση των 'Ιωαννίνων», 'Ηπειρ. Χρονικά 28 (1984), σ. 163-181. Για τήν έννοια του «μνημείου», βλ. «'Εργο και λειτουργία μιας 'Υπηρεσίας για τήν προστασία των μνημείων», Πρακτικά έκτακτου Συνεδρίου ΣΕΑ, 'Αθήνα 1987, σ. 21-94. Βλ. Κ. Καλατζοπούλου, «'Η ευρωπαϊκή πολιτιστική πολιτική σήμερα», περιοδικό Πολιτεία, τεύχ. 11, σ. 60-66.

11. Είναι τὰ μνημεία, όπως τὰ όνομάζει ο καθ. Ζήβας.

12. Πρόκειται για τή Διακήρυξη του Κεμπέκ για τή διάσωση των ιστορικών πολεοδομικών συνόλων στην περίοδο της ανάπτυξης και ίδρυσης δικτύου πόλεων της παγκόσμιας κληρονομιάς, 'Ιούλιος 1991. Στην ανάγκη έμπλοκής της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στη διαδικασία προστασίας αναφέρονται σαφώς και ή Συνάντηση της Γρανάδας και ή Διακήρυξη του 'Αμστερνταμ.

13. Δ. Κωνσταντιού, «'Η Τοπική Αυτοδιοίκηση και ή πρόκληση των μνημείων», 'Εφημ. Αύγη 11-10-86. Του ίδιου, «Περί αρχαιολογικών συνδρόμων», περιοδικό ANTI, περ. Β, τεύχος 368, 25-3-88, σ. 54 έξ.

14. Έγινε στο Ζάππειο από 4-7 Δεκεμβρίου 1991 και διοργανώθηκε από τόν Σύλλογο Τεχνικών του ΥΠΠΟ.

15. Παράγραφος 5 της Χάρτας για τις ιστορικές πόλεις (ICOMOS '87). Οί σκέψεις που αναπτύσσονται σ' αυτή τήν ένότητα βασίζονται σε κατ' αρχάς έπεξεργασίες του Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου, πρωτοποριακού, ως προς τήν όργάνωση και τὰ αποτελέσματα, για τόν ελληνικό χώρο.

ται έτσι μία άλλη βασική αρχή στο σχεδιασμό της προστασίας. Η εγκατάλειψη του αστυνομικού ρόλου του κράτους και ο εκδημοκρατισμός της διαδικασίας προστασίας μέσω της συμμετοχής με ταυτόχρονη θετική παρουσία των κρατικών φορέων. Είναι σαφές ότι το αυξημένο κόστος της προστασίας δεν είναι δυνατόν να τό έπωμιζονται μόνο οι πολίτες. Η ευρωπαϊκή εμπειρία είναι καταλυτική στο σημείο αυτό. Οι φοροαπαλλαγές, τα χαμηλότοκα δάνεια και οι επιδοτήσεις καλύπτουν πολλές φορές πέραν του 50% της πραγματικής δαπάνης και αποτελούν έλκυστικό κίνητρο για οικοδομικές εργασίες, έναρμισμένες με τον χαρακτήρα του ιστορικού κέντρου ή πόλης. Είναι αυτόνοτο, επιπλέον, ότι η συντήρηση των μνημείων και του δομημένου χώρου θά πρέπει να είναι συνεχής. Συνεχές πρέπει να είναι και το πρόγραμμα γενικής πληροφόρησης και ενημέρωσης των κατοίκων, που πρέπει να ξεκινά ήδη από τη σχολική ηλικία.

Η οργανωμένη παρέμβαση, ή θετική παρουσία του κράτους και ή ευαισθητοποίηση των πολιτών είναι τα τρία βασικά σημεία σχεδιασμού της προστασίας.

Η ελληνική εμπειρία

Παρά τις διαφορές τους, οι ιστορικές πόλεις και οικισμοί¹⁶ στην Ελλάδα αντιμετώπισαν και αντιμετωπίζουν προβλήματα παρόμοια με αυτά που έχουμε περιγράψει.

Οι ιδιαιτερότητες σε σχέση με την ευρωπαϊκή εμπειρία είναι σημαντικές και σχετίζονται με το ρόλο του κράτους και των κοινωνικών ομάδων, τον τύπο της ανάπτυξης, την οργάνωση των υπηρεσιών, τον ρόλο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, τα γενικότερα θέματα παιδείας κ.ά.

Χρησιμοποιώντας σχήμα πρωθύστερο, θά τολμούσα μερικές γενικές διαπιστώσεις:

α) Υπάρχει μία γενική τάση «απορρόφησης» των ιστορικών κέντρων από το σύνολο της πόλης, με την αποδιάθρωση του παραδοσιακού ιστού, την εξαφάνιση των παλαιών κτισμάτων ή τη ριζική τους αλλοίωση, την αλλαγή του χαρακτήρα τους κ.ά. Η Άρτα, ή Αθήνα, εκτός της Πλάκας, ή Θεσσαλονίκη, εκτός της Άνω Πόλης, κ.ά. είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα.

β) Η «γκετοποίηση» πολλών ιστορικών πυρήνων, με ριζική αλλοίωση του κοινωνικού χώρου και συνακόλουθα με αλλοιώσεις σε όλους τους άστικούς συντελεστές, έντοπίζεται σε άρκετες περιπτώσεις. Η Πλάκα είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα μίας αντιθετικής γκετοποίησης, μολονότι άρκετοί συντελεστές έχουν διατηρηθεί και ή όψη της έχει μεταμορφωθεί. Από συνοικία της φτωχολογιάς, μεταμορφώθηκε σε συνοικία των «σκυλάδικων», για να μετατραπεί σήμερα σε συνοικία ύψηλων εισοδημάτων, μετά την κρατική παρέμβαση. Τα ίδια φαινόμενα διαπιστώνονται και στην παλιά πόλη της Ρόδου. Μεγάλος αριθμός κτιρίων της Ίπτοκρατίας και της Τουρκοκρατίας έχουν μεταμορφωθεί σε τρώγλες. Μέσα σε έναν παραδοσιακό ιστό διεισδύει ταχύτατα ο έμπορευματοποιημένος τουρισμός, εκτοπίζοντας σιγά σιγά την κατοικία.

γ) Το τελευταίο φαινόμενο, δηλαδή του «έμπορευματοποιημένου τουρισμού», τείνει να αποκτήσει καθολικότητα και απειλεί τα περισσότερα ιστορικά κέντρα πόλεων με αυξημένη τουριστική κίνηση. Οι πόλεις της Κρήτης (Ηράκλειο, Ρέθυμνο, Χανιά, Άγ. Νικόλαος), ή Μύκονος, ή Κως, ή Κέρκυρα κ.ά. διώνουν σήμερα αυτή την πραγματικότητα. Αυτά τα μνημειακά σύνολα, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες (άρχειότητες, ήλιος και θάλασσα) προσήλκυσαν τους τουρίστες. Η άξια χρήσης του χώρου υποχωρεί με ταχύτατους ρυθμούς και ή ανταλλακτική άξια τους μετατρέπει σε χώρους τουριστικού έμπορίου και χυδαίας άναψυχής. Οι αλλοιώσεις είναι τεράστιες σε όλους τους τομείς (έμφάνιση και όγκος κτιρίων, μνημεία, ιστός, λειτουργία).

Στις περιπτώσεις αυτές, ή άπουσία «ένδιαφερομένων» για

τή διατήρηση (κράτος - Τοπική Αυτοδιοίκηση) έκανε την «οικονομική γλώσσα», που λέει ο Δ. Φιλιππίδης, χωρίς νόημα, και δεν αποκαταστάθηκε ή σχέση κοινωνική άξια-οικονομική άξια. Η έννοια της «συμφέρουσας προστασίας» υπήρξε άγνωστη και όλα κυριεύθηκαν από το συνάλλαγμα.

δ) Άγγίξαμε σιγά σιγά την τέταρτη διαπίστωση. Την «υποβαθμισμένη κρατική παρουσία στο σχεδιασμό της προστασίας και την άνυπαρκτη σχεδόν παρέμβαση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης». Άς ξεκαθαρίσουμε, όμως, πώς ό,τι έμεινε στην Ελλάδα από ιστορικές πόλεις, βασίστηκε στην άγωνιώδη προσπάθεια διατήρησης μνημείων και συνόλων που έκανε ή Άρχαιολογική Ύπηρεσία. Οι δεσμεύσεις μίας θολής νομοθεσίας και οι καλοπροαίρετες άθαιρεσίες γλίτωσαν πολλά ιστορικά κέντρα από την άντιπαροχή. Άξίζει να άναφέρω το παράδειγμα μίας δικής μου «άθαιρεσίας». Ξύπνησα, πραγματικά, ένα πρωί και σκέφτηκα πόσο «όμορφος» και «διατηρημένος» ήταν ο ιστορικός πυρήνας της Βόνιτσας. Την προηγούμενη έλξα έπισκεφθεί την πόλη και το κάστρο της. Πήρα τον χάρτη, όρισα τους δρόμους που «όριοθετούν» το ιστορικό κέντρο και τον έστειλα στην Πολεοδομία λέγοντας ότι «ό χώρος αυτός είναι σε άμεση έπαφή με το βυζαντινό φρούριο, και ή αλλοίωση του θά προξενήσει βλάβη στο περιβάλλον του μνημείου. Έπομένως, με βάση το άρθρο 50 του ν. 5351/32 περί αρχαιοτήτων, όποιαδήποτε εργασία εκτελείται στον χώρο αυτό θά εγκρίνεται προηγουμένως από την Έφορεία μας». Έτσι, έμειναν τα δώροφα και τριώροφα στη Βόνιτσα, οι στέγες και τα παλιά σπίτια. Έτσι γίνεται μέχρι σήμερα. Πολλές φορές, έτσι άσκειται ή προστασία στην Ελλάδα. Χωρίς δεδαίως ειδική μελέτη, και με σκηνογραφικά άποτελέσματα. Σπανίζουν οι πρώτες και όπου έγιναν δεν έχουν λάβει άκόμα νομική μορφή.

Πολλές φορές διαπιστώνεται σύγκρουση άρμοδιοτήτων μεταξύ ύπουργείων, και ή Τοπική Αυτοδιοίκηση, βυθισμένη στην οικονομική και θεσμική της άδυναμία, είτε άδιαφορεί είτε εκλιπαρεί την κρατική παρέμβαση. Και οι πολίτες;

Έρχομαστε τώρα σε μία ούσιαστική διαπίστωση:

ε) Την άπουσία των «κινήτρων» για προστασία των κτισμάτων εκ μέρους των ιδιοκτητών. Αυτό που είναι κανόνας στην Ευρώπη, εδώ θεωρείται πολυτέλεια. Ούτε φοροαπαλλαγές, ούτε χαμηλότοκες δανειοδοτήσεις, ούτε επιδοτήσεις. Η θετική παρέμβαση του κράτους και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης φθάνει μέχρι τη φυσική αποκατάσταση όρισμένων κρατικών ή δημοτικών κτιρίων και μνημείων. Έκείνο που κυριαρχεί είναι το σκληρό άστυνομικό χέρι του κράτους, που «επιβάλλει» το νόμο, για να εισπράξει την άδιαφορία και την εγκατάλειψη. Οι λίγες προσπάθειες που έκανε το ΥΠΕΧΩΔΕ στην Πλάκα επιδεδαιώνουν ως έξαιρεση τον κανόνα που ισχύει, όπως τον περιγράψαμε, σε όλη την Ελλάδα.

στ) Τελευταία διαπίστωση: Η άπουσία οίασδήποτε πληροφόρησης και ενημέρωσης των πολιτών. Η άξια της πολιτιστικής κληρονομιάς, του μνημείου, του ιστορικού κέντρου, όπως φαίνεται στην όρατή μνήμη, που όπως ή άλλως διώνουν, δεν άγγίζει καμία κλίμακα της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Τα έγκυρα αλλά εκλαίκευμένα φυλλάδια λείπουν. Η ενημέρωση στις γειτονίες και τις συνοικίες άπουσιάζει. Μόνο τουριστικοί οδηγό τυπώνονται, που δείχνουν τους στόχους και τις προοπτικές μας.

Άς μείνουμε όμως σε αυτά, μολονότι οι διαπιστώσεις από την ελληνική εμπειρία είναι πολύ περισσότερες. Σε αυτή την περιολόγηση ίσως να μπήκα και σε χωράφια άλλων. Θεμτό είναι. Άθέμιτος είναι ο τεχνοκρατικός έπιστημονισμός και ο στείρος έμπειρισμός. Έξάλλου θυμάμαι πάντα τον Άνρι Λεφέμπρ, που λέει: «Πολλοί έπιστήμονες θά πρέπει να ντρέπονται που φράζουν τα χωράφια τους για να καλλιεργήσουν με την ήσυχία τους».

16. Α. Ρωμανού, «Η προστασία των ιστορικών οικισμών», έφημ. Καθημερινή, 2-11-75, 10, Δ. Φιλιππίδη ό.π., σ. 115-131 με τη σχετική βιβλιογραφία.

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΣΥΜΒΙΒΑΖΕΤΑΙ ΜΕ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΥΣ ΤΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΩΝ;

**Α. Συναίνεση και ανταγωνιστικός
πλουραλισμός**

Ηπίστη στις αξίες του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού με δημοκρατία και ελευθερία αποτελεί σήμερα άνεκτίμητο απόσταγμα από την ταραχώδη ιστορική εμπειρία των τελευταίων 150 χρόνων. Ωστόσο στη διαδικασία παρόμοιου μετασχηματισμού θά τεθούν αναντίρροπα σέ κίνηση αντίρροπες δυνάμεις, άποσκοπώντας στή ματαίωσή του. Μέ ποιές μορφές, σέ ποιά έκταση, μέ ποιές πιθανότητες έπιτυχίας κ.λπ. θά εκδηληθούν, αυτά είναι έρωτήματα από τή φύση τους άνοικτά. Έξαρτώνται από τό βάθος και τήν έκταση ύπαρκτών κοινωνικών ανταγωνισμών, σέ έγχώριο και διεθνές πεδίο, από τάσεις ένύπαρκτες στό ιστορικό γίνεσθαι, από δυνατότητες υπέρβασης του ύπαρχοντος, ένδεχόμενα πολιτικής δράσης, τό βαθμό ώριμότητας των αντίμαχων πλευρών κ.ο.κ.

Έτσι ή πολιτική πρακτική θά διέπεται κατ' ανάγκη από δυσπροσδιοριστία τόσο ως προς τήν αίτιολόγηση των καλύτερων δυνατών μέσων όσο και ως προς τήν εξέιδίκευση των ένδιάμεσων ή άπώτερων σκοπών. Έν πάση περιπτώσει, ό έκάστοτε καθορισμός του πρακτέου, όσο δυσχερής και άν είναι, δέν είναι έξ έδριςμού άδύνατος ή περιττός. Προϋποθέτει έντούτους σύνθετο στοχασμό γύρω από τίς θεμελιώδεις διαστάσεις του ιστορικού παρόντος ως μή είσέτι συντελεσμένου μέλλοντος, τό όποιο ώστόσο είναι έπιθυμητό και γι' αυτό δεσμευτικό ως προς τήν «όρθή» πολιτική πρακτική, άτομική και συλλογική, έδώ και τώρα.

Δέν είναι ίσως τελείως άπίθανο μιά διαδικασία θεσμιοποιήσεων σοσιαλιστικής πνοής νά συναντήσει έστω και περιορισμένη συναίνεση ή άνοχή από τίς ανταγωνιστικές κοινωνικές ομάδες και πολιτικές δυνάμεις. Δέν είναι επίσης άδιανόητη ή ύπόθεση ότι θά μπορούσε νά καταδειχθεί έπιχειρηματολογικά άπέναντι σέ καλόπιστους αντιπάλους ότι ή άτομικότητα δέν συμπίπτει ούτε λογικά ούτε ήθικά μέ τήν κτητική έξατομίκευση στήν κοινωνική παραγωγή. Άρα ότι ή άτομικότητα θά μπορούσε νά καλλιεργηθεί μέ πολύ πλουσιότερα και εύγενέστερα περιεχόμενα ζωής, από ό,τι στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία, σέ ένα σύστημα συλλογικής ιδιοποίησης του κοινωνικού πλούτου. Σέ ένα σύστημα δηλαδή, στό όποιο ή ανταγωνιστική συνένωση άνεξάρτητων ιδιωτικών συμφερόντων (volontés particulieres) και συνακόλουθα ή άγοραία κοινωνικοποίηση των ανθρώπων θά παραχωρούσαν βαθμηδόν τή θέση σέ μελλοντική, συνεργατική έναρμόνιση συμφερόντων, νοοτροπιών και ευαισθησιών, πού κατά τά λοιπά παραμένουν διαφορετικές. Έτσι ή ελευθερη ανάπτυξη και εύδαιμονία καθενός θά συναντιόταν έπιτέλους μέ τήν ελευθερη ανάπτυξη και εύπραξία όλων των άλλων.

Έφόσον όμως ή άναθεμλίωση του κοινωνικού συστήματος έργασίας θίξει καιρία τούς πυλώνες τής κεφαλαιοκρατικής κοινωνικής άναπαραγωγής, τότε τά όρια πιθανών συναίνεσεων στενεύουν άσφυκτικά και ίσως συν-

του Κώστα Σταμάτη

τομα έξαντληθούν. Παρ' όλ' αυτά, τά όρθοπρακτικά περιεχόμενα πού προτείνουν οι κοινωνιστικές ιδέες παραμένουν έγκυρα. Και άν άκόμη δέν έλκύουν τή συναίνεση όλων — πράγμα άπολύτως άναμενόμενο —, δέν παύουν νά είναι δεσμευτικά². Μολονότι δηλαδή δέν γίνονται ούτε πρόκειται ποτέ νά καταστούν άποδεκτά από όλους, ιδίως τούς αντιπάλους τους, έλάχιστα παραβλάπεται ή ήθικοπολιτική τους ισχύς.

Τούτο συμβαίνει διότι τό αξιακό πλαίσιο τους, από τή σκοπιά τής πρακτικής φιλοσοφίας, υπερέχει από εκείνο του οικονομικού λιμπεραλισμού, άκριδώς έπειδή θεμελιώνεται στήν ιστορική ανάγκη νά

ξεπερασθεί ή αντικοινωνική αντίθεση ανάμεσα στήν άτομική ιδιοποίηση — κατ' έξοχήν προς όφελος μιάς μικρής κοινωνικής μειοψηφίας — και στή συλλογική παραγωγή τής κοινωνικής συνύπαρξης. Η άτομιστική προσέγγιση, αντίθετα, του φιλελευθερισμού άποδεικνύεται θεωρητικά άφελής, μολονότι καθόλου άδοξη ιδεολογικά. Έγκωμιάζει τό έγωιστικό πράττειν άτόμων ανταγωνιζόμενων μεταξύ τους ως άνεξάρτητων οικονομικών ύποκειμένων. Άποσυνδέει έπίσης τά έπιμέρους «άτομικά» συμφέροντα από τίς άπόσπαστες κοινωνικές διάσεις τής παραγωγής τους. Όμως, ή έξατομίκευση αυτή του κοινωνικού σώματος είναι κατανοήσιμη μόνο διάσει ενός διαλογισμού γύρω από τή σύσταση και άναπαραγωγή των σύγχρονων κεφαλαιοκρατικών κοινωνιών. Οι κοινωνίες αυτές συγκροτούνται από τήν ύπερατομική λογική του κεφαλαιοκρατικού καταμερισμού έργασίας, των σχέσεων ιδιοκτησίας και άνταλλαγής. Οι κοινωνιστικές ιδέες προτείνουν άκριδώς όρθοπρακτικά αίτήματα παραγόμενα έρμηνευτικά από τή διυποκειμενικότητα τής κοινωνικής παραγωγής τής ζωής (όλων, άκόμη και των όπαδών του κτητικού άτομικισμού).

Άκόμη και όταν ό οικονομικός φιλελευθερισμός άναγνωρίζει μιά δέσμη αξιών και δικαιωμάτων — κατά κύριο λόγο τήν ελευθερία οικονομικής δράσης —, τό πράττει από τή σκοπιά μεμονωμένων ύποκειμένων και των έγωιστικών συμφερόντων καθενός χωριστά. Δέν ένδιαφέρεται καθόλου, τουλάχιστον ως βασική δομή σκέψης, για τήν «όρθή» συγκρότηση τής κοινωνίας συνολικά. Υποθέτει αυθαίρετα ότι τά μεμονωμένα άτομα γυρεύουν ή προτείνουν θεσμούς πού νά βολεύουν στά ίδια, ούσιαστικά «μονολογικά». Αυτό πού άποσιωπά ό φιλε-

λεύθερος μύθος είναι ότι η έγχειριστική δράση του άσπου ιδιοκτήτη ή του μικροαστού προσδιορίζεται από κοινωνικούς καθορισμούς. έπωφελείται από γενικευτικές ρυθμίσεις (π.χ. έπιβολή φόρων μόνο βάσει τυπικού νόμου, ψηφιζόμενου από Κοινοβούλιο), προϋποθέτει κοινωνική ζωή και συλλογική παραγωγή και τελικά στηρίζεται στην έκμετάλλευση της εργατικής δύναμης άλλων για την παραγωγή έμπορευματικών άξιών και την άποσπαση υπεραξίας. Σήμερα μάλιστα, στον αιώνα του τεχνολογικά άναπτυγμένου καπιταλισμού των έπιχειρήσεων, τούτο άληθεύει πολύ περισσότερο από ό,τι στον άπλό άνταγωνιστικό καπιταλισμό του 19ου αιώνα.

Άλλά και γενικότερα οι άτομιστικές κοινωνικές θεωρίες, κατά κανόνα, προτιμούν να άγνοούν ότι και αυτές άκόμη οι νοσηματοδοσίες και σκοποθεσίες των έπιμέρους άτόμων διαμεσολαβούνται τόσο στή σύσταση όσο και στή λειτουργία τους από τις πολυσχιδείς σχέσεις καθενός προς άλλα υποκείμενα. Λησμονούν, με άλλα λόγια, ότι η άτομικότητα οικοδομείται «διαλογικά» με την άτομικότητα των άλλων, στή βάση μιās θεμελιακής κοινωνικότητας, πού προκύπτει ιστορικά. "Όποτε δέ καταφάσκουν σέ οτιδήποτε τά μεμονωμένα άτομα θεωρούν καλό τρόπο ζωής, δυσκολεύονται να άποδοκιμάσουν άντικοινωνικές στάσεις ζωής ή έπιθυμίες. Άποδέχονται ή συμβιβάζονται με άλλοτριωτικές καταστάσεις (όπως ή κοινωνική άνισότητα) ή θεσμίσεις (όπως ή άποδέσμευση του έπιχειρηματικού κεφαλαίου από κρατικό ή κοινωνικό έλεγχο), με τό έπιχείρημα ότι σέ «όλους» έπιτρέπεται να γίνουν εργοδότες ή εύποροι. "Ότι πρόκειται για ιδεολογικό πρόσχημα κατανοείται εύκολα με

τήν άπλή σκέψη ότι άν αυτό συνέβαινε ποτέ, τότε δέν θα υπήρχε πλέον μισθωτή εργασία προς έκμετάλλευση, πράγμα καταφανώς άτοπο. "Η «φιλελεύθερη» σκέψη, τουλάχιστον στήν πλειονότητα των ιδαλγών της, προτιμά να όμιλεί για εύκαιρίες ή σύννομες δυνατότητες, πού άναγνωρίζονται γενικά και άφρημένα υπέρ όλων των υποκειμένων δικαίον. Άντίθετα, παραμελεί σκοπίμως τά ζητήματα της έμπρακτης άσκησης της έλευθερίας και άποφεύγει να έρμηνεύσει τό άδύνατον της άπολαυσης της κοινωνικής ζωής από όλους έξίσου.

Κατόπιν τούτων, άν σύρει κανείς τό φιλοσοφικό έπιχείρημα πού παρουσιάζεται εδώ έως την άκραιο λογική του συνέπεια, μπορεί να υποστηριχθεί ότι άν και σήμερα μικρή μόνο μερίδα των πολιτών υίοθετεί πραγματικά τις κοινωνιστικές ιδέες, ωστόσο ή ήθικοπολιτική άξία τους δέν μειώνεται καθεαυτή από έμπειρικές διαπιστώσεις στατιστικού τύπου ως προς την έμπρακτη, περιορισμένη ή μή, άπήχησή τους. "Η θέση αυτή έπιρρωνύεται άκόμη περισσότερο με τή γνώμη ότι κατά κανόνα οι αντίπαλοι των σοσιαλιστικών ιδεών άπλώς έπιλέγουν να άπουσιάζουν ή να άποχωρήσουν από τυχόν έλλογη διαβούλευση ως προς την καλύτερη δυνατή (άνα)συγκρότηση της σύγχρονης κοινωνίας. Πολλοί δρώντες — και όχι μόνον των κυρίαρχων κοινωνικών τάξεων ή στρωμάτων — έμμένουν δογματικά, δίχως καν συζήτηση, σέ τοποθετήσεις περιορισμένης όρθολογικότητας κατά τό σκοπό. προτάσσοντας αυτό πού αντίλαμβάνονται ως άύστηρα προσωπικό συμφέρον. Άλλοι άποφεύγουν παρόμοια

συστήτηση από διανοητική νωθρότητα ή μέ προσήμα ότι αυτή περιστρέφεται γύρω από «ουτοπικό» αντικείμενο. Παρόμοιες συμπεριφορές όμως αίρουν προκαταβολικά οποιαδήποτε δυνατότητα επιχειρηματολογημένης συναίνεσης ως προς την ορθότητα ή την άνασκευή των κοινωνιστικών ιδεών.

Αν πάλι ο διάλογος οδηγήσει σε καταλυτική κριτική σέ βάρος του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος και του θεσμικού του συγκροτήματος, τότε ο υπέρμαχος του τελευταίου δέν «δικαιούται» ήθικοπολιτικά νά αποχωρήσει, εφόσον αδυνατεί νά αντικρούσει την κριτική. Ορθολογικά είναι τελείως άνομιμοποίητο τό «δικαίωμα» κάποιου νά μήν πείθεται από την αίτιολογημένη κριτική των άνωστικών κοινωνικών προσδιορισμών του άστικού συστήματος δικαιωμάτων. Παρόμοια συμπεριφορά θά πρόδιδε μιά αυθαίρετη, σιωπηρή φιλοσοφική αντίληψη, τυπικά φιλελεύθερη, ταύτισης της ελευθερίας μέ την άτομιστικά συνειλημμένη κτητική «ελευθερία». Εάν ο αντιδικών συνομιλητής μας εγκαταλείπει τό διάλογο, συνήθως μάλιστα προτού καν αυτός άρχίσει, ως προς την ιστορική άναγκαιότητα της άτομικής ιδιοποίησης του κοινωνικά παραγόμενου πλούτου, τό πράττει άκριβώς επειδή πιστεύει a priori ότι ή κτητική έξατομίκευση στέκει υπεράνω κριτικής. Στην αντίληψη του αυτή στενεύει άσφικτικά τό νόημα της ελευθερίας έν γένει σέ «ελευθερία» προστασίας της ιδιοκτησίας «του»³.

Σέ περίπτωση λοιπόν άπόπειρας κοινωνικού μετασχηματισμού, τί δέν γενέσθαι πολιτικά, άν έλλείπει ή συναίνεση των άνταγωνιζόμενων τάξεων και κομμάτων; Η πρόχειρη άπάντηση θά ήταν ότι οι τελευταίες θά όφειλαν νά συμμορφωθούν στή δημοκρατική έξουσία της κοινωνικής και πολιτικής πλειοψηφίας. Εφόσον ο σοσιαλιστικός συνασπισμός άνέλθει στήν έξουσία μέ δημοκρατικές διαδικασίες, ή αντιπολίτευση θά όφειλε νά επιτρέψει την πραγματοποίηση του προγράμματος μετασχηματισμού έκ μέρους της πλειοψηφίας. Αυτή πάλι θά ήταν ύποχρεωμένη νά σεβασθεί τά δικαιώματα της αντιπολίτευσης και έν γένει τίς ελευθερίες των άντιπάλων της. Εύκολα γίνεται άντιληπτό ότι αυτός ο τύπος όμαλης και άνεμπόδιστης μετάβασης ποτέ δέν έχει πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα.

Δέν αποκλείεται βέβαια, θεωρητικά τουλάχιστον, νά παρουσιασθεί τέτοια περίπτωση στο μέλλον. Κατά πάσα πιθανότητα όμως, άν όχι μέ βεβαιότητα, θά υπάρξει μιά περίοδος έντασης και συγκρούσεων. Κατά τή ζ' άρχεια της ή εϋθραυστη ίσορροπία των πολιτικών άνταγωνιστών θά κινδυνεύει νά άνατραπεί, μέ άδέβαιη έκβαση και άπρόβλεπτα έπακόλουθα για την ίδια τή λειτουργία ή και τή διατήρηση του δημοκρατικού θεσμικού πλαισίου. Η φορά της διαπάλης κινδυνεύει νά ύποσκάψει τότε τόσο τό ελεύθερο δημοκρατικό παιγνίδι όσο και την άσκηση των άτομικών ελευθεριών των πολιτών.

Τά δικαιώματα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας, ή ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ή προσωπική ελευθερία και βέβαια ή πολιτική ελευθερία θά έπρεπε νά γίνονται σεβαστές, άκόμα και άν άσκούνται από τους άντιπάλους⁴. Από τή σκοπιά αυτή, ή σοσιαλιστική κοινωνική μεταβολή έξακολουθεί νά άποτελεί άξιο κληρονόμιο των ευγενέστερων ιδεών του εύρωπαϊκού Διαφωτισμού. Δέν μπορεί όμως νά ισχύσει τό ίδιο μέ τή χορεία των δικαιωμάτων πού έπιστέφον θεσμικά την κεφαλαιοκρατική κοινωνική δομή, παρέχοντας έρείσματα κτητικού άτομικισμού και κίνητρα έγωιστικού πράττειν. Μέ άλλα λόγια, όσο βαθύτερα θά εισχωρούσε ή κοινωνική μεταβολή στήν ύφιστάμενη διάταξη των σχέσεων παραγωγής, τόσο δραστι-

κότεροι θά απέβαιναν οι περιορισμοί των δικαιωμάτων οικονομικής ελευθερίας (ιδίως έμπορίου και βιομηχανίας, ιδιοκτησία μεγάλων μέσων κοινωνικής παραγωγής) σέ βάρος της κοινωνικής μειοψηφίας πού κατέχει τά μέσα της κοινωνικής παραγωγής και έμμεταλλεύεται ιδιοτελώς τά άποτελέσματα της κοινωνικής εργασίας.

Η οικονομική ελευθερία, ως ελευθερία έμπορίου και βιομηχανίας μέ εκμίσθωση ξένης εργατικής δύναμης, άνδρων, γυναικών, παλαιότερα και παιδιών, άν ιδωθεί άντίστροφα, προϋποθέτει την κοινωνική και οικονομική άνελευθερία της μεγάλης κοινωνικής πλειοψηφίας. Αυτή ή έννοια οικονομικής ελευθερίας γενετικά και λειτουργικά συνάπτεται άναπόσπαστα μέ την κεφαλαιοκρατική παραγωγή της κοινωνικής ζωής, έπομένως προοπτικά θά έχανε τό άντικεινώνικό της νόημα σέ μιά σοσιαλιστική κοινωνία.

Στήν προοπτική μιās κοινωνικής και οικονομικής δημοκρατίας, οι άτομικές ελευθερίες θά διατηρούσαν την άμυντική τους ιδιότητα ως φραγμών υπέρ των πολιτών άπέναντι σέ πιθανή αυθαίρεσία της έξουσίας και της πλειοψηφίας. Συνάμα όμως θά άναδεικνύονταν σέ στοιχεια θεσμικής κατοχύρωσης της πρόσβασης των άνθρώπων στους καρπούς της κοινωνικής εργασίας. Δίχως νά καταργηθεί ο τυπικός τους χαρακτήρας — κάτι πού ίσως θά εϋνοούσε έναν κρατικό δεσποτισμό ή άστόχαστο ίσοπεδωτισμό —, θά άνανεώνονταν μέ ούσιαστικότερα περιεχόμενα ζωής. Η σταδιακά κατακτώμενη ικανότητα συνειδητής κοινωνικής άναπαραγωγής θά διέυρνε μάλιστα τά όρια του πρακτικού πολύ πέρα από τό πεδίο των δικαιωμάτων, προς την κατεύθυνση ενός άνθρωπιστικού φρονήματος φιλαλληλίας.

Η διάκριση μεταξύ των ελευθεριών, πού επιχειρήσαμε προηγουμένως, γίνεται σέ στενή συνάφεια μέ την άμφίσημη ύφή των διαδικασιών έξορθολογισμού πού σφράγισαν την άστική νεοτερικότητα. Η κατάργηση της άστικής κυριαρχίας θέτει στο στόχαστρο τή μονοδιάστατη όρθολογικότητα πού διαπερνά τή γενίκευση της καπιταλιστικής έμπορευματικής μορφής, τή διαχειριστική συστηματοποίηση όλων των πτυχών της κοινωνικής ζωής και της δημόσιας σφαίρας έπικοινωνίας, την έπιστημονική έξαντικειμενίκευση για χειραγωγικούς σκοπούς. Η άναίρεση των άλλοτρεωτικών αυτών πλευρών της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας άποτελεί χονδρικά την άρνητική στιγμή της σοσιαλιστικής άνακαινίσης. Στη θετική της στιγμή, άντίθετα, περισώζονται διά ναυαγισμούς, κατά κάποιον τρόπο, σημαντικά κανονιστικά στοιχεία θεσμικού έξορθολογισμού, πού ήδη έμπεριέχονταν in nuce στις μεγάλες άστικές έπαναστάσεις.

Οι ιδέες της ελευθερίας και της δημοκρατίας συνθέτουν πράγματι ένα άξιακό πλέγμα πού ξεπερνά τόν ιστορικό περίγυρο (του 18ου-19ου αιώνα), μέσα στον οποίο κατέστη δυνατή ή έπαναστατική εκφώνησή τους. Η πρακτικοθητική όρθολογικότητά τους συνίσταται στήν άπαρεμπόδιση και δημόσια προβολή αξιώσεων διυποκειμενικής εγκυρότητας, ταυτόχρονα όμως και στήν ύποχρέωση όλων νά εκθέτουν και νά εκτίθενται σέ επιχειρήματα. Τούτο έξυπνονει ήθικά μέν την άμοιβαία άναγνωριση των δρώντων ύποκειμένων, θεσμικά δέ τή διευθέτηση πρόσφορων νομικών και πολιτικών ρυθμίσεων, δημοκρατικού και δικαιοκρατικού χαρακτήρα. Στόν άπομαγευμένο κόσμο των καιρών μας ή γνωστική και ήθική κατάσταση των ανθρώπων είναι τέτοια ώστε θά έπρεπε νά μήν έξαιρεϊται από τή δυνατότητα κριτικού έλέγχου καμία αξίωση εγκυρότητας, κανένα πολιτικό αίτημα⁵.

Παρόμοιες αξιώσεις και αιτήματα πηγάζουν από τη σφαίρα της διανθρωπίνης επικοινωνίας — από τις κοινωνικές διαδικασίες, τα κοινωνικά θέσμιμα, τους ισχύοντες ή ελιπιζόμενους καλύτερους κανόνες, τη συσσωρευμένη ατομική και συλλογική εμπειρία. Γι' αυτόν το λόγο δεν επιτρέπεται να γίνονται πλέον αποδεκτές εξωτερικές πηγές εγκυρότητας, όπως η δούληση του Θεού, υπερβατικές αντιλήψεις ως προς το σκοπό της ιστορίας, ρατσιστικές αξιώσεις φυλετικής, δηλαδή εξωιστορικής, ύπεροχής κ.λπ.

Η ιστορία δεν βρίθκει παραδειγμάτων ριζοσπαστικών μεταβολών στο έκαστοτε σύστημα ταξικής κυριαρχίας και εξουσίας, με τη συναίνεση ή έστω την άνοχη των κατόχων της κοινωνικής και πολιτικής ισχύος. Δεν υπάρχουν άλλωστε και σπουδαίοι λόγοι αισιοδοξίας ότι το αντίθετο θα μπορούσε να λάβει χώρα στο μέλλον. Πώς θα όφειλε λοιπόν να αντιδράσει σε αναμενόμενη έκρυθμη κατάσταση μιά άλλητινά σοσιαλιστική κυβέρνηση; Προφανώς θα ίσοδυναμούσε με αυτοκτονία, αν παρέδιδε άμαχητί την εξουσία στον αντίπαλο άστερισμό πολιτικών δυνάμεων, μολονότι θα διέθετε άκόμη σταθερά τή λαϊκή ύποστήριξη, χάρη στην όποία άλλωστε θα έχει φθάσει στην εξουσία. Έφρόσον όμως οι σχέσεις ανταγωνιστικού πλουραλισμού άπολήξουν σε άνοιχτή ρήξη, τότε διανοίγεται μιά περιόδος άναμετρήσεων, πιθανώς και ένοπλης άντιπαράθεσης.

Άκόμη και σε αυτό τό ένδεχόμενο θα πρέπει να γίνεται σεβαστός ως άπαραβίαστος τουλάχιστον ένας πυρήνας δικαιωμάτων. πού θα συμπεριλάμβανε προπάντων την άξιοπρέπεια της προσωπικότητας, την έλευθερία λόγου, την πολιτισμένη πολιτική άντιπαράθεση και τό δικαίωμα όλων, άκόμη και των αντίπαλων, στην επιδίωξη. Η πρόοξη παρόμοιων πυρήνα δικαιωμάτων γίνεται χάρη στην ίστορικά καταξιωμένη ιδέα — πού άνατρέχει κατ' έξοχήν στην καντιανή πρακτική φιλοσοφία — ότι άξίζουσι τέτοιου σεβασμού όλοι οι άνθρωποι, από μόνο τό γεγονός ότι είναι άνθρωποι. Η θεμελιώδης κοινωνικότητα πού μοιράζονται, στον κόσμο της νεοτερικότητας, κατέστησε τό πρώτον έφικτή την άναγνώριση αυτήν, άνεξάρτητα από τούς κοινωνικούς προσδιορισμούς καθενός και καθεμιάς, αν δηλαδή είναι άσotός ή μισθωτός, και άσκέτως από τις πολιτικές πεποιθήσεις του/της, αν δηλαδή είναι φίλος ή έχθρός.

Ίδιως αν επιχειρηθεί ριζική κοινωνική άλλαγή έν μέσω πολεμικής περιπέτειας ή οικονομικής κατάρρευσης, τότε ή άναμέτρηση θα έκδηλωθει μάλλον είτε ως έμφύλια διαμάχη είτε ως πόλεμος με έξωτερικούς αντίπαλους ή και τά δύο μαζί. Σύμφωνα με μιά διάγνωση άρκετά κατηγορηματική: « Αν ό σοσιαλισμός άποτελεί μιά ριζική κοινωνική μεταβολή, τότε είναι άδύνατος μέσα σε δημοκρατικό πλαίσιο. Η δημοκρατία είναι ένα σύστημα πού στηρίζεται στή συναίνεση και τις ίσορροπίες. Έπομένως, μόνο μικρές άλλαγές, οι όποιες δεν θίγουν βασικές οικονομικές δομές, μπορούν να επιτευχθούν. Η καθολική ψηφοφορία άντισταθμίζεται από τή δυνατότητα των κεφαλαίουχων να επηρεάσουν την οικονομική και κοινωνική έξέλιξη μέσω της έπενδυτικής τους συμπεριφοράς. (...) Στο έρώτημα αν πράγματι ό σοσιαλισμός ως έμπρόθετη κοινωνική μεταβολή, ως λογικός σχεδιασμός της κοινωνίας, άπαιτεί τό συνδυασμό με δικτατορικές μορφές διακυβέρνησης, ή άπάντηση φαίνεται ότι δεν μπορεί να είναι άρνητική»⁶.

Παρά τόν άπαισιόδοχο τόνο της, ή διάγνωση αυτή και τεκμηριωμένη είναι με την άποκτημένη μέχρι σήμερα ίστορική εμπειρία και μοιάζει άρκετά άκριβής περιγραφικά ως προς τό μελλοντικό της ύπονοούμενο. Άπό μόνη της ώστόσο άναιρεί άραγε την ήθι-

κοπολιτική άξία της μετάβασης στο σοσιαλισμό και της έδραίωσης του τελευταίου με δημοκρατία και έλευθερία; Αυτό είναι έρώτημα άναγόμενο στή σφαίρα της πραξεολογικής δεσμευτικότητας, του πολιτικά όρθου πράττειν. Η άπάντησή του άξιώνει μιά καιρία δεοντολογική τοποθέτηση, μιά βασική άξιολογική στάση. Άκριβώς λόγω της πραξεολογικής του ύφης, τό έρώτημα όπωσδήποτε συνδέεται, αλλά πάντως δεν συγγέεται, με τό πρόβλημα μήπως ή επαναστατική βία άποβεί άναπότρεπτη, όπως ίσως και όρισμένα άυταρχικά στοιχεία στην άσκηση της έξουσίας από τό μέτωπο των σοσιαλιστικών δυνάμεων. Τό δεύτερο ζήτημα όμως άναλυτικά είναι άλλης τάξεως θέμα. Άφορά τό τί θα συμβεί (κατά πάσα πιθανότητα), τό ένδεχόμενο μιάς διαρθρωτικής κοινωνικής άλλαγής, και όχι πώς θα ήταν εύκταίο ή θα «έπρεπε» να λάβει χώρα ή άλλαγή αυτή.

Η προκείμενη διάκριση δεν γίνεται, όπως ίσως φανεί από πρώτη ματιά, για λόγους άναλυτικού σχολαστικισμού ή έπιτηδευμένης φιλοσοφικής άκριβολογίας. Έγκλείει, αντίθετα, ένα πολιτικό δυναμικό μεγάλη στρατηγικής σημασίας, με την τρέχουσα έννοια του όρου. Τό να πεισθούμε για την όρθολογικότητα κατ' άξίαν (Wertrationalitaet) του σοσιαλιστικού διαβήματος με σεβασμό στή δημοκρατία και την έλευθερία, αυτό είναι ένα ζήτημα. Τό να στοχασθούμε άκολούθως γύρω από την όρθολογικότητα κατά τό σκοπό (Zweckrationalitaet) των άναγκαιών προς τότο μέσων και μέτρων είναι άλλο ζήτημα. Τό πρώτο μās καλεί να δεσμευθούμε ήθικά και πολιτικά από μιά «ρυθμιστική άρχη» (regulatives Prinzip) όρθης πολιτικής δράσης. Ένώ τό δεύτερο καλεί σε χρήση της δυνάμεως κρίσης (Urteilkraft), κατ' άρχην σύμφωνα με ύποθετικές προσαγές της φρόνησης, οι όποιες όμως τελούν σε σχέση άξιολογικής άναφοράς προς τή ρυθμιστική άρχη πού άποδεχόμαστε.

Όστόσο τά δύο έπίπεδα δεν είναι καθόλου άσύνδετα. Η πολιτική δράση πού προσανατολίζεται στην έπιτευξη του σοσιαλιστικού στόχου διόλου δεν είναι άσχετη προς την κανονιστική σφαίρα και τόν όρθοπρακτικό προδληματισμό. Δεν φιλοτεχνούμε έναν φορμαλιστικό κανόνα κοινωνικού μετασχηματισμού, άφήνοντας κατά τά λοιπά την πολιτική πρακτική να προσαρτάται έξ ολοκληρου από τή σφαίρα του «στρατηγικού πράττειν», κατά την όρολογία του Χάμπερμας. Όπως είναι γνωστό, ό Χάμπερμας διακρίνει — με κάποια άναλυτική αυστηρότητα μάλιστα — τό «στρατηγικό» από τό «έπικοινωνιακό» πράττειν. Τό πρώτο εγκείται στις ιδιωφελείς επιδιώξεις και πρακτικές επηρεασμού της συμπεριφοράς των άλλων βάσει ύποθετικών προσαγών της φρόνησης, ιδίως σε συνθήκες έλλειψης συναινεσης των δράντων (π.χ. ή συμπεριφορά των ανταγωνιστών στην άγορά). Τό δεύτερο άναφέρεται στή συμβολικά διαμεσολαθιμένη άλληλεπενέργεια και διάδραση μεταξύ των ανθρώπων, εκτιμάται δέ βάσει κανόνων αλλά και βάσει της κατανοήσεως των κανόνων από τούς δράντες (π.χ. διάλογος πολιτικών κομμάτων στο Κοινοβούλιο).

Στόν Χάμπερμας οι κοινωνικές διαδικασίες άντικρίζονται ύπό τό πρίσμα μιάς ιδεατής κατάστασης έπικοινωνίας, στην όποία κανοναρχεί έλλογος διάλογος, έλευθερος από έξουσιαστικές έξαρτήσεις, μεταξύ ίσότημων συνομιλητών. Άπό τή σκοπιά του είναι βέβαια δυνατή μιά κριτική της άστικής κοινωνικής κυριαρχίας και πολιτικής έξουσίας, δυνάμει όμως μιάς φορμαλιστικής αρχής δικαιοσύνης και μιάς άνάλογης αντίληψης ίσότητας ευκαιριών. Πράγματι οι κοινωνικές διαδικασίες δεν έξετάζονται πλέον από τόν Χάμπερμας με σημείο εκκίνησης τούς ίστορικούς όρους παραγωγής τους. Άλλά και οι κανονιστικές κρυσταλλώσεις (νομικοί και πολι-

τικοί θεσμοί) έπίσης δέν έρευνώνται μέ άφετηρία τούς κοινωνικούς όρους παραγωγής τους. Έτσι ή κριτική πού ό Χάμπερμας άσκει, ιδίως τά τελευταία χρόνια, στόν ιδεότυπο (Idealtypus) «άστικό νομικό καί πολιτικό σύστημα» μένει κολοδή⁷. Διότι τό σύστημα αυτό, βασιζόμενο άκριδώς στήν τυπική ισότητα (έναντι τού νόμου) πολιτών κοινωνικά άνισων, θεωρείται άπό πρίν ώς όρθολογικό.

Παροράται όμως ότι ή έγωιστική συμπεριφορά άνεξάρτητων έμπορευματοκατόχων ιστορικά διευκολύνθηκε, αλλά καί έξακολουθεϊ νά εύνοείται, άπό τυπικά θεσμικά πλαίσια, μέ κανόνες γενικής ισχύος, πού κατοχυρώνουν στρατηγικό πράττειν κτητικού άτομικισμού. Τό τελευταίο, δηλαδή ούσιαστικά ή προσανατολιζόμενη στήν έπιτυχία συμπεριφορά οίκονομικών ύποκειμένων, θά ήταν άδιανόητο σήμερα δίχως ένα νομικοπολιτικό σύστημα προστατευτικό τών άστικών σχέσεων παραγωγής καί ανταλλαγής, δίχως νομικές ρυθμίσεις γιά τή σύναψη ή κατάργηση συμβάσεων, γιά τήν κυκλοφορία τού χρήματος, τή ρύθμιση τών ανταγωνιστικών σχέσεων κεφαλαίου-έργασίας, τήν έπίλυση τών έννομων διαφορών κ.ο.κ. 'Η κριτική αυτή εμφανίζει λοιπόν ένα σημαντικό έλλειμμα, άφου τελικά ύποτιμά τή λειτουργική παρεμβολή τού άστικού θεσμικού πλαισίου στήν άναπαράγωγή τών άγοραίων κοινωνιών⁸.

'Η «κριτική» κοινωνική θεωρία παύει ώς εκ τούτου νά είναι θεωρία τύπων παραγωγής τής κοινωνικής συνύπαρξης, εύρύτερης ιστορικότητας. 'Η διυποκειμενική διάσταση τού κανονιστικού της ιδεώδους άποσχετίζεται άπό ένύπαρκτης κοινωνικές αξίες, άνάγκες καί προσδοκίες. 'Αλλά καί τό πρόβλημα τής όρθης πολιτικής δράσης εγκαταλείπει τό έρευνητικά μά καί πολιτικά γόνιμο έδαφος τής πραγματικής ιστορίας τών ανθρώπων. 'Η όλη κατασκευή τού Χάμπερμας προσλαμβάνει έξαρχής φορμαλιστικό χαρακτήρα καί άποξενώνεται άπό «ύλικά» αίτήματα, δηλαδή ούσιώδεις αξιολογικές δεσμεύσεις γιά έξορθολογισμό τής συνολικής παραγωγής τής κοινωνικής ζωής. Αυτό συμβαίνει, διότι ό φορμαλισμός τού κανόνα διαχωρίζεται, άπό τό συγγραφέα, άπό τίς αιτιακές σχέσεις στρατηγικών πρακτικών πρós τά μέσα ύλοποίησής τους. 'Η θεωρία του παραιτείται έν τέλει άπό τό καθήκον θεμελίωσης συγκεκριμένων ιστορικών περιεχομένων.

'Αντίθετα άπό τόν Χάμπερμας, μία κριτική κοινωνική θεωρία, μέ γνωστικό ένδιαφέρον τήν ιδέα τού κοινωνιστικού μετασχηματισμού, όφείλει νά θέτει ήθικοπολιτικά ζητήματα περιεχομένου, νά έρευνά δηλαδή τούς ιστορικά προκύπτοντες κοινωνικούς όρους παραγωγής αξιών καί κανόνων. Μέ τόν τρόπο αυτό θά μπορούσε νά κατανοήσει καί νά καταδείξει καί τήν παραγωγή κοινωνικών άδικιών, άκριδώς μέσα άπό τή λειτουργία τού ισχύοντος νομικού συστήματος, τήν τυπική ίσονομία καί τήν τυπική πολιτική δημοκρατία. Τό πλαίσιο γένεσης αλλά καί τό πλαίσιο ισχύος κανόνων καί αξιών θά έπρεπε νά συναρτηθούν μεθοδολογικά μέ τήν «ύλικότητα» τών κοινωνικών σχέσεων σέ μία εύρύτερη ιστορική έποχή⁹.

'Αν όμως τό ζήτημα μετακινηθεί σέ τέτοια θεωρητική προοπτική, τότε είναι πολύ άμφίβολο άν ή τυπικότητα καί γενικότητα τού άστικού νομικοπολιτικού συστήματος θά μπορούσε νά άναγορευθεί σέ αξιολογικά έσχατο θεσμικό κριτήριο. Καί όμως αυτό πράττει τελικά ό Χάμπερμας, άφου, πρώτον, εισηγείται μία τομή μεταξύ δικαίου καί ήθικής, άνάμεσα σέ τυπικούς κανόνες γενικής ισχύος άφ' ενός καί αξιολογικές κρίσεις άφ' έτέρου. Καί, δεύτερον, έκλαμβά-

νει σχετικιστικά τούς γενικούς κανόνες δικαίου ώς ύπατο, άν καί άσθενές, έχέγγυο τής κοινωνικής ήθικότητας.

Β. 'Η συσχέτιση μέσων πρός σκοπούς ώς πρόβλημα πολιτικής φιλοσοφίας

'Ως πρός τήν αξιολογική σχέση σκοπών καί μέσων¹⁰ αξίζει τόν κόπο νά αναλογισθοΰμε μία ώραία ιδέα τού Φερδινάνδος Λασσάλ, ό όποιος προέτρεπε νά συλλαμβάνονται τά μέσα τής πράξης (άλλαγής τού κόσμου) ώς οί ίδιοι οί σκοποί σέ έμβρυακή μορφή. Κατά τήν αντίληψη αυτή, τά επιλεγόμενα μέσα καί μέτρα πρέπει νά σταθμίζονται βάσει τών αξιών πού αντιπροσωπεύει ό άπώτερος στόχος, ώστε καί αυτά τά ίδια νά νομιμοποιούνται ήθικά καί πολιτικά. 'Αντίθετα, δέν ίκανοποιεί ή χρήση όποιωνδήποτε μέσων προκειμένου νά έπιτευχθεί τό επιθυμητό άποτέλεσμα (consequentialism). 'Αν αυτό είναι ή προοπτική μιας άπελευθερωμένης κοινωνίας, τότε καί οί ένδιάμεσοι στόχοι πρέπει νά άνατροφοδοτούνται αξιολογικά άπό τό σκοπό αυτό¹¹.

Η δεσμευτικότητα τής θέσης αυτής θά μπορούσε νά τεθεί σέ άμφισβήτηση άπό μία παραδοσιακή μαρξιστική τοποθέτηση, έστω κι άν αυτή παρουσιάζεται άρκετά έκλεπτυσμένη. Σέ μία άπό τίς καλύτερες στιγμές τής τελευταίας, ό Λέων Τρότσκι έχει ύποστηρίξει ότι τό ψεύδος, ή βία ή καί ό φόνος άκόμη, κάτω άπό όρισμένες συνθήκες, είναι δυνατόν νά θεωρηθούν ήθικώς άνεκτά μέσα πρός έπίτευξη τού σοσιαλιστικού στόχου ή γιά τή διατήρηση τής δημοκρατίας (κατά τόν ισπανικό έμφύλιο πόλεμο), άρκει ό τελικός στόχος νά είναι όρθός καί δικαίος. Παρόμοιες συμπεριφορές καθεαυτές μέν είναι επιλήψιμες, άγνωρίζει ό Τρότσκι, όμως καταδικαστέα είναι καί ή ταξική κοινωνία πού τίς ύποθάλλει. Μιά άταξική κοινωνία, αντίθετα, θά καθιστούσε περιττά τή βία ή τό ψεύδος. 'Η μετάβαση ώστόσο σέ μία κοινωνική διάρθρωση άπαλλαγμένη άπό κοινωνικές αντιφάσεις, άρα καί άντικοινωνικές συμπεριφορές, δέν μπορεί νά συντελεσθεί παρά έπαναστατικά, δηλαδή μέ θίαια μέσα. 'Αλλά καί ή ίδια ή έπανάσταση είναι άποτέλεσμα τής ταξικής κοινωνίας, γι' αυτό καί φέρει κατ' άνάγκη γνωρίσματα τής ταξικής κοινωνίας πού θέλει νά άνατρέψει¹².

Παρ' όλ' αυτά, ό Τρότσκι δέν προσυπέγραψε ότι έν τέλει έπιτρέπεται ή χρήση όποιουδήποτε μέσου. «Τούτο μόνον έπιτρέπεται, άπαντούμε, πού όδηγεί πραγματικά στήν άπελευθέρωση τού ανθρώπινου γένους. 'Επειδή αυτός ό σκοπός μπορεί νά έπιτευχθεί μόνον έπαναστατικά, ή χειραφετητική ήθική τής έργατικής τάξης άναγκαστικά είναι προικισμένη μέ έπαναστατικό χαρακτήρα. 'Αντιτίθεται άδιάλλακτα όχι μόνο σέ όποιοδήποτε θρησκευτικό δόγμα, αλλά καί σέ κάθε είδους ιδεολογικό φετίχ, πού είναι οί φιλοσοφικοί χωροφύλακες τής άρχουσας τάξης. Συνάγει παραγωγικά (deduces) κανόνα συμπεριφοράς άπό τούς νόμους άνάπτυξης τής κοινωνίας, κατά πρώτο λόγο άπό τήν ταξική πάλη, πού είναι ό νόμος τών νόμων»¹³. 'Επομένως, γίνονται δεκτά μονάχα όσα μέσα ένοποιούν τίς δυναστεύουσες τάξεις, έμφυσούν σέ αυτές πνεύμα αντίστασης καί αντίθεσης στήν κατεστημένη ήθική καί πολιτική ιδεολογία, προάγουν τήν κατανόηση τής ιστορικής τους άποστολής, ένισχύουν τό θάρρος τους καί καλλιεργούν φρόνημα άυτοθυσίας στόν κοινό άγώνα¹⁴.

Παρά τήν έπαναστατική της ζέση, ή θέση τού Τρότσκι ούσιαστικά κατέλειπε περαιτέρω τά ήθικοπολιτικά ζητήματα άνεξέταστα, μέ τή δικαιολογία ότι γι'

αυτά θά ἀποφασίσει γενικῶς καί ἀορίστως ἡ «ταξικὴ πάλη». Πῶς ὁμως θά ἔπρεπε νά διεξάγει τόν ἀγῶνα της ἡ ἐργατικὴ τάξη; Ποιές ἠθικὲς καί πολιτικὲς ἀρχές (principles) θά ὀφείλαν νά τηροῦν οἱ καταπιεζόμενοι; Στὴ σκέψη τοῦ Τρότσκι πιθανῶς ἐμφώλευε ἡ ἀθεμελίωτη πίστη στὴ δυνατότητα ἀνεύρεσης τοῦ πρακτέου μέ τρόπο ἀμεσο καί ἀνεπίδεκτο ἀμφισβήτησεων, ἀρκεῖ οἱ ἐξουσιαζόμενοι νά καταφέρουν νά ἀναγιγνώσκουν ἀπροκατάληπτα τὸ νόημα τῶν τεκταινομένων¹⁵. Ἐξάλλου, συμμετρικά πρὸς τὴν «ἀντικειμενικὴ» σημασία τῶν κοινωνικῶν δρωμένων, ὁ Τρότσκι φρονοῦσε ἐνδεχομένως, δίχως ἴσως νά ἔχει πλήρη ἐπίγνωση τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ κατανόηση τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας μπορεῖ νά εἶναι ἐνιαία καί à la limite ἀποκλειστική.

Πολιτικὸ συμφραζόμενο τῆς ἔωλης αὐτῆς φιλοσοφικῆς θέσης θά μπορούσε λοιπὸν νά εἶναι ἡ ἀποκλειστικὴ διακατοχὴ τοῦ νοήματος τῆς ἱστορίας καί τοῦ πρακτέου ἀπὸ τὸ (ἓνα καί μοναδικό) κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὡς φορέα τῆς κοινωνικῆς πρωτοπορίας. Κατὰ μιά ἀσχημη εἰρωνεία τῆς (ἐνδοκομματικῆς) ἱστορίας καί ὁ ἴδιος ὁ Τρότσκι ἐμελλε νά πέσει τελικὰ θύμα μίας ἀντίληψης πού συμμεριζόταν κοινές φιλοσοφικὲς παραδοχές, ἀλλὰ σέ τελείως ἐκχυδαϊσμένη μορφή. Κατὰ τὴ σταλινικὴ vulgata, ἀληθές ἢ ὀρθὸ εἶναι ὅτιδῆποτε συμφέρει στὴν ἐργατικὴ τάξη, στὴν πραγματικότητα στὸ κόμμα πού ἐκφράζει ἐξ ὀρισμοῦ καί αὐθεντικά, ὑποτίθεται, τὰ συμφέροντά της καί ἐν τέλει ὁ, τι κρίνει ἡ ἐκάστοτε ἡγεσία τοῦ κόμματος - ἱερατείου ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας.

Οἱ θέσεις τοῦ Τρότσκι εἶναι ἐνδεικτικὲς μίας πολὺ εὐρύτερης, ἱστοριστικῆς μαρξιστικῆς τάσης, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία τὰ ζητήματα τοῦ πρακτέου τίθενται καί ἐπιλύονται ἱστορικοδιωματικά, ἂν καί κατὰ τὰ λοιπὰ μέ διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ τὴν προλεταριακὴ ἠθικὴ σέ σχέση μέ τὴν ἀστική. Στὴν τάση αὐτὴ δέν ὑπάρχει χώρος γιὰ τὴν ὑπόθεση μήπως ὀρισμένες ἀξίες μπορεῖ νά δια-

θέτουν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι «τυπικὲς», εὐρύτερο ἱστορικὸ θεληγενές σέ σύγκριση μέ τὸ πλαίσιο γένεσής τους. Εἰδικότερα γιὰ τὰ προβλήματα τῆς κοινωνικῆς μεταβολῆς δέν διαφαίνεται σέ αὐτὴν ἄλλη διέξοδος ἀπὸ τὸ νά παραπέμπονται αὐτὰ στὴν τυφλὴ ἐπαναστατικὴ βία, δηλαδή ἓνα κριτήριον κατ' ἐξοχὴν μὴ ὀρθολογικό. Πῶς θά μπορούσαμε ὁμως νά γνωρίζουμε ὅτι αὐτὸ πού συντελεῖται «ἀντικειμενικά» μπροστὰ μας προωθεῖ ἢ ὄχι τὸν ἀπώτερο σκοπὸ τῆς κοινωνικῆς χειραφέτησης; Στὸ ἀμείλικτο αὐτὸ ἐρώτημα ἡ κυρίαρχη ἕως σήμερον ἐκδοχὴ μαρξισμοῦ στέκει ἀναγκαστικά σιωπηλὴ. Αὐτὴ ἀφήνει οὐσιαστικά τὰ ζητήματα τῆς δημοκρατικῆς μετάδοσης στὸν σοσιαλισμὸ ἀδιερεύνητα καί μετέωρα, ὑπεκφεύγοντας στὸ ὄνομα τῆς ἐπαναστατικῆς αὐθορμησίας.

Ἔτσι τὰ συναφῆ προβλήματα ἀπογυμνώνονται ἀπὸ τὸ ἠθικοπολιτικὸ φορτίο τους. Παραμένουν ὡς ἀκατάστατο ἐμπειρικὸ ὑλικό, τὸ ὁποῖο παρεισφραδίζει αὐθαίρετα πλέον καί ἀνορθολογικά στὴν ἐκάστοτε διερμηνεύση τῆς πραγματικότητας καί στὴν ἐκτίμησή τοῦ πρακτέου. Τὸ «πρῶτον ψεῦδος» τῆς τοποθέτησης αὐτῆς ἀποκαλύπτεται μέ τὴ σκέψη ὅτι αὐτὴ ἐσφαλμένα συνάγει εὐθέως — ἀκριτα καί ἀδιαμεσολάβητα — τὸ δέον γενέσθαι ἀπὸ τῆς δῆθεν φυσικῆς ἀμεσότητας πραγματικῶν καταστάσεων (naturalistic fallacy)¹⁶. Ὡστόσο, ἡ «ταξικὴ πάλη» καθεαυτὴν, ὡς ὠμὸ factum, δέν ἐπιτρέπει, δέν ἐπιβάλλει ἢ δέν ἀπαγορεύει τίποτε.

Στοὺς Μάξ Ἄντλερ καί Ὀττο Μπάστερ, σεβάσιμες μορφές τοῦ «αὐστρομαρξισμοῦ», ὀφείλεται ἡ τιμὴ ὅτι ὑπογράμμισαν ἱκανοποιητικά πῶς ὁ σοσιαλισμὸς, καί ἂν ἀκόμη ἦταν νομοτελειακὰ ἐξασφαλισμένος, εἶναι εὐκαταίος καί στόχος ἀξίος γιὰ νά ἀγωνισθῆ κανεὶς γι' αὐτόν ἀπὸ τώρα. Οἱ ἴδιοι ἀξιοποίησαν μέ ἐνδιαφέροντα τρόπο μιά ἰδέα καντιανῆς καταβολῆς, ὅτι ἡ πολιτικὴ δράση καθοδηγεῖται πρὸς τὴν ἐπίτευξη ἐνός δίκαιου ὑπαίου στόχου κατὰ μιά τυπικὰ τελεολογικὴ αἰτιότητα. Αὐ-

τό συμβαίνει διότι, απλούστατα, οί ύφιστάμενοι τήν ἐκμετάλλευση καί καταπίεση σπρώχνονται νά σκεφθοῦν τή δυνατότητα μιᾶς ἐλεύθερης ἀπό ἐκμετάλλευση κοινωνίας ἀλληλεγγύης, ὥστε ἡ ἰδέα αὐτή νά σταθεῖ περαιτέρω κίνητρο, ἐμπρόθετη αἰτία γιά χειραφετητική πολιτική πρακτική.

Σύμφωνα μέ μιὰ χονδροειδή μορφή μαρξισμοῦ, ἀντίθετα, τά ζητήματα τοῦ πρακτεῦ ὑποβιάζονται ἀναγωγιστικά στό ἐπίπεδο αἰτιωδῶν κοινωνικῶν σχέσεων, οἱ ὁποῖες ὑποτίθεται ὅτι κυβερνοῦνται, ὅπως καί ἡ φύση, ἀπό νόμους τελείως ἀνεξάρτητους τῆς ἀνθρώπινης θέλησης. Τό ὄφειλεν θεωρεῖται ἔτσι ἐσφαλμένα ὡς ἀπόρροια τῆς ἐπιστημονιστικῆς κατανόησης τῆς ὠμῆς ἀναγκαιότητας (θετικιστικό γνῶρισμα τῆς μήτρας ἰδεῶν τοῦ μαρξισμοῦ τῆς Β' ἀλλά καί τῆς Γ' Διεθνούς). Ἡ κεντρική αὐτή θέση — τήν ὁποία συμμερισθηκαυμαρξιστές τόσο διαφορετικοί πολιτικά, ὅπως ὁ Κάουτσκι καί ὁ Λένιν — ἀποτυγχάνει νά στοχασθεῖ ἄν τό εἰκαζόμενο ὡς νομοτελειακά κατοχυρωμένο γεγονός εἶναι καί ἐπιθυμητό καί κατ' ἀρχήν ποιά εἶναι τά εἰδικότερα περιεχόμενα ζωῆς πού ἐπαγγέλλεται. Ἡ ἀκόμη ποιά μέσα νομοποιοῦνται καί ποιά ὄχι στήν ἐξυπηρέτηση τοῦ δημοκρατικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἡ τοποθέτηση αὐτή ἀδυνατεῖ, τέλος, νά λάβει τίς ἀποστάσεις τῆς ἀπό μιὰ ἀκραία ὠφελμιστική (utilitarian) ὁμολογία τῆς, σύμφωνα μέ τήν ὁποία, ἐφόσον κρίνεται ἐφικτή καί ἐπιθυμητή ἡ ἐπιδίωξη ὠφέλειας, εἶναι ἐπιτρεπτή ἀκόμη καί ἡ χρήση ἀνήθικων μέσων καί ἡ λήψη ἀδικῶν μέτρων.

Ἡ ἀντίληψη αὐτή θανατοιοῦται ὅτι διαθέτει μιὰ ἀκλόνητη θεωρία γιά τήν κατεύθυνση τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Στήν πραγματικότητα ὁμως στερεοῦται θεωρητικῶν προδιαγραφῶν, δηλαδή μιᾶς πρόσφορης δομῆς σκέψης, γιά νά ἀποκρούσει ἠθικά ὅσα πολιτικά μέτρα ἀπάδουν στό σκοπό τῆς ὀλόπλευρης κοινωνικῆς χειραφέτησης. Αὐτή ἡ ἀρκετά διαδεδομένη ἐκδοχή μαρξισμοῦ ἀποδει-

κνύεται ἠθικά χαλῆ γιά δύο κυρίως λόγους¹⁷. Πρῶτον, ἐπειδή τοποθετεῖ τά ζητήματα τοῦ περιεχομένου τοῦ σοσιαλισμοῦ καί κομμουνισμοῦ ἀπλῶς σέ ἱστορική μακροκλίμακα, δίχως περαιτέρω πραγμάτευση, τήν ὁποία μάλιστα καταδικάζει ἐκ προοιμίου ὡς οὐτοπική. Καί, δεύτερον, διότι παρακάμπτει τά ζητήματα τῆς δημοκρατικῆς ἢ μὴ μετάβασης στόν σοσιαλισμό, ἐπειδή ἤδη ἀυτά ἀποφασίζονται ἀπό τήν «ἴδια» τήν ταξική πάλη.

Ἡ τοποθέτηση αὐτή ἀστοχεῖ λοιπόν τόσο ὡς πρός τήν ἱστορική ἐμβέλεια ὅσο καί ὡς πρός τό περιεχόμενο τῶν ἠθικῶν καί πολιτικῶν ζητημάτων. Θεωρώντας ἐσφαλμένα ὅτι τά ζητήματα αὐτά εἶναι ἀποκλειστικά ἢ πρωτευόντως ταξικῆς φύσης, πιστεύει ὅτι θά μπορούσαν νά τύχουν ὀριστικῆς ἐπιλύσεως ὅποτε ἐπικρατήσει ἡ ἀταξική κοινωνία. Μειονεκτεῖ σημαντικά ἐπομένως, ἀφοῦ: α) ἔχει τήν τάση νά παραμελεῖ μιὰ συνεπῆ ὀρθοπρακτική πραγμάτευση ζητημάτων τοῦ πράττειν στό ἱστορικό παρόν· β) μολονότι ἀντλεῖ ἀπό τό ὄραμα μιᾶς μελλοντικῆς «καλῆς» κοινωνίας, ἀποφεύγει νά ἐμβαθύνει στίς θεμελιώδεις ὀργανωτικές ἀρχές τῆς, ἐκτιμώντας κακῶς ὅτι πρόκειται γιά «οὐτοπική» ματάιοπονία· γ) παραγνωρίζει τήν πλειάδα τῶν ἐτερογενῶν ἠθικῶν καί πολιτικῶν ζητημάτων πού δέν προσδιορίζονται ταξικά, τά ὁποία ὡστόσο ἀξιῶνουν κανόνες ὀρθῆς ἀντιμετώπισής τους, ὅπως εἶναι ζητήματα διανθρώπων σχέσεων ἢ προσωπικῆς ἠθικῆς· δ) λησμονεῖ ἀνεπίτρεπτα ὅτι ἡ «ὀρθή» στάση, ἠθικά ἢ πολιτικά, θεμελιώνεται μόνο μέ τήν ἐπιχειρηματολογημένη ἐπίκληση «ὀρθῶν» κανόνων καί ἀρχῶν τοῦ ἀτομικοῦ καί συλλογικοῦ πράττειν. Τοῦτο φυσικά κατ' ἀρχήν προϋποθέτει ἀναλυτικά μὴ διάκριση μεταξὺ ἐμπειρικῶν, κανονιστικῶν καί ἀξιολογικῶν προτάσεων καί ἀντίστοιχη διαβάθμιση ἐπιχειρημάτων, κάτι πού ἐν γένει ἀπουσιάζει στούς περισσότερους ἐπιγόνους τοῦ Μάρξ.

1. Σέ αὐτή τήν κατεύθυνση, ἀνάμεσα σέ πολλούς ἄλλους, Bob Fine, *Democracy and the Rule of Law* (London, 1984), σ. 169 ἐπ., 203 ἐπ., Frank Cunningham, *Democratic Theory and Socialism* (Cambridge, 1987), Tom Campbell, *The Left and the Rights* (London, 1983). Πολύτιμη παρακαταθήκη ἀποτελοῦν ἀκόμη οἱ σκέψεις τοῦ Νίκου Πουλαντζᾶ στό κίνητρο βιβλίου του, *L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme* (Paris, 1978), σ. 277-295. Βλ. καί Γιώργου Πάσχου, *Πολιτική δημοκρατία καί κοινωνική ἐξουσία* (2η ἐκδ., Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1981), σ. 361-380.

2. Βλ. Κ. Ψυχοπαίδη, «Φορμαλισμός, ἱστορισμός καί δεσμευτικότητα τῆς πολιτικῆς πράξης», *Μνήμη Σάκη Καραγιωργά* (1988), σ. 383-385.

3. Κ. Ψυχοπαίδη, ὁ.π., σ. 390-391.

4. «Ἡ ἐλευθερία μόνο γιά τοὺς ὀπαδοὺς τῆς κυβέρνησης καί γιά μόνον τά μέλη ἑνὸς κόμματος — ὅσο πολυάριθμα κι ἂν εἶναι αὐτά — δέν εἶναι ἐλευ-

θερία. Ἡ ἐλευθερία νοεῖται πάντα ὡς ἐλευθερία γιά ἐκείνον πού σκέπτεται διαφορετικά». ὑπενθῆμιζε μέ ἐγκαρτέρηση ἢ ἐγκάθειρη Ρόζα Λούξεμπουργκ, *Ρωσική ἐπανάσταση*, 1918 (ἑλλ. μετ. ἐκδ. Ὑψίλον, 1980), σ. 69.

5. Βλ. Al. Wellmer, *Λόγος, Ὀντολογία καί Διαλεκτική τοῦ Διαφωτισμοῦ* (ἑλλ. μετ. ἐκδ. Ἔρανος, 1989), σ. 30 ἐπ., 38 ἐπ. Πρόβλ. Juergen Habermas, «Ἠθική τοῦ διαλόγου: σημειώσεις γιά ἕνα πρόγραμμα θεμελίωσης», *Θεωρία καί Κοινωνία*, ἀρ. 4 (Μάρτιος 1991), σ. 134-208.

6. Ἄντ. Λιάκου, «Πρέπει νά ἐπαναπροσδιορίσουμε τήν ἔννοια τῆς Ἀριστεράς», *Ὁ Πολίτης*, ἀρ. 115 (Ὀκτ. 1991), σ. 38-40.

7. Βλ. π.χ. τά κείμενά του, «Law as Medium and Law as Institution», in: G. Teubner (Hg.), *Dilemmas of Law in the Welfare State* (Berlin, N. York, 1986), σ. 203-220. «Wie ist Legitimität durch Legalität möglich?», *Kritische Justiz*

(1987), σ. 1-16.

8. Βλ. Κ. Ψυχοπαίδη, ὁ.π., σ. 369-370, 374-376.

9. Βλ. πρόχειρα Axel Honneth, «Diskursethik und implizites Gerechtigkeitskonzept. Eine Diskussionsbemerkung», in: Em. Angern/G. Lohmann (Hg.), *Ethik und Marx* (Frankfurt, 1986), σ. 268-274.

10. Βλ. τήν καλή ἀνάλυση τοῦ St. Lukes, *Marxism and Morality* (Oxford, 1986), σ. 100-138.

11. Μέ ἀφορμή τήν ἀπολίθωση τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης σέ δικτατορικό σύστημα ἐξουσίας ἑνὸς κόμματος ἐπὶ τῶν πολιτῶν, ἡδη ἐνώσω ζοῦσε ἀκόμη ὁ Λένιν, ὁ Κάρλ Κόρς ἀντέτεινε ἐμφατικά ὅτι «ὁ σοσιαλισμός τόσο στούς σκοπούς ὅσο καί στά μέσα του εἶναι ἕνας ἀγῶνας γιά τήν πραγματοποίηση τῆς ἐλευθερίας», «Ἀντι-κριτική» (1930), στό βιβλίο του: *Μαρξισμός καί φιλοσοφία* (ἑλλ. μετ. ἐκδ. Ὑψίλον, Ἀθήνα, 1981), σ. 102.

12. Στό ἔργο του «Ἡ Ἠθική τους καί ἡ δική μας»,

1938. Περιέρχεται στόν τόμο: *Their Morals and Ours. Marxist versus Liberal Views of Morality*. Four essays by L. Trotsky, J. Dewey and G. Novack (4η ἐκδ., New York, 1969), σ. 27.

13. Στό ἴδιο, σ. 37.

14. Στό ἴδιο.

15. Αὐτή ἦταν ἡ σοβαρότερη αἰτία τοῦ J. Dewey στίς ἀτόψεις τοῦ Τρότσκι, ὁ.π., σ. 53 ἐπ.

16. Ὁ Λούκατς ἔχει παρατηρήσει προσφύως ὅτι: «Σέ καμία περίπτωση ἡ ἀπλή ἀνίχνευση τῶν γεγονότων, δηλαδή ἡ ἀπλή ἐπισώρευση τῶν γεγονότων, δέν θά ἦταν ικανή νά κάνει κατανοητή καί ἀποδεκτὴ (...) τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης καί ἔτσι τόν ἐφήμερο χαρακτήρα ὁποιασδήποτε συγκεκριμένης στιγμῆς. Μόνο ἡ διαλεκτική τό μπορεῖ αὐτό». *Τακτική καί Ἠθική* (ἑλλ. μετ. ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα, 1982), σ. 73 καί ἐπ.

17. Βλ. τίς εὐστοχες ὁλές τοῦ Steven Lukes, *Marxism and Morality*, ὁ.π., σ. 20-21, 116, 145-148.

«Υπάρχει γιατί ἡ γυχή κρυώνει»

τοῦ Χρήστου Παπαγεωργίου

Γιά τή συγκεντρωτική ἔκδοση τῶν ποιημάτων τοῦ Μανόλη Πρατικάκη, Ἐκδόσεις «Ρόπτρον».

Κάθε συγκεντρωτική ἔκδοση ποιητικῶν συλλογῶν καταξιωμένων, στό περιορισμένο κοινό πού παρακολουθεῖ αὐτό τό εἶδος τοῦ γραπτοῦ λόγου, ποιητῶν, περιέχει ἀφ' ἑνός μιὰ γοητεία, θά ἔλεγα ἀπαραβίαστη, ἀφοῦ μπορεῖ κανεῖς νά διακρίνει μιὰ διαδρομή πού ἴσως νά εἶναι ἀνοδική, στάσιμη ἢ καθοδική, ἀφ' ἑτέρου (περιέχει) μιὰ σημαντική σκοπιμότητα, πού ἔγκειται στό γεγονός μιᾶς ὀλοκληρωμένης εἰκόνας τοῦ δημιουργοῦ καί τοῦ ἔργου του, μιὰ καί (εἶναι φυσικό) σχεδόν κανεῖς δέν ἀγοράζει τά πάντα τόν καιρό πού ἐκδίδονται κι ἔτσι μπορεῖ νά διαφύγει τῆς προσοχῆς του κάτι σημαντικό. Ἡ συγκεντρωτική ἔκδοση, ὅμως, ἔχει χαρακτήρα μάχης μέ τό χρόνο καί γιά τόν ἴδιο τόν ποιητή, ὁ ὁποῖος, ἀπό ἀπόσταση πλέον, κρίνει τό τί στέκεται σήμερα, ἀκόμη καί γιά δημιουργίες πού πρὶν εἰκοσι χρόνια μπορεῖ καί νά θεωροῦνταν πρωτοποριακές.

Ὁ ποιητής Μανόλης Πρατικάκης ἐπιχειρεῖ μέ τό παρόν βιβλίο αὐτή τήν ἀναμέτρηση μέ τό χρόνο καί τό συμπέρασμα εἶναι ὄχι μόνον ἀληθινά νικηφόρο ἀλλά σχεδόν πλημμυρισμένο ἀπό δημιουργική δόξα παρά τίς ἀλλαγές ἢ τίς ἀφαιρέσεις ποιημάτων ἀπό διάφορα σημεία τῶν ἐπιμέρους συλλογῶν, ὅπως ὁ ἴδιος ἐξηγεῖ στό τέλος τῆς ἔκδοσης. Ἔτσι, ἔχουμε στά χέρια μας μιὰ ὀλοκληρωμένη ἐκτίμηση γιά τήν ποιητική δημιουργία ἐνός ἀξιολογώτατου τεχνίτη, ὁ ὁποῖος μᾶς τήν παραδίδει γιά κρίση μέ ὅλη τή σεμνότητα καί τή μετριοφροσύνη — ὄχι ὅμως τήν ἠτοπάθεια — πού τόν χαρακτηρίζει, σ' αὐτή τήν εἰκοσαετή συγκομιδή ἐρεθισμάτων, πού ἀπό διά-

φορες σκοπιές ἔγιναν γνήσια καί ἐνίοτε θαυμαστά στοιχεῖα συγκίνησης καί προβληματισμοῦ ψυχικοῦ καί νοητικοῦ.

Ὁ τόμος περιλαμβάνει τίς συλλογές «Ποίηση 1971-74», «Οἱ Παραχαράκτες», 1976, «Λιβιδώ» 1978, «Νύχτα Ἐφημερίας» 1980, «Ἡ Παραλοισμένη» 1980, «Τό Σῶμα τῆς Γραφῆς» 1982, «Γενεαλογία» 1984. Ὅπως ὁ ποιητής ἐξηγεῖ, οἱ συλλογές «Ὀντοφάνεια», 1988, καί «Ἡ μαγεία τῆς μὴ διεκδίκησης», 1990, δέν συμπεριλαμβάνονται στήν παρούσα ἔκδοση γιατί, σύμφωνα μέ τόν ἴδιο, μ' αὐτές ἀνοίγει ἕνα καινούργιο κεφάλαιο στήν προσωπική του δημιουργία.

Ὅταν τό 1974 κυκλοφορεῖ ἡ πρώτη συλλογή ποιημάτων τοῦ Μανόλη Πρατικάκη, ἡ δικτατορία εἶναι παρελθόν, ὄχι ὅμως καί ὅ,τι αὐτή ἐπέφερε στή σκέψη καί τόν ψυχισμό τῶν ἀνθρώπων τοῦ γράφειν καί κύρια τῶν ποιητῶν, γι' αὐτό καί τά συγκεκριμένα ποιήματα — γραμμένα κατά τή διάρκεια τῆς πνευματικῆς ἀπαγόρευσης — ἀντικατοπτρίζουν μέ ἀπόλυτα λογοτεχνικό τρόπο τήν καμπή στήν ἱστορία τῆς χώρας, καθώς καί τήν ἀπώλεια σημαντικῶν κοινωνικῶν ἐλπίδων, χαμηλόφωνα, πειστικά καί δηκτικά. Ἀπό τήν ἀρχή ὅμως τῆς ποιητικῆς σταδιοδρομίας τοῦ Μανόλη Πρατικάκη — ὁ ὁποῖος ἐνδιαφέρεται καί γιά ἄλλα θέματα ἐξίσου καιρία — διαφαίνεται ἡ τάση πρὸς μιὰ μορφή ποιητικοῦ λόγου, πού κορυφώνεται πολύ ἀργότερα στήν «Παραλοισμένη» καί τή «Γενεαλογία», ὅπου ἡ ποίηση, πλέον, ἀγγίζει τά ὄρια τοῦ πεζοῦ λόγου, καταργώντας κάθε θεμιτό ἢ ἀθέμιτο παράγοντα πού τήν χαρακτηρίζει. Μέ δύο λόγια, τή συγκεκριμένη χρονιά ἕνας νέος ἄνθρωπος καί ποιητής, ἀποσπασματικά, καταδείχνει ὅ,τι ἡ δικτατορία κατάφερε, ἰσοπεδώνοντας τίς συνειδήσεις, νά «προσφέρει» στόν ἑλληνικό λαό καί ταυτόχρονα, σποραδικά μὲν, μέ μεγάλη ἐπιτυχία δέ, δουλεύει ἕνα εἶδος λογοτεχνικό, πού πολύ ἀργότερα θά βρεῖ κι ἄλλους ὑποστηρικτές, καθώς ἀφήνει νά διαφανεῖ μιὰ καινούργια κλίση γιά τήν ἑλληνική ποίηση καί τά γράμματα γενικό-

τερα. Παρ' ὄλ' αὐτά, οἱ ὅποιες διαφοροποιήσεις ὕφους παρουσιάζονται στήν πρώτη κατάθεση τοῦ ποιητῆ δέν ἀνταποκρίνονται στά ὀλιγόστιχα ποιήματα ἀλλά στά ἐκτενή, πού πολλές φορές ξεφεύγουν ἀπό τίς νόρμες καί τούς ρυθμούς τῆς ποίησης καί γίνονται κραυγαλέες φωνές διαμαρτυρίας. Γι' αὐτό διαλέγω τό ποίημα «*Ὁνειρο ἀπό πνιγμό*», σελ. 25:

*Μέσα σέ κάθε ναυάγιον τίς κουβέρτες
ὁ πνιγμένος λοστρόμος σχεδιάζει κρυφά
κι ἀτενίζει
ένα φωτεινότερο ταξίδι.*

Οἱ «*Παραχαράκτες*» εἶναι μιά σημαντική ποιητική δημιουργία, ἡ ὁποία ὅμως δέν ἔχει ἀκόμα ἀπελευθερώσει τόν ποιητή ἀπό ἐρεθίσματα πιότερο «κοινά» καί λιγότερο «ἐξειδικευμένα», τέτοια, δηλαδή, πού ἀναζητάει ἡ ποίηση προκειμένου νά λειτουργήσει σάν τέχνη ιδιότροπη καί μοναχική. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πώς τό βῆμα ἀπό τό πρῶτο ἐγχείρημα εἶναι διστακτικό, ἔτσι πού νά δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση πώς ὁ ποιητής Μανόλης Πρατικάκης δέν ἔχει ἀκόμα ξεφύγει ἀπό μιά ἐνότητα —μιά πού οἱ «*Παραχαράκτες*» δέν εἶναι ἄλλοι ἀπό ἐκείνους τῆς ἱστορίας— κατά τήν ὁποία τά δημόσια πράγματα παίρνουν μεγαλύτερο βάρους ἀπό τά ιδιωτικά, μέ ἄλλα λόγια πώς ἀκόμα ἐπενεργεῖ βαθιά στόν ψυχισμό του ἡ ἔννοια τῆς συλλογικῆς ἐλευθερίας, κι ἀκόμα παραπάνω τῆς ἐλευθερίας τῆς ἔκφρασης. Χαρακτηριστικό εἶναι τό ποίημα «*Ὁ θάνατος καί οἱ ἐποχές*», σελ. 45:

*Κάθε ἐποχή ὁ θάνατος ἔχει καινούριο
πρόσωπο.
Κάθε ἐποχή ὁ θάνατος ἀλλάζει φορεσιά
καί κατοικία.*

*Πέρυσι φοροῦσε γαλόνια.
Φέτο κολάρο καί γραβάτα.*

*Τοῦ χρόνου ἴσως θά 'χει ἀφήσει γενειάδα.
Θά κοιμᾶται σέ σοφίτα.
Θά φοράει ένα ξεχειλωμένο πουλόβερ
περασμένης μόδας.
Ἔνα οἰκτρά παραμορφωμένο σακάκι ξεχασμένων
τσαλαπατημένων ἰδεῶν.*

Χειμῶνας '75

Συνεχίζοντας τό ποιητικό του ταξίδι μέσα στό χρόνο, ὁ ποιητής Μανόλης Πρατικάκης γράφει τό 1978 τή «*Λιβιδῶ*». Στήν οὐσία πρόκειται γιά μιά ἐρωτική σύνθεση χωρισμένη σέ εἴκοσι τέσσερα μέρη πού ἔχουν γιά τίτλο τήν ἀλφάβητο. Γιά πρώτη φορά, στό μέχρι τότε ἔργο, παρατηροῦμε μεγαλύτερη εὐαισθησία καί ὑπερβατικό-

τητα, μέ τίς ὁποῖες χειρίζεται ὁ δημιουργός τή σπάνια ἔκφραση τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, πράξη πού δέν ἔχει διαφύγει ἀπό κανέναν ποιητή, ἔστω καί μέ διαφορετικές προσεγγίσεις. Τό ὕφος γίνεται ἐλκυστικότερο, ἡ γραφή παίρνει ἕναν χαρακτήρα δρομολόγησης μιᾶς προσπάθειας ἐξαύλωσης τοῦ γυναικείου σώματος, ἐνῶ ἡ μορφή τῶν ποιημάτων δέν παραλλάζει σημαντικά. Ἄν ἐξαιρέσουμε τίς πολύ προσωπικές στιγμές τῆς «*Γενεαλογίας*» πού θά ἀκολουθήσουν, ἔχω τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ «*Λιβιδῶ*», μέ τόν ἐρωτικό σπασμό τοῦ ποιητῆ σέ καταφανή ἔξαρση, ἀποτελεῖ τή μοναδική ιδιωτική του κατάθεση, πού σέ καμιά περίπτωση δέν ἀφήνει ἀσυγκίνητο κάθε λάτρη τῆς ἐρωτικῆς ποίησης, ἰδίως γιά τόν ἀγῶνα ἐμφάνισης τῆς γυναικειᾶς ὑπαρξῆς σάν μυθικῆς, λαβωμένης ἀλλά οἰκουμενικά ἀνάδοχης, δηλαδή σάν πηγῆ ζωῆς. Ἄπό τήν παρούσα συλλογή διαλέγω τό ποίημα «*Α*», σελ. 49:

*Ἔνας ἀθέατος
σφυγμός
γοργός καί διφασμένος
σά ζαρκάδι
πού κατεβαίνει αἰώνια
στήν πηγῆ.*

Ἡ θεματολογία στήν ἐπόμενη συλλογή, «*Νύχτα ἐφημερίας*», εἶναι σαφέστατα ποικίλη, παρὰ τό γεγονός ὅτι ἡ συγκεκριμένη ἐνότητα ἔχει ἄμεση σχέση μέ τήν ἐπαγγελματική ιδιότητα τοῦ δημιουργοῦ. Ἔτσι, συναντᾶμε ποιήματα πού μέ τήν πρώτη ματιά μπορεῖ νά μήν προκαλοῦν μιά «δοκιμαστική» γραφή πάνω σ' ένα θέμα πού ἀντλεῖται χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία, μιά καί ἀποτελεῖ παρακαταθήκη προηγούμενων γενεῶν ὅπως στή «*Λιβιδῶ*», ἔχουμε ὅμως συγχλονιστικές στιγμές πού ἀφοροῦν νοσοκομεῖα ἢ αὐτόχειρες, ἔχουμε δραματικές ἐρμηνεῖες σέ προαιώνια κι ἀναπάντητα ἐρωτηματικά, ἔχουμε διαλείμματα ἀτομικῆς εὐεξίας ἀπό γεγονότα πού ἀναφύονται σάν λουλούδια μέσα στό χειμῶνα, τελικά ἡ «*Νύχτα ἐφημερίας*» κυριαρχεῖται ἀπό ἕναν χαρακτήρα ἐπικοινωνίας μέ τόν ἀναγνώστη μέ ἀπλά ἀλλά σοβαρότητα ἐπεισόδια τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τό ποίημα «*Γενικό Νοσοκομεῖο*», σελ. 79, εἶναι, νομίζω, ἐνδεικτικό τῶν ὅσων παραπάνω ὑπαινιχθήκαμε:

*Βαρύς βαδίζει στό διάδρομο
τοῦ Γενικοῦ Νοσοκομεῖου.
Ἔνας Κύριος Τυφλός
Ἔνας Κύριος μέ οἰδήματα*

Ἔνας Οἰδίπους.

Φτάνοντας στήν «*Παραλοῖσμένη*», ὁ γράφων αἰσθάνεται, πραγματικά, τεράστιο ἄγχος, φο-

βούμενος για τή σωστή απόδοση τής συλλογής και επηρεασμένος αφ' ενός από τήν ποιητική θεματολογία του έργου, αφ' άλλου από τήν κατακόρυφο άλμα του δημιουργού, πού κυριολεκτικά συναρπάζει, όπως οι πολύ μεγάλοι του είδους επιτυγχάνουν. Η πεζοποίηση, για τήν οποία λέγαμε πώς εγκυμονείται από τά πρώτα έργα, γίνεται εδώ μία θαυμαστή πραγματικότητα. "Αν σκεφτούμε ότι «ή Παραλοισμένη» είναι κατ' αρχάς μία γυναίκα και στή συνέχεια οτιδήποτε έχει σχέση με γυναικείο γένος, όπως πατρίδα, αρρώστια, έλπίδα, ανάγκη κ.ο.κ., θά μπορούσαμε νά πλησιάσουμε τήν καταπληκτική ικανότητα του ποιητή νά διαπλέξει και νά φιλτράρει όλες αυτές τίς έννοιες μέ μία μέθοδο ποιητικής ανάφλεξης και νοηματικής συνεισφοράς. Πράγματι τά είκοσι πεζά ποιήματα τής «Παραλοισμένης» οικοδομούν ένα ποιητικό μέγεθος ικανό νά συμπαρασύρει στή μέθη του κάθε γήινη αντίσταση και ταυτόχρονα κάθε προσπάθεια εισχώρησης σ' ένα ψυχικό μεγαλείο, πού μέ άβροφροσύνη προσφέρει ό δημιουργός, εκείνος όμως γνήσιος τεχνίτης και καθαρά υπερβατό υποκείμενο. Η μεγαλύτερη δέ αναλγησία πού θά μπορούσε νά υπάρξει θά ήταν ή απόσπαση κάποιων ένδεικτικότερων για όσα υποστηρίζουμε στίχων, μία και τά πάντα στήν «Παραλοισμένη» έχουν καθορισμένη λειτουργία.

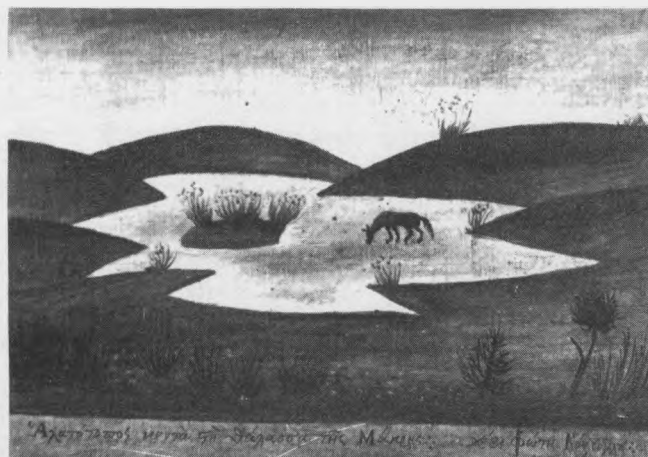
Στό «Σωμα τής Γραφής» παρατηρούμε τήν αγωνιώδη ένταση του ποιητή στήν προσπάθειά του νά έντοπίσει τίς ρίζες τόσο του γλωσσικού φαινομένου, όσο και τής ποιητικής σύνθεσης ειδικότερα, πράγμα πού άπασχόλησε πολλούς όμότεχνους στή διάρκεια τής συγγραφικής τους καριέρας. Η μορφή των ποιημάτων εδώ ποιικίλλει και πάλι, επαναφέροντας τόν ποιητή στά πρό τής «Παραλοισμένης» πονήματά του. Τά θέματα είναι διασκορπισμένα από τήν ποιητική φλέβα του δημιουργού πρós κάθε κατεύθυνση πού επιθυμεί νά γίνει συμμετοχος στήν ιεροτελεστία και τή μυσταγωγία τής ποίησης και του τρόπου

μέ τόν όποιο συντίθεται. Τό «Σωμα τής Γραφής» είναι τελικά ένα μικρό δοκίμιο στό γνωστό-άγνωστο και εύπλαστο ύλικό τής επικοινωνίας. Διαλέγω τό ποίημα IV από τά «'Αποσπάσματα», σελ. 171:

"Όταν ή φωνή μου γύρισε γυμνή
στό σπίτι.

"Άλλες φωνές τό κατοικοῦσαν.

Η δεύτερη σοβαρότατη και άχραιφνης κορύφωση στήν ποίηση του Μανόλη Πρατικάκη διαφαίνεται στή «Γενεαλογία». Ακολουθώντας τή γραμμή πού χάραξε στήν «Παραλοισμένη» ως πρós τή μορφή, αλλά ώθούμενος αυτή τή φορά από καθαρά προσωπικά βιώματα πού τόν προσδιόρισαν άνεξίτηλα, δημιουργεί μία ποιητική σύνθεση, όπου χάνεται κανείς στή δίνη της και στήν τεράστια προσαρμογή της στό χώρο, για τόν όποιο αξίζει τόν κόπο αυτή ή έκφραση τής ανθρώπινης λύπης και συνάμα ανάστασης νά υπάρχει. Δρομολογώντας μία θεματολογία ψυχικού υποκειμενισμού κι έντονων συνειρμών, ή «Γενεαλογία» μπορεί νά είναι άτομική, μπορεί όμως νά διακρίνει και τό ανθρώπινο γένος, όχι στήν προσπάθειά του νά αλώσει τόν κόσμο, αλλά τό αντίθετο, κινούμενο από μία έσωτερική έλξη νά ανταποκριθεί στίς ψυχικές καταβολές και τίς έρμηνείες των ίδιων φαινομένων. Πράγματι, ή «Γενεαλογία», σαφώς περισπούδαστο και φιλόδοξο έργο, έδωσε μία τεράστια ώθηση κι ένα διαφορετικό χρώμα στίς καταθέσεις των ποιητών τής γενιάς του '70 και, τό κυριότερο, πολύ μετά τήν πτώση τής δικτατορίας, μέ μία σπάνια και έπαρκέστατα τεκμηριωμένη δραματοποίηση. Έπειδή κι εδώ ή απόσπαση κάποιων στίχων είναι πράξη έντελώς αυθαίρετη, θά κλείσω τό παρόν κριτικό σημείωμα λέγοντας πώς ή ποιητική δημιουργία του Μανόλη Πρατικάκη άντεξε στό χρόνο και θά συνεχίσει νά γοητεύει και τίς νεότερες γενιές πού έλκονται από έργα τέχνης μέ ύλικό τόν ποιητικό λόγο.

Τό μενεξεδί αποτύπωμα

του Γιώργου Κοροπούλη

*Θαρῶ πῶς πρέπει οἱ στίχοι μου νά ξεδιαλύνουν κι ὅλας
Ποιά εἶνε τοῦ νοῦ καί τῆς ψυχῆς ἡ αἰτία καί νά γκρεμίσουν
Ἄράθυμα τοῦ Ἀχέροντα τόν τρόμο πού θολώνει
Τέλεια τοῦ ἀνθρώπου τῆ ζωῆ,*

Τίτου Λουκρητίου Κάρου, *Περί Φύσεως*

Οταν —Χριστούγεννα τοῦ 1987— κυκλοφόρησε Ὁ μικρός ναυτίλος, ἡ ἐκπληξή μου ὑπῆρξε δεινή: κρατοῦσα στά χέρια μου ἕνα φαινομενικά κακό βιβλίο τοῦ Ὀδυσσεά Ἐλύτη. Τό ἐναρκτήριο παράγγελμα τῆς *Μαρίας Νεφέλης* («Μάντεψε, κοπίασε, νιώσε: ἀπό τήν ἄλλη μεριά εἶμαι ὁ ἴδιος»), ἰσχυρό στήν περίπτωσή της, ἰσχυρό ἀκόμη καί στήν περίπτωση τῶν *Τριῶν ποιημάτων μέ σημαία εὐκαιρίας* —ὅπου οἱ «μαργαρίτες εὐφλεκτες λευκές ιδέες» καί οἱ «γυναῖκες πού ἀπέχουν ἀπό τό λυτό μαλλί τους ὅσο ἡ βροντή ἀπ' τή λάμψη της» ἐπειθαν καί τόν πλέον δύσπιστο ὅτι ὁ Ἐλύτης ἐξακολουθοῦσε νά εἶναι μεγάλος ποιητής κι ἀπλῶς ἐκείνη τή στιγμή λάθος σημάδευε—, ἀνανεωμένο στό *Ἡμερολόγιο ἐνός ἀθέατου Ἀπριλίου*, ὅπου ξαναβρίσκαμε τόν Ἐλύτη πού ποτέ δέν θελήσαμε νά γνωρίσουμε —τό παράγγελμα τοῦ ποιητῆ ἔμοιαζε, ἐδῶ, μάταιο: μάντεψα «μιά τοιχογραφία μ' ἐπιστρώσεις διαδοχικές» (ὀρισμένα ποιήματα ἔφταναν στό βιβλίο σάν ἠχώ τοῦ Ἄξιον Ἐστί, σάν γραμμένα πρὶν κἀν τό *Φωτόδεντρο*), κοπίασα νά ἐννοήσω πρὸς τί ὁ ποιητής μετέφραζε σέ σχηματικά πεζά «κάτι σάν ἄπιαστα τοῦ Παραδείσου σήματα» πού ἀνέκαθεν ἐλάμβανα ἀπό τήν ποίησή του (τό ἴδιο ἀμήχανο μέ συλλαμβάνουν ἐξάλλου καί οἱ εἰκαστικές μεταφράσεις μιᾶς ποίησης ἐξ ὀρισμοῦ ἀμετάφραστης: τά κολλάζ του), ἔνωσα τά λίγα πού τό ἴδιο τό βιβλίο ἐπέτρεπε (εἶναι τό μοναδικό βιβλίο τοῦ Ἐλύτη πού διάβασα μέ διαλείμματα), κι ἔβλεπα ἐντέλει ἕνα καλοσχεδιασμένο συμπίλημα, ρινίσματα πού —ὅπως στό πείραμα— καθιστοῦσαν τό μαγνητικό πεδίο ἐμφανές (γιατί δέν τό καθιστοῦσε ἐμφανές ἡ ποίηση), δηλαδή τό ἐπινοοῦσαν· ἔβλεπα —μόνον αὐτό— ἕνα ὄργιο τεχνασμάτων...

Βέβαια, κατά τόπους, ἐμφανίζοταν (σάν νά μέ χλεύαζε) ὁ ποιητής. Ἐκεῖ, αἴφνης, πού διάβαζα ἕνα οἰοδήποτε κείμενο (τό ἐπίθετο χρησιμοποιεῖται ἀξιολογικά), ἰδοῦ μιά ἀράδα λευκή, μιά φράση, νέα ἀράδα λευκή, καί ἡ ἀκροτελεύτια φράση σάν θαῦμα:

«Ἔνα κενό γεμάτο σταγόνες πουλιῶν, αὔρες βασιλικοῦ καί συριγμούς ὑπόκωφου Παραδείσου».

Ἄλλά (ἐδῶ ἄρχισα αἰφνιδίως νά ὑποπτεύομαι) Ὁ μικρός ναυτίλος ἦταν ἀκριβῶς αὐτό — κι ὁ Ἐλύτης μιλοῦσε σάν νά τό ἔξερε. Τί συνέβαινε λοιπόν μ' αὐτό τό βιβλίο;

Ἡ κριτική, χωρίς ἐξαιρέσεις, δέν ἔλυσε τό αἰνιγμα: ἀντιμετώπισε τό βιβλίο ἐξαρχῆς ἀμήχανα, μαγκωμένη. Ἄπειροι τό ὑπέδειξαν, ἀπό τίς ἐφημερίδες, ὡς βιβλίο τῆς χρονιάς, ἀλλ' οὐδείς ἐπεχείρησε ἀνάγνωσή του. Μερικοί μάλιστα ἔσπευσαν νά ὀχυρωθοῦν στά χρονολογικά δεδομένα. Ἀποσπάσματα τοῦ βιβλίου εἶχαν ἤδη δημοσιευτεῖ στή βραχύβια *Νέα Δομή* ἀργότερα (τό '79, ἂν θυμᾶμαι καλά), στήν ἀνθολογία τοῦ «Ἄκμονος» δημοσιεύτηκε καί πάλι ἡ ἐνότητα «Καί μέ φῶς καί μέ θάνατον»· τέλος, τό '84, στή μελέτη του, ὁ Μάριο Βίττι τό βεβαίωσε: Ὁ μικρός ναυτίλος εἶχε γραφεῖ πρὶν τό *Ἡμερολόγιο ἐνός ἀθέατου Ἀπριλίου*. Ἐπομένως, «κι ἂν ἀκόμη ὀλοκλήρωνε ὁ Μικρός Ναυτίλος τό ταξίδι του, δέν θά μπορούσε ποτέ νά σβῆσει ἀπ' τή μνήμη καί ν' ἀναιρέσει τό ποιητικό κύρος» τοῦ *Ἡμερολογίου*, ὅπως ἐγκαίρως (*Δεκαπενθήμερος Πολίτης*, 8.2.85) προειδοποιοῦσε ὁ Ἄρης Μπερλής. Naί, ἀλλά κανεῖς ποιητής δέν δημοσιεύει βιβλίο γιά ν' ἀναιρέσει τό ποιητικό κύρος τοῦ προηγούμενου· τό δημοσιεύει γιά ν' ἀναιρέσει τίς ἀτέλειές του. Ἐπιπλέον, ἡ μορφοδοξία

του 'Ελύτη υπήρξε ανέκαθεν τό στόχαστρο ἀπ' ὅπου μᾶς σημάδευε ἡ λυρική τόλμη του (κι ἄς τό ἀγνοοῦσε ὁ ἴδιος ὅταν παρέκαμπτε τήν 'Επισημειώσιν τοῦ Κάλβου) — ἦταν δυνατόν ξαφνικά ὁ ἴδιος ὁ ποιητής νά σχεδίαζε τήν ἀναίρεση τῆς ποιήσής του;

'Η μόνη ἐξήγηση πού ἀπέμενε, ἐξήγηση πού ὄλοι, νομίζω, σκέπτονταν, ἀλλά κανείς δέν πρόφερε ποτέ, ἦταν πώς ὁ 'Ελύτης δημοσίευε κατ'ἀλόγια· οὔτε κἄν, αὐτή τή φορά, «τῆς ψυχῆς ἀποτοίγαρα κι ἀποποιήματάκια». 'Εκτός ἐάν...

* * *

“'Η λέξη τῆς ζωῆς σου ἡ μία ἐάν...”, διαβάζουμε στά 'Ελεγεία τῆς 'Οξώπετρας. 'Η πρόσφατη συλλογή τοῦ 'Οδυσσέα 'Ελύτη υπήρξε γιά μένα — ἀλλά καί γιά κάθε καλοπροαίρετο ἀναγνώστη, νομίζω — δῶρο ἐξ οὐρανοῦ. Δέν εἶναι μόνον ἡ ἀπόλαυση τοῦ προσφέρει ἡ καλή ποίηση (καί πόσα βιβλία ἀρχίζουν μέ στίχους ἰσοδύναμους τῶν ὀκτώ πρώτων στίχων τῶν 'Ελεγείων ἢ περιέχουν ποιήματα ἀνάλογα τοῦ "LA PALLIDA MORTE" —παρά τήν καταστρεπτική ρητορική ἐκτροπή τοῦ τέλους—, τῶν "Ρῆμα τό σκοτεινόν", "Περασμένα μεσάνυχτα", "Σολωμοῦ συντριβή καί δέος", "Τό ὕστερο τῶν Σαββάτων");· δέν εἶναι μόνο πού ξανάβρισκα τόν 'Ελύτη τοῦ Φωτόδεντρου καί τοῦ Μονογράμματος, ὠριμοπιά καί καθόλου γερασμένο (τώρα μόνο καταλάβαινα πόσο μέ πείραξε πού τόν ἔβλεπα νά χάνεται στή δική του 'Ιδιωτική 'Οδό)· εἶναι προπάντων ἡ δικαίωση.

'Ανέκαθεν ὁ 'Ελύτης —κι αὐτό εἶναι τίτλος τιμῆς— δέν ἀντέστη στόν πειρασμό· δοκίμαξε, τολμοῦσε, μεταμορφωνόταν. Ριψοκινδύνευσε συχνά, πότε μεταγλωττίζοντας σέ ἀπλά, δροσερά τραγούδια τήν «ἀραμαϊκή τοῦ ἀπόκοσμου» (Τά ρῶ τοῦ ἔρωτα νά δηλοῦν ἄραγε ἕνα ἔμμοιο στακάτο στόν πιό ὑγρό φθόγγο τῆς γλώσσας μας ἢ τ' ἀνοιχτά χαρτιά μιᾶς παράξενης τράπουλας ταρώ, πού ὅπως κι ἂν τήν ἀνακατέψουμε τό ἴδιο μήνυμα δίνει;), πότε μεταγράφοντας τήν κρυφή συγγενεία του μέ τήν ἀριστοτεχνικά ἔμμορη ποίηση τοῦ Καρυωτάκη στά χαλαρά στιχουργικά σχήματα τῆς διφυοῦς Μαρίας Νεφέλης ("Ὁ εἰκοσιτετάρωρος βίος" ἀποτελεῖ τυπικό δείγμα), πότε ἀντιγράφοντας τ' Ἀσύλληπτα, τώρα πιά, γιά τήν ποίηση στά εὐθέως φιλοσοφοῦντα καί — ὡς ἐκ τούτου— κάπως ἀμήχανα Τρία ποιήματα μέ σημαία εὐκαιρίας. Τά 'Ελεγεία τῆς 'Οξώπετρας εἶναι τό σημεῖο ὅπου οἱ ἐκάστοτε φυγόκεντρος τάσεις εὐσταθῶς ἰσορροποῦν, ὅπου οἱ ποιητικές ροπές τῆς ποιήσεως τοῦ 'Ελύτη συντίθενται τό σημεῖο πού θά ὀνομάζουμε «κλασικό», ἂν δέν

εἴχαμε μάθει νά φοβόμαστε τή λέξη.

«Τί μέ τό 'χά' καί μέ τό 'νό' καί μέ τό 'νταί' ὄλα τοῦ κόσμου τ' ἄδικα ξε-χά-νο-νται»:

τό καταστατικό δίστιχο τοῦ 'Ελύτη μᾶς προειδοποιοῦσε ἐγκαίρως πώς μέ τά ὕλικά τῆς καταφασῆς ὁ ποιητής διατυπώνει —ταυτοχρόνως— μιάν ἐναντίωση. Στή θ έ σ η τοῦ "Ἄξιον Ἐστί ἀπαντοῦν οἱ ἄ ρ σ ε ι ς τῶν Τύψεων· στή Μαρία Νεφέλη ἀπαντᾷ, στό ἴδιο βιβλίο αὐτή τή φορά, ὁ 'Αντιφωνητής — ἡ φαλίδα ὅσο πάει καί κλείνει. Στά 'Ελεγεία (προηγῆθηκε μήπως ἡ πλήρης ἐναντίωση;) ἡ στιγμή τῆς σύνθεσης ἔχει φτάσει. Δέν εἶναι ἀπλῶς ζήτημα καλῶν στίχων, οὔτε κἄν καλῶν ποιημάτων· εἶναι ζήτημα 'Υφους. 'Ο 'Ελύτης, στά 'Ελεγεία, καταδεικνύει μιᾶ νέα δυνατότητα τῆς γλώσσας μας· δέν πιστεύα, ὡς χθές, ὅτι ἦταν δυνατόν νά ἐγγραφεῖ φυσιολογικά στά ἑλληνικά μας ἡ μεγάλη πνοή τοῦ Χαϊλντερλιν. 'Αλλά τό πιό σημαντικό εἶναι πώς, ἐδῶ, ὁ ποιητής κατορθώνει, παρά τά ὀλισθήματα πού ὑποχρεώνουν τρεῖς 'Ελεγείες —γιατί 'Ελεγεία;— νά δυσλειτοῦργοῦν, νά μετατρέψει τίς συστατικές ἀτέλειές του σέ στοιχεῖο ὕφους. Στόν μακρόκοσμο ἐνός ἔργου ζωῆς, τά 'Ελεγεία τῆς 'Οξώπετρας («ὀξώπετρα»: ἡ λέξη πού κωδικοποιεῖ ἀκριβῶς τίς ἀτέλειες) εἶναι ὅ,τι εἶναι ἡ τελική μορφή στόν μικρόκοσμο τοῦ ποιήματος — μετατρέπουν δηλαδή ὀριστικά τό ἔργο τοῦ 'Οδυσσέα 'Ελύτη σέ 'Εργο.

'Η κριτική μας, λαλίστατη αὐτή τή φορά καί ἐξαιρετικά εὐστοχη, ἔκανε τό καθήκον τῆς στό ἀκέραιο. 'Ο καθεῖς καί τά ὄπλα του ἀσφαλῶς: 'Ο 'Αρης Μπερλῆς δήλωσε εὐθαρσῶς (καί συμφωνῶ) πώς «Τά 'Ελεγεία τῆς 'Οξώπετρας ἐνισχύουν τήν εἰκασία (ἂν δέν ἐξασφαλίζουν τή βεβαιότητα) πώς ὁ 'Οδυσσεύς 'Ελύτης εἶναι μείζων ποιητής ὄχι τῆς σύγχρονης ἀλλά τῆς καθόλου νεοελληνικῆς ποιήσεως»· ὁ Παντελής Μπουκάλας, ἀνανεώνοντας μιᾶ παράδοση εὐγενῆ καί παλαιᾶ ὅσο καί ὁ πλατωνικός Κρατύλος, ἐτυμολόγησε τό «ἀρχαῖομορφο καί σκληρό στό ἄκουσμα 'καταρχυθεύω' («'Αν σπάσουμε τό 'καταρχυθεύω' στή μάλλον δηλούμενη ἐγκοπῆ του, τό 'καταρ' ἴσως μᾶς ὀδηγήσει συνειρμικά στό 'καταρτίζω' καί τό 'καταρτύω', τό ρυθμίζω, δηλαδή, καί τό διευθετῶ, δυό ρήματα πού κάθε ποιητής ἐπιθυμεῖ νά τά πραγματώσει. Τό δεύτερο μέλος τῆς λέξης, ἔτσι ὅπως αὐθαίρετα κι ἴσως ἀνώφελα τήν κερματίσαμε, τό 'κυθμεύω', ἀπηχεῖ τήν Κυθέρεια καί καλεῖ τή μακρινή ἐξιδέλφη Σαπφώ. Μέ τό ζευγάρι ποίηση-ἔρωτας ἀνοίγει ἡ γῆ καί γονιμεύεται»)· ὁ Εὐγένιος 'Αρανίτσης ἐπανῆλθε στήν ἀποψή του περί κορυφῶν τοῦ ἐλυτικῆς ἔργου· ὁ Γ.Π. Σαββίδης πρότεινε

ένα πρώτο, πρόχειρο γλωσσάρι της συλλογής· ο Δ.Ν. Μαρωνίτης έκρινε μία τηλεοπτική έκπομπή και τόν τίτλο του βιβλίου. Και άλλοι άλλα σ' άλλες προσεγγίσεις.

Σ' ὄλ' αὐτά δέν ἔχω νά προσθέσω ἰώτα ἐν ἡ μία κεραία. Ἄλλωστε κι οἱ κριτικοί μας θά ὑποχρεωθῶν ἐφεξῆς σέ ἀναψηλαφήσεις. Τά περί «ποιητοῦ τοῦ Αἰγαίου» φληναφήματα κι ὅσα ἄλλα ἐπί δεκαετίες συσκοτίζουν τήν ποίηση τοῦ Ὀδυσσεά Ἐλύτη (δέν εἶναι ἄμοιρα εὐθυνῶν τό ἀναλώσιμο Ἄξιον Ἔστί και ὀρισμένα δοκίμια τοῦ ποιητῆ) πρέπει κάποτε ν' ἀνατραποῦν, και πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται συστηματική ἐργασία, ὄχι πιά (ἄν χρειάζονταν ποτέ) οἱ ἄμεσες, εἰλικρινεῖς και ὑποχρεωτικά ἐλλιπεῖς ἔως παραπλανητικές «ἀναγνώσεις» τῶν δημοσιογράφων.

Τά Ἐλεγεία τῆς Ὁξώπετρας μοῦ ἐπιτρέπουν ἐντοῦτοις νά ξανακοιτάξω τόν Μικρό ναυτίλο. Γνωρίζουμε τώρα πῶς δέν ἐπρόκειτο γιά κατάλοιπα, οὔτε κἀν γιά πρῶμα κατάλοιπα (μιάς περιόδου) τοῦ τύπου τῶν Τετραδίων Γυμνασμάτων. Τά θραύσματα τοῦ Μικροῦ ναυτίλου θά εἶχαν θέση σέ κάποιαν, διαφορετική τό καθένα, «ἀπό τίς συλλογές πού δημοσίεψε» ὁ Ἐλύτης (ἀπό ἄποψη ὕφους, ἐννοῶ)· εἰδάλως θά μπορούσαν κάλλιστα νά συγχροτήσουν ἕνα εἶδος Ἐτεροθαλῶν Β' — ἀλλά ἔπρεπε, πρὸς τοῦτο, νά εἶναι καλά ποιήματα. Δέν εἶναι ἀσφαλῶς «κομμάτια τῆς περιστάσης δοσμένα σέ φίλους», δέν δημοσιεύονται ὡς «ἀσκήσεις λίγο ἢ πολύ προχωρημένες» (τό ἦθος τους δέν οφείλεται στήν ἐπίμονη, ἀργή, μεθοδική πορεία, ἀλλά στήν ἐπίταση, τήν παρέκβαση, τή σύνοψη, τή διαφυγή), ἔχουν οἰονδήποτε ἄλλον εἰρμό πλὴν τοῦ συνεχείας σημαντικοῦ — και ἀσφαλῶς δέν ὑπῆρξαν «συνεισφορά στήν κριτική». Πρωτίστως ὅμως δέν μαρτυροῦν μιάν αὐστηρή, ἀνησυχητικά συνεκτική — τόσο πού νά γνωρίζει τί δέν θά εἶναι τό μέλλον — συγγραφική βούληση: εἶναι ἀδύνατον νά γνωρίζε ὁ Ἐλύτης ὅτι «δέν ἔχουνε θέση σέ καμιά ἀπό τίς συλλογές πού... θά μπορούσε ἀργότερα νά δημοσιεύσει». Τό ἰδεολογικό βάρος τοῦ Μικροῦ ναυτίλου καταποντίζει τά ποιήματα, δέν προδιαγράφει τήν ἀνάγνωσή τους, ὅπως συμβαίνει μέ τό Τετράδιο Γυμνασμάτων Α' (τό Β' δέν τό συζητῶ, εἶναι ἀπλῶς προϊόν τυμβωρυχίας ὅπως και τά Ἐντεφίζικα, ὁ θεός νά φυλάει τούς συγγραφεῖς ἀπό παρόμοια τύχη).

Δέν ὑπάρχει γλώσσα γι' αὐτή τή θαμπή στιγμή, και ἡ γλώσσα ὑπάρχει γιά νά τήν ἀποσιωπᾷ· τό «τελικό ἀποτελεσμα» ὑπάρχει ἐναντίον της, ἄν και χωρίς αὐτήν δέν θά ὑπῆρχε. Ὁ Ὀδυσσεάς Ἐλύτης (τόν εἶπαν «ποιητῆ τῆς διαφάνειας» ἄλλωστε) ἀποτελεῖ κατά τοῦτο ἐξαίρεση: γνωρίζει αὐτή τή στιγμή — ἀλλ' ἐξαρχῆς παίζει μέ τήν ἰδέα νά τήν ὑποχρεώσει νά φανεῖ, ἴσως «ἐπειδή, ἀπό τέτοια μέρη εὐκολότερα/ὑπεί-

σέρχεσαι σάν τοῦ Δαρείου τό φάντασμα ζωντανούς και πεθαμένους νά κατατρομάξεις». Σέ κάθε φαινομενικά εὐφορικό βιβλίο τοῦ ὑπόγειος ἀκούγεται ὁ θρήνος, ἡ ἀπελπισία αὐτῆς τῆς στιγμῆς: «κατέβη δέ εἰς ἄδου ἡ δόξα σου, ἡ πολλή σου εὐφροσύνη... πῶς ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ ἑωσφόρος ὁ πρῶι ἀνατέλλων;» (Ἡσαΐας, 14 11-12). Ναι, σάν ψιθυριστό ἰσοκράτημα, σάν δεύτερη φωνή (ἀντίλαλος τῆς πρώτης και ἀντίκρουσή της) σέ κάθε συλλογή τοῦ Ἐλύτη ἀκούγεται αὐτή ἡ ὑπόστροφη θλίψη, ἡ ἀνεξαγόραστη, διακρίνεται τό «μενεξεδί ἀποτύπωμα», ἐκεῖ πού, καθώς πάντα ξαναρχίζουμε, μᾶς ἔχει κιόλας ἀγγίξει ἡ τύψη.

«Ὡστε λοιπόν, αὐτό πού λέγαμε 'οὐρανός' δέν εἶναι· ἀγάπη' δέν· αἰώνιο' δέν. Δέν Ὑπακούουν τά πράγματα στό ὄνόματά τους».

Ἄλλά τότε πῶς συνεχίζουμε, γιάτί πρέπει νά συνεχίζουμε, πῶς μεθοδεύεται, πού ὁδηγεῖ αὐτή ἡ παραφροσύνη;

«Τό λογικό, τά αἰσθήματα, μᾶς εἶναι πολυτέλεια, βάρος, και τά χαρίζουμε τοῦ κάθε συνετοῦ. Κρατοῦμε τήν παρόρμηση, τά παιδικά μας γέλια, τό ἐνστικτο ν' ἀφηνόμεθα στό χέρι τοῦ Θεοῦ».

Ἡ ἔμμονη μορφοδοξία τοῦ Ὀδυσσεά Ἐλύτη, ἡ ἀτελεύτητη, ἐναγώνια προσπάθειά του νά μιλήσει γιά τήν κρυφή τύψη, νά δείξει τό ἀνεξίτηλο ἀποτύπωμα, ἡ διαρκῆς ἐναντίωσή του στήν παρόρμηση ν' ἀφεθεῖ στό χέρι τοῦ Θεοῦ (του), εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη αὐτοῦ τοῦ ἐνστικτοῦ. Ἄλλ' ὁ Ἐλύτης δέν ἀρκέστηκε νά ὑποδηλώσει αὐτή τήν κακιά στιγμή· παραβιάζοντας κάθε κανόνα, τῆς ἀφιέρωσε ἕνα βιβλίο προγραμματικά κακό: τόν Μικρό ναυτίλο.

Ὁ μικρός ναυτίλος ἐκκινεῖ μέ στίχο θεοτικό, στίχο σολωμικό (ἀλλά ποιόν στίχο; «Γιατί δέν φτάνεις ὡς ἐμᾶς, χρυσέ ζωῆς ἀέρα») και σέ στίχο σολωμικό ἐκβάλλει (ἀλλά ποιόν στίχο; «Ἔρμα ν' τά μάτια πού καλεῖς, χρυσέ ζωῆς ἀέρα») δημιουργώντας μιάν ἀπολύτως εἰρωνική συνθήκη ἀνάγνωσης. Ἀνάμεσα σέ δύο παραλλαγές τοῦ ἴδιου σολωμικοῦ στίχου, δύο ἀντιστικτικές παραλλαγές (Ὁ μικρός ναυτίλος εἶναι ἀκαριαῖο βιβλίο, ἀκριβῶς γιά νά διασώσει ἕνα ἴχνος χρόνου), τά πάντα συσσωρεύονται μοναχικά, φετιχισμένα, ἀλειτούργητα, νεκρά. Δέν ἀκούγεται πουθενά ἡ ποίηση (ἡ ποίηση θά φανεῖ σέ λίγο, ἀπό τό πουθενά), ἀκούγεται μόνον ὁ τριγμός και ὁ βρυγμός τῶν ὀδόντων.

Ὁ Ἄδης ὅπου κατευθύνονται τά στοιχειώδη ὄντα τοῦ Ἡμερολογίου («Θά ἴλεγεσ ἔτοιμα ὄλα τους νά πάνε / στόν χορό τῶν μεταμφιεσμένων τοῦ Ἄδης»), ὁ Ἄδης ἀπ' ὅπου θ' ἀνασπρθοῦν, γιά νά συγχροτήσουν «κάτι πού νά σέ σκο-

τεινιάζει από τή μία πλευρά έωσότου / ή άλλη σου φανεϊ», τά εϋτελή ίχνοστοιχεϊα τής ποιήσης («Πολλά σύμφωνα κατασκουριασμένα κάππα ή θήτα ή ταϋ / Άγορασμένα σέ συμπερτικέσ τιμέσ από τίς αποθήκεσ του Άδη») — ό Άδησ αυτόσ είναι Ό μικρόσ ναυτίλοσ. Έδω, ό Έλύττησ παραδίδει τήν ποιήσή του στά στοιχεϊα τήσ («Then to the elements...»)· έδω, άφηγειται τόν τρόπο του τελετουργώντασ αϋτήν τήν έχχώρηση· έδω, όπου τό άπαλό «σάν άλλου κόσμου πού έφτασε αεράκι» γίνεται «κακόσ άγέρας» και σαρώνει, τά πάντα κρατιοϋνται από τό σχέδιό τουσ γιατί δέν έχουν από πού άλλου νά κρατηθοϋν. Τό κατεξοχήν έναγώνιο στόν Μικρό ναυτίλο, τό αποτύπωμα ένός τρόμου παιδικου, είναι τό άφογο σχέδιό του: άκροτελεύτια, αλλά και grotesque, έκδοχή τής καββαλιστικήσ τεχνικήσ του Έλύττη.

Δέν πρόκειται λοιπόν για κατάλοιπα (τί είδουσ κατάλοιπα θά ήσαν αϋτά πού θά προηγοϋνταν, από κάθε άποψη, τών Έλεγείων;), δέν πρόκειται για τήν ιδεολογική πιρουέτα τών πρώιμων καταλοίπων (θά ήταν άδιανόητο για τόν Έλύττη νά προετοιμάσει τήν μελλοντική περιολόγηση του έργου του κι οϋτε ύπάρχει άνάγκη νά πειστοϋμε για τήν ένταση τής έργασίασ του, τήν ύποπτεϋόμαστε από τό άποτέλεσμα). Έπιπλέον, στόν Έλύττη, τό ιδεολόγημα του έξελικτικισμοϋ (τό ίδιο πού τροφοδότησε τά σεφερικά Γυμνάσματα και προπάντων τίς σεφερικές Μέρες, τό ίδιο πού έθαψε τόν άνεπαρκώς έλευθεροστιχοπλέκοντα Καρωτάκη), ιδεολόγημα πού ύποκρύπτεται στίς έμφατικέσ διακηρύξεισ περι συνεχείασ, ώριμάνσεωσ και τομών, σάν νά άγνοοϋσαμε ότι όποιοδήποτε έργο έξελίσσεται μόνον πρόσ τήν κατεύθυνση τών έμμονων γύρω από τίς όποιεσ εϋθύσ έξαρχήσ συγκροτείται — τό περι έξελικτικισμοϋ ιδεολόγημα άντικαθίσταται, στόν Έλύττη, από ένα αίτημα διαρκείασ. Τό παράγγελημα τής Μαρίας Νεφέλησ ύποδηλώνει και θεματίζει αϋτήν άκριβώσ τή διάρκεια. Δέν είναι λοιπόν κατά τήν έξέλιξη (τότε θά μιλοϋσαμε για οίοδοήποτε είδουσ κατάλοιπα) αλλά κατά τή διάρκεια του έργου του Έλύττη πού Ό μικρόσ ναυτίλοσ μάσ αϊφνιδιαζει οδυνηρά — και, διά του Έμερολογίου και τών Έλεγείων, μάσ καταθλίβει: ώσάν, σ' ένα είδοσ αϊωνίου έπιστροφής, νά καθίσταται αναπόφευκτοσ, δηλαδή όχι άπλωσ δεδομένοσ αλλά και αναγκαίοσ.

Τό έρώτημα (κι ή παλιά μου τύψη) έντείνεται: Γιατί είναι κατ' άνάγκη κακό βιβλίό Ό μικρόσ ναυτίλοσ; Και έν τοιαϋτή περιπτώσει γιατί έξεδόθη;

* * *

Μαθητή του γυμνασίου άκόμη, μέ είχε έντυ-

πωσιάσει τό Περιοδικό Σύστημα. Έκει, λείει, ό Μεντελέγιεφ είχε έγκαταλείψει θέσεισ κενέσ — για τά στοιχεϊα πού δέν είχαν άκόμη βρεθει, αλλά θά βρίσκονταν κάποτε γιατί έπρεπε νά ύπάρχουν. Κατά τόν ίδιο τρόπο θ' άφήναμε σέ μια πλήρη έργογραφία του Όδυσσέα Έλύττη τή θέση του Μικροϋ ναυτίλου κενή: κι αν δέν είχε ποτέ δημοσιευτεί, κι αν δέν γνωρίζαμε καν πώσ ύπήρχε, τό βιβλίό αϋτό έπρεπε νά ύπάρχει· πάντα ύπάρχει.

Στόν μικρόκοσμο ένός ποιήματοσ ή στόν μακρόκοσμο ένός Έργου ύπάρχει πάντα ένα σημειο θαμπό, μια στιγμή κρυφή και άνομολόγητη: ή στιγμή πού τό ποιήμα έχει σχεδόν κατορθωθεί, τό σημειο πού τό Έργο, λίγο πριν ολοκληρωθει, ραγίζει, κλονίζεται, συσκοτίζεται, κινδυνεύει. Λίγο πριν ό χρόνοσ ματαιώσ άναιρεθει σέ μουσική, έρχεται πάντα ή στιγμή πού τά πάντα αποσύρονται, ξαναγίνονται ύλεσ πρώτεσ και μακρινέσ, άνοργάνωτοι θόρυβοι, σκόνη. Έρχεται πάντα ή στιγμή τής άπέραντησ κούρασησ, ή στιγμή πού καραδοκει και σέ τρελαίνει: ή στιγμή πού τό σύμπαν του Έργου, ό κόσμοσ του κάθε ποιήματοσ (γιατί αϋτή ή κωμωδία ξαναρχίζει άπαράλλακτη αενάωσ) ξαναγίνεται «ένα κενό γεμάτο σταγόνεσ πουλιων, αϋρεσ βασιλικου και συριγμούσ υπόκωφου Παραδείσου». Πρós αϋτό τό σημειο κατατείνει ή έργασία σου, αϋτό τό άντίτιμο καταβάλλεται για νά κερδηθει από τόν άναγνώστη τό ποιήμα ή — αν είσαι ό Έλύττησ — τό Έργο. Έσύ — έσύ άπλωσ ξαναρχίζεις.

Άλλά και — «Έδω βαρεία μουσική άσ ακούγεται. Και άνάλαφρα τά όρη άσ / Μετατοπίζονται». Η λεπτή, άραχνοειδήσ ύφανση του βιβλίου (ένασ έξορκισμοσ) άφήνει, εκεί πού δέν τό περιμέναμε πιά, ν' άκουσται (από τό βυθό πού «μ' όλο του τό πλαγκτόν κατάφωτο» αναστρέφεται) μια παράδοξη, στοιχειακή μουσική: όπου όλα είναι έτοιμα και πάλι νά μετεωριστοϋν. «Ό μέντοι ώσ άράχνην τήν έαυτου ψυχήν εκτήξασ, τόν αεριώδη χιτώνα περιεθήκατο... ίνα όταν τής έσχάτησ ακούση σάλπιγγοσ, άβαρήσ και κοϋφοσ πρόσ τήν φωνήν του κελεύοντοσ εύρεθεισ μετάρσιοσ, δι' άέροσ άμα τω Κυριω φέρηται, υπό μηδενόσ βάροσ επί τής γήσ καθελκόμενοσ» (Γρηγόριοσ Νύσσησ).

Διαλυμένοσ εις τά έξ ων συνετέθη ή ποιήση, μάταιη όμολογία άδιεξόδοσ, Ό μικρόσ ναυτίλοσ όλόκληροσ έχχωρείται ξανά — και ανατίθεται στόν άναγνώστη.

Κ.Α. ΔΗΜΑΔΗΣ

ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ – ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ 1936-1944

Γιῶργος Θεοτοκᾶς, Μ. Καραγάτσης, Στρατῆς Μυριβήλης,
Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης, Παντελῆς Πρεβελάκης, Ἄγ-
γελος Τερζάκης, Ἐκδόσεις Γνώση, Ἀθήνα, 1991

Η ἐποχή μας φαίνεται πῶς θά εἶναι μιά νέα περίοδος ἱστορικῶν ἀποκαταστάσεων γιά τίς λογοτεχνικές σπουδές. Ὅπως μετά τό 1880, μπορούμε καί πάλι νά κοιτάξουμε τή λογοτεχνική μας ἱστορία μέσα ἀπό τήν ἐμπειρία τῶν τελευταίων δεκαετιῶν, ἐποχή κατά τήν ὁποία ἀναπροσανατολίστηκε δυναμικά ὁλόκληρο τό κοινωνικό ἐποικοδόμημα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Εἶναι, τέλος, φανερό πῶς μετά τή μεταπολίτευση τοῦ 1974 ἕνα καινούργιο κλίμα ἔχει διαμορφωθεῖ μέσα στήν κοινωνική πραγματικότητα καί, μέσω αὐτοῦ, μιά νέα εὐαισθησία ἔχει ἀρχίσει νά εὐδοχιμεῖ.

Παράλληλα, ἡ κριτική σκέψη ἔχει φθάσει σέ μιά ἀξιολογημένη ἕως πολύ ἐνδιαφέρουσα ὠριμότητα. Ἐχοντας χειραφετηθεῖ ἀπό τά ὑπερσυστήματα τῶν παλαιότερων σχηματοποιήσεων, ἀπέκτησε εὐελιξία στό νά ἐπισημαίνει καί νά ἀναλύει. Λείπει βέβαια ἀκόμα τό συνθετικό πνεῦμα· ἤ, ἀκόμα, ὁ συνθετικός κριτικός πού θά δώσει σέ ὅλο τό συσσωρευμένο ὕλικό τόν ἐνοποιητικό του ἄξονα. Ἀλλά αὐτό ἔρχεται μέ τόν καιρό, τήν ἀπόσταση καί, κυρίως, μέ τήν ἐπιμονή σέ βασικές πολιτιστικές ἀξίες πού προϋποτίθενται. Πράγματι, τό κύριο πρόβλημα τοῦ ἑλληνικοῦ κριτικοῦ λόγου εἶναι νά πειστεῖ γιά τόν ἑαυτό του· εἶναι πρόβλημα ἐμπιστοσύνης καί δευτερευόντως ζήτημα μεθόδου. Ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Σολωμοῦ ὡς σήμερα, τόσο ἡ θεωρία ὅσο καί ἡ κριτική βρῆκαν πρόσφορο ἔδαφος νά ἀναπτυχθοῦν καί νά δώσουν, ἀνάλογα μέ τήν δεκτικότητα τοῦ ἐκάστοτε μελετητῆ, ἕναν κοινό παρονομαστή λόγου, πού κατορθώνει νά ὑποσημαίνει ὅσες θεμελιακές ἀξίες παράγονται ἀπό τή δεδομένη κοινωνική δομή. Τό κύριο πρόβλημα τῆς ἑλληνικῆς σκέψης εἶναι νά ἀντικρίσει τό ἑλληνικό κριτικό φαινόμενο μέσα στόν δικό του φυσικό χῶρο.

Ὅταν ὁ Ἐλιοτ ἔλεγε πῶς ἡ κριτική εἶναι μιά ἐξέχουσα δραστηριότητα τοῦ πολιτισμένου στοχασμοῦ, ἐννοοῦσε πῶς ὁ πολιτισμός μιᾶς χώρας ἐκδηλώνεται στήν ποιότητα τῆς κριτικῆς πού γράφεται στή γλώσσα τῆς. Καί πολιτισμός κυρίως σημαίνει ἀξίες καί κριτήρια ἀξιολόγησης· σημαίνει εἰδικές προσεγγίσεις καθορισμένες ἀπό τίς ἐπιλογές πού διαμόρφωσαν μιά ὀρισμένη προβληματική. Γι' αὐτό, τά ἐρωτήματα καί οἱ διαμάχες περί κριτικῆς ἢ ὄχι θεωρίας στήν Ἑλλάδα

εἶναι μᾶλλον ψευδοπροβλήματα, ὅταν βεβαίως δέν εἶναι ἐκδηλώσεις ἐγωπάθειας. Ἡ ἑλληνική κριτική σηματοδοτεῖται ἀπό τό ἐννοιολογικό πλαίσιο πού ἀρθρώνει ἡ δική της κοινωνική δομή. Οἱ ἐξωτερικοί δανεισμοί καί οἱ ἐπιρροές εἶναι ἐπιγενόμενα τῆς δεκτικότητας τῆς ἀπέναντι σέ παράλληλα συστήματα ἀξιῶν· εἶναι ζήτημα τῆς ἀνοικτότητάς της, ἂν θέλετε, ἢ τῆς ἀφομοιωτικῆς τῆς δύναμης.

Τό βιβλίο τοῦ Κώστα Δημάδη θίγει μέ τόν πιό πυκνό τρόπο αὐτήν ἀκριβῶς τή διάσταση τῆς ἑλληνικῆς κριτικῆς. Σέ ἕνα πρῶτο ἐπίπεδο, θά ἔλεγα πῶς ἐγκαινιάζει αὐτή τήν καινούργια περίοδο τῶν ἱστορικῶν ἀποκαταστάσεων, ἐπιχειρώντας νά δεῖ μιά ἀπό τίς πιό σημαντικές λογοτεχνικές κινήσεις τῶν τελευταίων δεκαετιῶν

κά -
τω ἀπό μιά ρεαλιστική προοπτική. Κατά δεύτερο λόγο, θέτει ἐπί τάπητος τό πρόβλημα τῶν μεθόδων τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς. Τό βιβλίο, ἀπό αὐτή τήν ἀποψη, συνδυάζει στοιχεῖα τῆς φιλολογικῆς, τῆς κοινωνιολογικῆς καί τῆς αἰσθητικῆς μεθόδου. Χωρίς νά καταφεύγει σέ ἀνεπίκαιρες θεωρητικολογίες, ἀποτελεῖ ἕνα πρότυπο ἐργασίας πού θά ἀποκαλούσαμε παλαιότερα *πρακτική κριτική*.

Ὁ Δημάδης παραμένει ἀπόλυτα προσκολλημένος στά στοιχεῖα πού δίνει τό ἴδιο τό ἔργο· ἐπιμένει στίς πρῶτες δημοσιεύσεις· ἐντοπίζει πρωτογενεῖς πηγές· συμπαρουσιάζει, μέ φιλολογική σχολαστικότητα, πρῶτες καί δεύτερες γραφές. Μέ τόν τρόπο αὐτό καθιστᾷ τή φιλολογική κριτική οὐσιαστικό ἐρμηνευτικό ἄξονα τῆς μελέτης του. Καί μέ αὐτό τόν τρόπο, κατορθώνει νά ἐρμηνεύσει τή λογοτεχνική παραγωγή των ὑπό ἐξέταση συγγραφέων μέσα στήν ἱστορική ἀκολουθία τῆς ἐξέλιξής τους. Ἐτσι, ἀποτυπώνεται ἡ ἀλλαγὴ πού πραγματοποιήθηκε μέσα στή δεδομένη ὀκταετία, ἀλλαγὴ πού ἐκλαμβάνεται, φαντάζομαι, ὡς ἀντιπροσωπευτική μορφή μιᾶς γενικότερης μεταβολῆς προσανατολισμῶν καί κατευθύνσεως τῆς κρατικῆς πολιτικῆς καί ἰδεολογίας κατά τήν ἴδια περίοδο.

Συνοπτικά, θά ἔλεγα πῶς ὁ Δημάδης ἐκθέτει τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο οἱ συγγραφεῖς πού ἐξετάζει αὐτοδάμασαν τόν φιλελευθερισμό τους, κάτω ἀπό συγκεκριμένες πολιτικές συνθήκες, πῶς συμφιλιώθηκαν μέ

τόν νέο ιδεολογικό προσανατολισμό της μεταξικής δικτατορίας, πώς και πόσο συνέβαλαν οι ίδιοι στη διαμόρφωση της καινούργιας ιδεολογίας και, τέλος, πώς, κατά την διάρκεια της επόμενης δεκαετίας, έδειξαν την άντοχή της δικής τους ιδεολογικής συνέπειας, προσχωρώντας σε άκραίες μορφές αντικομμουνισμού. Βέβαια, η ιστορία είναι σε γενικές γραμμές γνωστή. Ο Δημάδης όμως επανακαθορίζει το πλαίσιο των συζητήσεων για τους συγγραφείς αυτούς, αντικρίζοντάς τους μέσα από τη διαλεκτική των θεμάτων που τους διαμόρφωσαν. Έξετάζει αναλυτικά την ίδια τους τη συμφωνία με την ιδεολογική παράδοση στην οποία υποστήριζαν ότι ανήκαν. Παρατηρεί τις παλινωδίες τους: ιδιαίτερα του Πρεβελάκη και του Θεοτοκά. Επιμένει στις αντιφάσεις της πραγματικής τους θέσης και του προσωπικού τους ιδεολογικού προσανατολισμού: ιδιαίτερα του Πετσάλη και του Βενέζη.

Ο αναγνώστης παρατηρεί μπροστά στα μάτια του την τραγική σχεδόν μετάβαση από το όραμα των αρχών του '30 στη σκληρή πραγματικότητα της επόμενης δεκαετίας. Και συμπεραίνει σχεδόν αμέσως το άδιέξοδο των ανθρώπων αυτών, ήδη από την εποχή της άκμης τους. "Όπως έχει κιόλας παρατηρηθεί, η γενιά του '30 υπερεκτίμησε από πολύ νωρίς τον εαυτό της, υποτιμώντας όλη την προγενέστερη, ακόμα και τη σύγχρονη της λογοτεχνική παραγωγή. Αλλά, επειδή δεν κατόρθωσε να παράγει ένα έργο που θα υπερέβαινε τις συμβάσεις της, άρχισε να έπινοει παράδοξα ιδεολογήματα για να καλύψει το άφορητο ιδεολογικό της κενό.

Η ελληνικότητα, που γι' αυτούς σήμαινε λατρεία του αττικού και κυκλαδίτικου τοπίου, έγινε αργότερα ή επίσημη κρατική ιδεολογία, δημιουργώντας μιάν περιεργή ανάμειξη του αισθητισμού, της ουτοπίας και της θεσμοθετημένης βίας. Δεκαετίεςλόκληρες οι διανοούμενοι συζητούσαν για την ελληνικότητα και τό ελληνικό τοπίο σά να άμφέβαλλαν οι ίδιοι για τόν εαυτό τους. "Ο Περικλής Γιαννόπουλος, παρά τις αντιρρήσεις του Θεοτοκά, αντικατέστησε τόν Παλαμά και τόν Δραγούμη: η συναισθηματική διάχυση του Σεφέρη θά υποσκελίσει τή φωτεινή άκριβολογία του Σικελιανού. "Ισως μιά από τις ένδιαφέρουσες άναμενόμενες μελέτες θά μās υποδείχνει τί άκριβώς παραμερίζουν από τήν παράδοση του δημοτικισμού ό Καραντώνης, ό Κατσιμπαλης και ή παρέα τους: τί έξοβελίζουν και μέ ποιόν τρόπο μεταμορφώνουν τόν πολιτισμικό προβληματισμό των Παλαμά, Δραγούμη, Καζαντζάκη σε αισθητική ένατένιση της ελληνικής φύσης, σε ρεμβασμό και σε διανοητική όκνηρία.

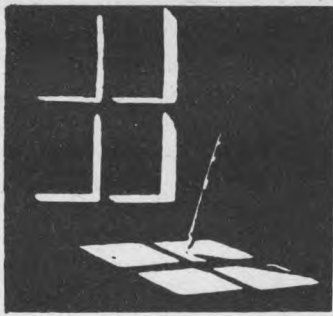
Ενα μεγάλο μέρος των έρωτημάτων που άναδύονται από τό βιβλίο του Κώστα Δημάδη παραμένουν άναπάντητα. Παράλληλα, ό αναγνώστης έχει τήν έντύπωση πώς παραγκωνίστηκαν κάποιοι πολύ σημαντικοί συγγραφείς, που δημιουργούν κατά τήν ίδια εποχή και οι όποιοι δέν έχουν

νομιμοποιηθεί άκόμη από τό πνευματικό μας κατεστημένο, όπως ό Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος ή ό Θράσος Καστανάκης, και γενικότερα εκείνη ή άφανής, μά και πολύ καθοριστική κίνηση που διαμορφώθηκε κατά τή δεκαετία του 1920. Τό βιβλίο του Δημάδη είναι, υποφιάζομαι, ένα άπόσπασμα μιās ευρύτερης μελέτης που θά παρουσιάσει άνάγλυφα όχι μόνο τις άλλες που πραγματοποιήθηκαν στό κοσμοείδωλο μιās ομάδας συγγραφέων, αλλά και τόν τρόπο μέ τόν όποιο τό κοσμοείδωλο αυτό έγινε καθεστώς και επιβλήθηκε σάν έθνική ταυτότητα.

Θά έπρεπε ίσως να προστεθεί και κάποιος αισθητικός προβληματισμός. Νά μās προταθεί, λόγου χάρη, αν τά διασημότερα έργα αυτής της ομάδας έχουν καθιερωθεί επειδή ή αισθητική τους τά επιβάλλει, εντός των όριών της παράδοσης στην όποία ανήκουν, ή επειδή καλύπτουν ως σήμερα τις άνάγκες του ιδεολογικού προσανατολισμού της κρατικής μας παιδείας. "Έτσι, ή μελέτη του Δημάδη θά διευκολύνει τήν κατανόηση της επόμενης κίνησης που, κατά τήν δεκαετία του '50, διαμορφώθηκε στην Ελλάδα και ή όποια παραδόξως έδωσε τά μεγάλα της έργα κατά τήν δεκαετία του '60. "Ο Χατζής, ό Ταχτσής, ό Τσίρκας, μέ τό σεμνό τους έργο κληροδότησαν τήν πιό γνήσια έκφραση ελληνικού ύφους, έκαναν και πάλι τήν ελληνικότητα ζήτημα όπτικής και όχι αυτοθαυμασμού και μās χάρισαν τήν κριτική διάσταση της λογοτεχνίας, τή δύναμή της να διαβρώνει τά θέσφατα των βαθυστόχαστων διανοουμένων, που έμαθαν να δίνουν καθολικές διαστάσεις στό δικό τους στενότατο προσωπικό άδιέξοδο.

Βρασίδης Καραλής

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Τό τράμ τό τελευταίο

Όπως καλά γνωρίζουν οί αναγνώστες του *Πολίτη*, κανείς πιά, μά κανείς, δέν ασχολείται μέ άρθρα γνώμης ή κριτικές πού δημοσιεύονται στόν ήμερήσιο και περιοδικό Τύπο, εκτός εάν θίγεται άμεσα ή καριέρα του. Η εποχή πού τό ένα άρθρο διαδεχόταν τό άλλο και τά γραπτά αποτελούσαν σημεία αναφοράς σέ δημόσιες τοποθετήσεις έχει παρέλθει άνεπιστρεπτι.

Γιά όλ' αυτά, θεωρώ μάλλον άπίθανο (εκτός πιά άν τό πάρουνε γιά προσωπική επίθεση) νά άπαντήσει ό Συνασπισμός στήν κριτική τής Βάσως Κιντή, πού όρθά στηλίτευσε τή συνέντευξη τής Μαρίας Δαμανάκη στό *Βήμα*. Κανείς δέν πρόκειται νά ξοδέψει τό χρόνο του σχολιάζοντας τά όσα έγραψε ό Α γιά τή συνέντευξη του Β σέ ένα περιοδικό πού θέλει νά εκφράσει έναν άνύπαρκτο πολιτικά χώρο. Κανείς, εκτός βέβαια από δύο τρεις συναισθηματικούς τύπους, πού μπορεί νά αισθάνονται ακόμη ένα μικρό ρίγος διαβάζοντας τό σπάνιου ήθους σημείωμα του εκδότη σέ προηγούμενο τεύχος, εκείνο τό διαπεραστικότατο «*Ο Πολίτης αλλάζει*».

Γι' αυτό τό κοινό, λοιπόν, ένιωσα τήν ανάγκη, ως τέως συνεργάτης του περιοδικού και ως νοσταλγός ενός ήθους πού έφυγε, νά εκθέσω μέ βραχύτατο τρόπο μερικές παρατηρήσεις, όχι ως κριτική τής κριτικής, αλλά ως σχόλιο μέ άφορμή τήν κριτική.

Ίδού λοιπόν τό τηλεγράφημα, κι όποιος καταλάβει κατάλαβε.

1. Τά έν οίκο

Η πεμπτουσία του άρθρου τής Βάσως Κιντή είναι μέ δύο λόγια ή έξης: Τί Άριστερά και κουραφέξαλα επαγγέλλεται ή κ. Δαμανάκη, τή στιγμή πού δέν μπορεί ή ίδια νά προσδιορίσει τίς συντεταγμένες του χώρου της και τους λόγους ύπαρξης του κόμματός της μέ έναν σαφή και λογικά έπαρκή τρόπο. Και μέχρις εκεί καλώς. Δηλαδή, καλώς ως αναλυτική παρατήρηση. Άπό άποψη όμως, πώς πάμε; Διότι, γιά νά λέμε του στραβού τό

δίκιο, πέραν των αυτονόητων, ή ίδια ή συγγραφέας, ή ακόμη και δλόκληρος ό *Πολίτης*, τί ακριβώς επαγγέλλονται;

Θά ήμουν έτοιμος (και κατά θάθος ευχαριστημένος) νά εισπράξω όλη τή μήνιδα και τήν καταγιαστική κριτική πού συνεπάγεται μία υγιής άναστασιακή αντίδραση σ' αυτή τήν έρώτηση. Ένα μόνο δέν θά δεχόμουν πιά (όπό σεβασμό στή λογική και στα ιερά τής ύπόθεσης πού κουτσά στραβά ύπηρετήσαμε στα καλύτερά μας χρόνια): Τό ότι ή δήθεν συγκεκριμένη πρόταση εκ μέρους του χώρου πού εκφράζει τό περιοδικό προκύπτει αυτόματα μέσα από τά κατά καιρούς γραφόμενα και τήν εκδοτική τακτική πού άκολούθησε. Πρώτον, διότι τά όσα επί δεκάξι χρόνια γράφτηκαν, άν και πολλές φορές οξυδερκή, δέν στοιχειοθέτησαν καμιά συγκεκριμένη πολιτική έπιλογή. Ναι, μπορεί νά φανέρωσαν μία άγωνία, ένα ψάξιμο, μία στάση, μία ήθικη στρατεύση, πού ελάχιστοι θά μπορούσαν νά ψέξουν. Όχι και μίαν άποψη περί πρακτέου όμως. Δεύτερον, διότι έγχειρήματα σαν κι αυτά του *Πολίτη* ύπηρεξαν πάμπολλα διεθνώς στίς δεκαετίες του '70 και του '80. Κανένα τους, ωστόσο, δέν πέτυχε νά μπολιάσει τήν Άριστερά άπέναντι στή χρόνια εκφυλιστική της άρρώστια, κανένα τους δέν μετουιώθηκε σέ πολιτική πίεση.

Τήν εξήγηση και τήν αλήθεια, τήν πικρή αλήθεια πού έρμηνεύει όλ' αυτά, τήν ειπε ό Άγγελος Έλεφάντης σέ κείνο τό (επαναλαμβάνω) σπάνιου ήθους σημείωμα «*Ο Πολίτης αλλάζει*»: «... Διανοούμενοι μέτριου βεληνεκούς είμαστε, λίγα ξέρουμε, λίγα μπορούμε. Η δουλειά πού κάνουμε δέν γίνεται ούτε ακαδημαϊκά ούτε επαγγελματικά. Δέν γίνεται νά τής άφιερωθείς άν δέν είναι, κάπως, τρόπος ζωής...».

Η παράθεση όμως τρόπων ζωής (όπως συνέβη και μέ τους άγίους) δέν παραδειγματίσε τόν κόσμο τής ανανεωτικής Άριστεράς. Η εκ του μακρόθεν πολιτική παρέμβαση μέσω τής παθητικής διάχυσης ιδεών (μέτριου βεληνεκούς) και ή θολή περιγραφή ενός σοσιαλιστικού όράματος δέν κίνησαν απολύτως κανένα. Έν μέρει τουλάχιστον, ό λόγος γι' αυτή τήν άναποτελεσματικότητα, τήν άγωνία, ίσως νά είναι ότι ό μεγάλος όγκος από τά όσα κατά καιρούς ύποστηρίχθηκαν από τίς γραμμές του περιοδικού ήταν τό ίδιο άσαφή και συγκεκριμένα μέ αυτά πού έχει νά προτείνει σήμερα ή κ. Δαμανάκη.

Και γιά νά τελειώσω μέ τίς δικές μας τίς σάρκες. *Ο Πολίτης* (πού, δυστυχώς, δέν αλλάζει) έδωσε μίαν ευκαιρία γιά νά είπωθούν όρισμένα πράγματα μέ τ' όνομά τους. Παρ' όλα ταύτα, αυτή ή ευκαιρία δέν καλλιεργήθηκε: Μέ πίκρα ξεφυλίξει κανείς τίς πίσω σελίδες, τότε πού οί (μέτριου βεληνεκούς) διανοούμενοι του *Πολίτη* έπαίζαν μέ τίς λέξεις, άντα-

παντούσαν μέ ναρκισσιισμό στους άκαδημαϊκούς τους φίλους (και μόνον), στραβώνοντας ωστόσο τήν δική μας τήν ζωή μέ τά κάπα τά πολλά, και, εν όλίγοις, άναπαράγοντας τόν ίδιο τόν άσχημο και προβληματικό έαυτό τους. Όλ' αυτά, μέ έναν παράδοξο, παραδοξότατο τρόπο συνυπηρεξαν μέ τίς τετράγωνες τομές πού επιχείρησε μία μερίδα συντακτών του περιοδικού, μέ όρισμένες (μεγάλου βεληνεκούς) βολές στό πεδίο τής ελληνικής Άριστεράς.

Δέν άρέσει στον εκδότη, αλλά ή εικόνα τής τσογλανοπαρέας πού κάνει... διδακτορικό (ή ύφηγεσία) ήταν και είναι εκεί, άν κοιτάξει κανείς από μίαν άποψη. Τό περιοδικό δέν άνοιξε ποτέ ούσιαστικά τίς πόρτες του στίς διεθνείς ζυμώσεις και στή διεθνή έπικαιρότητα, μέ έξαιρηση τίς (κάπως ρετρό) άναδρομές στίς γαλλικές πηγές. Άλλο όμως ή άναδρομή και άλλο ή έπιδρομή στήν πραγματικότητα!

Επειτα, τί άποψη νά διαμορφωθεί χωρίς νά άνοιξει ένας ισότιμος διάλογος μέ τίς άλλες (άντε, νά τίς πούμε θεόστραβες) δυνάμεις τής Άριστεράς; Τί, δηλαδή, τό αλάθητο ειχε ό *Πολίτης*; Μέ έναν περιεργό, δογματικό θά έλεγα τρόπο, τό περιοδικό συμπεριφέρθηκε λίγο πολύ σαν κόμμα (διανοουμένων μέτριου βεληνεκούς), θεοποιώντας μίαν ιδεολογική όμοιογένεια πού δέν ύπηρεξε ποτέ στό άναγνωστικό κοινό του (ούτε καν μέσα στό πλαίσιο τής συντακτικής του έπιτροπής πού συνέχισε νά φθίνει) και σνομπάροντας τή σημασία μιάς συνεύρεσης στή βάση τής έφεσης γιά έρευνα, στή βάση ενός καλύτερου ήθους. Εκεί, δηλαδή, πού θά μπορούσε ό *Πολίτης* νά χτίσει, εκεί έκανε πίσω.

Άν άντεξε τόσο τό περιοδικό, είναι επειδή πολλοί άναγνώστες του έβρισκαν σωστό τό έγχείρημά του νά άνοιξει ένα χαρακώμα στα άριστερά του τότε ΚΚΕ Έσ., γιά νά μήν κρυβόμαστε πίσω από τό δάχτυλό μας, επειδή ακόμα περισσότεροι σεβάστηκαν τήν άδέκαστη, άθνητικά κριτική και άνιδιοτελή στάση του εκδότη του.

Σέ ό,τι μέ άφορά, από τήν (μικρού βεληνεκούς και μικράς διάρκειας) φλυαρία μου στόν *Πολίτη*, κρατώ μόνο, ίσως, μερικά από ένα μου σημείωμα, τά «*Θεωρήματα των ελαχίστων*». Γιά τά ύπόλοιπα ζητώ, ειλικρινά, συγγνώμη.

2. Τά έν κόσμο

Τό τί έχει συντελεστεί παγκοσμίως τό ξέρουμε. Τό τί μέλλει γενέσθαι δέν ξέρουμε, κι επειδή είμαστε ακόμα ζωντανόι, κάτι, κάπως, πρέπει νά κάνουμε. Τά έναπομείναντα Institutions τής Άριστεράς είναι ή σοσιαλδημοκρατία και κάτι φθισικά υπόλοιπα στα συνδικάτα και τά κομμουνιστικά κόμματα. Οί θεωρητικές έπεξεργασίες, στίς όποιες στηριχθήκαμε, τόσο τό ίδιο τό σοσιαλιστικό όραμα

όσο και οι μέθοδοι έρμηνείας των φαινομένων στον καπιταλισμό, είναι υπό επανεξέταση. Όχι διότι απέτυχε ο δήθεν ύπαρκτος σοσιαλισμός, αλλά διότι κονιορτοποιήθηκαν όλες οι εκδοχές της ανανεωτικής Άριστεράς σ' όλο τον κόσμο.

Είναι ένα πράγμα να τά γράφει κανείς όλα αυτά, κι άλλο να τά νιώθει ως τό κόκαλο. Νά συνειδητοποιεί δηλαδή ότι όλα, όλα εκείνα στη βάση των οποίων συγκροτήθηκε ή έλλογη προσωπικότητά του, αίμα και νους, μπαίνουν στο γύρο του θανάτου. Όμως, ή διαδικασία αναγέννησης της Άριστεράς δέν μπορεί πιά να είναι διαδικασία ανασυγκρότησης. Μπορεί μόνο να είναι, πρώτα απ' όλα, θεραπεία της ιδεοληψίας μας και απαλλαγή από τά σκοτώματα πού μέ στόμφο και άλαζονεία άφύρητη μās επιβλήθηκαν (δέν θά όνομάσω εδώ γιατί κινδυνεύω νά ξαναμπώ σέ ιστορίες μέ πολλά κάπα). Μόνο μετά από αυτόν τόν καντηριασμό, μόνο έφ' όσον καθαρίσει ή πληγή, μπορεί νά άρχίσει ο νέος άγώνας γιά νά γεμίσει τό άδειο ποτήρι.

Μοναδικό δεδομένο σ' αυτή τήν πορεία είναι αυτή ή ένστικτώδης τάση της κοινωνίας γιά περισσότερη, όχι λιγότερη, δικαιοσύνη, ή σχεδόν έμφυτη ροπή του έργαζόμενου κόσμου πρός αυτό πού αποτέλεσε τήν πεμπουσία του σοσιαλισμού: τήν κοινωνική αυτόρρυθμιση, τόν μαρασμό του κράτους, τήν άπελευθέρωση διά της παιδείας. Αυτή είναι ή μόνη δύναμη πού επιβεβαιώνεται συνεχώς από έποχής Σπάρτακου και έντεϋθεν. Ο ρόλος της Άριστεράς μπορεί νά είναι μόνον ρόλος πλοηγού, ρόλος συλλογικού δημογέροντα και όχι ρόλος χειρουργού.

Δικαίωμα και του Πολίτη και όποιουδήποτε άλλου στην άποδεκατισμένη Άριστερά είναι νά σνομπάρει και τή σοσιαλδημοκρατία και τόν Συνασπισμό και τό ΠΑΣΟΚ και τόν Λαλιώτη, και τόν Μιττεράν και τήν Τοιτσιολίνα και τούς Γερμανούς και τούς Έγγλέζους και τούς Βορειοαφρικανούς. Τά είπανε και τά καναν κι άλλοι. Καλύτερα όμως ν' άρχίσει από τόν κατάδικό του συντηρητισμό, πού μās έκαμε νά βλέπουμε μέ καχυποψία τή φυσιολογική ποικιλομορφία, νά αντικρίσουμε παντού ιδεολογικούς έχθρους και πουθενά τόν ιστορικό αντίπαλο. Αυτός είναι πού μās άνάγκασε νά ψηφίζουμε γελοία πράγματα τά τελευταία χρόνια, απ' τήν μιά επικρίνοντας τόν άρχηγισμό του ΠΑΣΟΚ κι απ' τήν άλλη επωάζοντας ένα σωρό άνόητους ήγεμονίσκους μέσα στον κόρφο μας.

Οί μικρομεσαίοι διανοούμενοι, πού ούτε στον κίνδυνο μιάς σοβαρής άκαδημαϊκής πρότασης μπαίνουν ούτε στην «διεφθαρμένη» πολιτική θέλουν νά επενδύσουν, είναι μάλλον περιττοί. Όσο γιά τά σώψηχα, αν ο Μπέργκμαν είχε γαμήσει έγκαιρως τή μάνα του, κι ο Γούν-

του Άλλεν είχε βρει μιά γκόμενα όταν μπορούσε, ή ανθρωπότης θά είχε γλιτώσει όλην αυτή τή νύστα.

Η ζωή μάλλον είναι άλλου και πάντως πονεί μ' άλλο τρόπο. Αυτό είναι πού διασώζει τήν κ. Δαμανάκη (πού τραυλίζει) κι όχι τή Βάσω Κιντή (πού κυριολεκτεί).

Θέλει πράγματι ο Πολίτης και κατ' επέκταση τό υπόλοιπο της ανανεωτικής Άριστεράς ν' αλλάξουν τή μή άλλαγή τους; Άς μετανοήσουν, άς άνεχθούν τήν κ. Δαμανάκη (μιά χαρά κοπέλα είναι, κι άς μās διέγραψε), άς σιωπήσουνε λίγο όπως κάνουμε όλοι μας κι άς πάρουμε μαζί τό τράμ τό τελευταίο.

Σπύρος Δ. Γεωργάτος

Χαϊδελδέρη, 18 Φεβρουαρίου 1992

Δέν είναι σωστό ν' άπαντά κανείς στους επιστολογράφους. Είναι άναγκαίο όμως οι άναγνώστες νά ξέρουν τί θά άπαντήσω έγώ στην συγκεκριμένη πρόταση-πρόκληση του φίλου Σ. Γεωργάτου νά συμπορευτούμε μέ τόν Συνασπισμό. Λοιπόν, δέν θά συμπορευτώ μέ τόν Συνασπισμό. Δέν θά τόν ψηφίσω στις άθριανές εκλογές. Αυτό άυστηρώς προσωπικά. Γιά τά άλλα, ο καθείς και ή γνώμη του.

Άγγελος Έλεφάντης

ΓΙΑΤΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ;

Θεσ/νίκη 1.2.1992

Πρός τόν κ. Δαμιανό Παπαδημητροπουλο

Είμαι ένα άναγνώστης του περιοδικού 'Ο Πολίτης εδώ και αρκετό καιρό και θά ήθελα νά σās αναφέρω ορισμένες σκέψεις και άπόψεις μου κυρίως γιά τό άρθρο σας στο τεύχος 115, του Οκτωβρίου 1991, μέ τίτλο «Τά Βαλκάνια κι έμεις» και λιγότερο γιά τό άρθρο σας «Ξύπνησε τό ήφαιστειο των Βαλκανίων», στο τεύχος 114 του Ιουλίου 1991.

Έτσι, λοιπόν, στο άρθρο σας «Τά Βαλκάνια κι έμεις» αναφέρεστε στο έρώτημα «Ποιοί είναι λοιπόν οι Σλαβομακεδόνες;», λέγοντας ότι υπάρχει μιά γλώσσα, τά μακεδονικά (!), πού άναπτύχθηκε στον γεωγραφικό χώρο πού συναντούνται οι τρεις λαοί. Μοιάζουν περισσότερο μέ τά βουλγάρικα, λιγότερο μέ τά σέρβικα και ακόμα λιγότερο μέ τά ελληνικά.

Και εδώ νά σās θέσω τό πρώτο ερώτημά μου: Από πού και ως πού και γιά

ποιόν λόγο βαφτίζεις μιά γλώσσα (ή διάλεκτο), πού διαμορφώθηκε σέ έναν συγκεκριμένο χώρο από μιά ομάδα ανθρώπων και στην πλειοψηφία της άποτελείται από λέξεις σλαβικής προελεύσεως (άρα δημιουργείται μετά τόν 8ο αιώνα μ.Χ.), μέ ένα όνομα μιάς ελληνικής (και στη γλώσσα αλλά και στο χώρο) φυλής, των Μακεδόνων, των οποίων ή ιστορική παρουσία (άποδεδειγμένα) ξεκινάει από τό 700 π.Χ.; Και αυτό δέν τό λέω αυθαίρετα. Έχει άποδειχθεί και μέ μνημεία, μέ καθαρά ελληνικές έπιγραφές, και γραπτά ελληνικά αλλά ακόμα περισσότερο μέ τά ίδια τά όνόματα και των ανθρώπων αλλά και των τόπων.

Αυτό δέν τό λέω γιά νά άναζητήσω τήν καταγωγή μου στο αίμα και όχι στην συνείδηση, στην διαχρονικότητα και όχι στην συγχρονικότητα, όπως πολύ σωστά αναφέρεις, αλλά γιατί έτσι καηλεύεις αυθαίρετα μέσα στην ιστορία δεδομένα πού δέν μπορούν νά άμφισβητηθούν από κανέναν. Τό ζήτημα είναι σοβαρό, γιατί από αυτή τήν όνομασία αυτής της γλώσσας έτσι, δημιουργείται όλο τό υπόλοιπο άνυπόστατο μακεδονικό ζήτημα.

Η Μακεδονία είναι ο χώρος εκείνος όπου έδρευε ή μακεδονική φυλή ήδη από τό 700 π.Χ. και ή γλώσσα αυτής της φυλής είναι τά ελληνικά (γιατί οι ίδιοι είναι Έλληνες).

Εδώ θά ήθελα νά σου αναφέρω ένα διαφωτιστικό παράδειγμα. Υπάρχει μιά γλώσσα στην Θεσσαλία (ως επί τό πλείστον) πού λέγεται βλάχικα και φυσικά μιλιέται από τούς Βλάχους, οι όποιοι αποτελούν μιά ιδιαίτερη ομάδα. Αυτή ή γλώσσα άποτελείται, κατά πρώτο λόγο, από λατινικές λέξεις ή ρίζες, κατά δεύτερο λόγο από ελληνικά και κατά τρίτο από σλαβικά. Φαντάζεστε σέ μιά άυτόνομη (υποτιθέμενη μελλοντικά) ατμόν των ανθρώπων νά χαρακτηρισίζαν τή γλώσσα τους ρωμαϊκή και νά επιζητούσαν τή ίδρυση Ρωμαϊκής Δημοκρατίας μέ πρωτεύουσα τήν Καρδίτσα; Φυσικά, και μόνο στην σκέψη θά γελούσε και τό παραλόγο κατσίκι αλλά οι συσχετισμοί μέ τό «μακεδονικό» ζήτημα είναι σχεδόν άπόλυτα ίδιοι.

Έπειτα ήθελα νά πώ και κάτι άλλο: λές σέ ένα σημείο του άρθρου σου ότι συγχρονικά είσαι ο,τι δηλώσεις. Έτσι, ή μή άναγνώριση ενός τέτοιου κράτους (πού δήλωσε Δημοκρατία της Μακεδονίας) σημαίνει γιά μās ότι αυτό τό κράτος δέν υπάρχει. Δέν είναι όμως έτσι, γιατί τό πρόβλημα μας δέν είναι ή ύπαρξη ενός κράτους, τό πρόβλημά μας είναι πώς μπορούν νά δηλώνουν Μακεδόνες όταν δέν είναι Έλληνες.

Οί Μακεδόνες (οί όποιοι είναι Δωριείς και κατεβαίνουν στην Ελλάδα μαζί μέ τούς υπόλοιπους, οι όποιοι συνεχίζουν νοτιότερα) από αρχαιότατων

χρόνων ονομάζονται πρώτα οι άνθρωποι ως Μακεδόνες, και κατόπιν Μακεδονία ο χώρος όπου εδρεύουν. Έτσι λοιπόν ο έλλησμός τους είναι αδιαμφισβήτητος εδώ και 2.500 χρόνια.

Κλείνοντας, θά ήθελα (είτε δημοσιεύοντας την επιστολή μου είτε όχι, πράγμα που δεν νομίζω να βοηθά τον διάλογο με τους αναγνώστες) μέσα από το περιοδικό μιά απάντηση στα παραπάνω ερωτήματά μου.

Ευχαριστώ
Αθανασιάδης Γιάννης
Μαθηματικός
Ροδοκανάκη 8 - Θεσ/νίκη

ΜΙΑ ΟΦΕΙΛΟΜΕΝΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ

Τό ερώτημα που θέτει ο κ. Αθανασιάδης είναι «Πώς μπορούν να δηλώνουν Μακεδόνες, όταν δεν είναι Έλληνες;». Πώς οικειοποιούνται ένα όνομα που δεν τους ανήκει.

Μήπως επειδή τό «ορθήκαν στά άζητητα;». Και για να εξηγηθώ: ή άποψη του κ. Αθανασιάδη προϋποθέτει τρισχιλιετή ιστορική συνέχεια του έλλησμού. Τέτοια συνέχεια δεν υπήρξε στην ιστορία. Υπάρχει μόνο στή σημερινή έθνική μας συνείδηση και συνεπώς και στή συνείδησή μας για τήν ιστορία. Για να τό πούμε διαφορετικά, τή συνέχεια μπορούμε να τήν βρούμε διαβάζοντας «ανάποδα» τήν ιστορία, από τό σήμερα πρός τό χθές. Τότε ναί: ό,τι συνέβη χθές καταλήγει αναπόδραστα στό σήμερα, τό χθές (ή ιστορία) δεν είναι παρά ή προϋπόθεση του σήμερα.

Αυτή ή ιδεολογική άνάγνωση τής ιστορίας, που θέλει ανθρώπους άλλων εποχών, με άλλες ανάγκες, να κινούνται και να δρούν σύμφωνα με τίς δικές μας ανάγκες, με τά δικά μας κριτήρια, ουσιαστικά καταργεί τήν ιστορία. Αυτή ή έπιλεκτική-διαχρονική άνάγνωση τής ιστορίας, που καταργεί τή συγχρονικότητα τής κάθε ιστορικής στιγμής, αφήνει αναπάντητα πολλά ερωτήματα κι όχι μόνο τό «Πώς μπορούν να δηλώνουν Μακεδόνες όταν δεν είναι Έλληνες».

Ένα τέτοιο ερώτημα είναι γιατί ή γιαγιά μου (και κυρίως οί γενιές πριν από αυτήν) δήλωνε Ρωμιά κι όχι π.χ. Έλληνίδα, όπως θά έπρεπε σύμφωνα με τά δικά μας κριτήρια. Για να μην μακρυγορούμε: ή έλλησικότητά μας, με τόν τρόπο που τήν άντιλαμβανόμαστε σήμερα, είναι δημιούργημα των δύο τελευταίων αιώων — άπόρροια τής συγκρότησης των κρατών-έθνών και τής άντίστοιχης συνείδησης που τή συνόδευε. Μέσα σ' αυτή τή διαδικασία συγκρότησης έμεις δηλώσαμε Έλληνες (πρός Θεού, δεν έννοώ ότι τό δηλώσα-

με αυθαίρετα), κάποιοι άλλοι δήλωσαν Σέρβοι. Βούλγαροι κ.λπ. Και κάποιοι τρίτοιο, που δεν ήθελαν να είναι τίποτε άπ' όλ' αυτά, δήλωσαν Μακεδόνες, παίρνοντας τό όνομά τους από τά έδάφη που κατοικούσαν, άκριβώς για να ξεχωρίσουν από τόν περιγυρό τους, για να συγκροτήσουν τό δικό τους έθνος. Πρόκειται για μιά πρόσφατη ιστορία, άρχισε περίπου έναν αιώνα πριν και σήμερα κορυφώνεται, γιατί τους παρέχεται ή δυνατότητα, μέσα στή σημερινή συγκυρία, να συγκροτηθούν και ως κράτος. Ποιός έιπε όμως ότι τά έθνη (και λέγοντας έθνος έννοούμε μιά πολιτική ένότητα — όχι μιά «φυλετική» καταγωγή) υπάρχουν μόνο όταν είναι τρισχιλιετή;

Άνάλογες σκέψεις μπορούμε να κάνουμε και για τίς γλώσσες. Ούτε αυτές προέρονται εκ φύσεως, είναι κι αυτές ανθρώπινα ιστορικά δημιουργήματα. Και οί γλώσσες φτιάχνονται. Γι' αυτό και ή όλη συζήτηση για τή «γλώσσα των Σκοπίων» που είναι τεχνητή, όπως λέγεται, είναι συζήτηση περί όνου σκιάς. Όλες οί γλώσσες είναι «τεχνητές». Φτιάχνονται μέσα από λόγιες,

σκοπίμες διαδικασίες και άσυνείδητες ταυτόχρονα. Μήπως ή γλώσσα ή έλληνική, αυτή που μιλάμε και γράφουμε σήμερα, δεν είναι δημιούργημα των δύο τελευταίων αιώων, μήπως τό κράτος δεν συνέβαλε αποφασιστικά για τή διαμόρφωσή της, άνάλογα με τίς ανάγκες του; Κι αυτό πάλι δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν γλώσσες, όπως ή έλληνική, με μακροαίωνη ιστορία και παλαιότητα καταγωγή. Τά περί Καρδίτσας τά άντιπαρέρομαι.

Μιά παρατήρηση άκόμη: Έχω πλήρη συνείδηση ότι υπάρχει «σκοπιανός έθνικισμός», δηλαδή έθνικιστική ιδιοτέλεια, που σημαίνει έπεκτατικές βλέψεις μέσω άλυτρωτικού ζητήματος που μπορεί να έγερθεί εν καιρώ, χρησιμοποιώντας άκριβώς τό όνομα Μακεδονία. Άλλά σ' αυτόν τόν έθνικισμό δεν μπορούμε ν' απαντάμε με έναν ρομαντικό και παρωχημένο μεγαλοϊδεατισμό. Η άντιπαράθεση δύο έθνικισμών μόνο καταστροφές δημιουργεί. Τά υπόλοιπα σε άλλες σελίδες του περιοδικού.

Δ. Παπαδημητρόπουλος

